

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

491.32-8

Տ-45

Անդ. Շախրիան

10 MAY 2010

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐԲ ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ

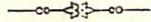
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ ՀԱՄԱՐ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒՅՑ ՈՐՍՈՒՅՄԱՆ ԵՐԻՐԷ

Տասներկուերորդ տպագրութիւն

Փ Ո Փ Ո Ւ Ա Ծ Ե Ի Լ Ր Ա Յ Ր Ա Ծ

Ա Ղ Խ Ա Տ Ա Ս Ի Ր Ե Ց

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՏԷՐ-ՂԵՒՈՆԴԵԱՆ

Թ Ի Ց Լ Ի Ս

Արագատիպ Մնացական Մարտիրոսեանցի
Միջայլեկան փողոց, տուն 81.

1901

2 0 AUG 2013

9892

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 24-го ноября 1900 года.

34240-62

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ ԱՌԱՋ

Այս տպագրութեան ժամանակ «գրքիս» առաջին շրջանը փոփոխութեան ենթարկել թէ նիւթի և թէ խմբագրութեան կողմից: Այս փոփոխութեան նշանակութիւնը կարօտ չէ առանձին բացատրութեան. հարկաւոր է միայն թերթի գրքի այդ բաժինը և կատարուած փոփոխութիւնը ինքն ըստինքեան հասկանալի կըլինի:

«Գրքիս» միւս շրջաններից հանել—դուրս ենք ձգել մի քանի յօդուածներ, և կատարել ենք թեթի խմբագրական ուղղագրութիւններ:

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ 9-դ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

«Մայրենի Լեզուի» երրորդ տարին տպագրում ենք իննե-
րորդ անգամ: Բովանդակութեան կողմից այս տպագրութիւնը շատ է դանդաղանում իւր նախընթացից. այս անգամ մենք նորից աչքի անցուցինք մեր նոր գրականութիւնը և ինչ որ յարմար գտանք, աշխատեցինք ընդունել: Բայց յայտնի է, որ ամենայն ցանկութիւն գործադրելու ժամանակ կարող է արգելքների հանդիպել: Այսու ամենայնիւ մենք շատ նոր բան աւելացրինք այս տպագրութեան ժամանակ: Աչքի առաջ ունենալով, որ մեր մանուկ գրականութիւնը այժմ զարմանալի կամայականութեան է մատնուած և մեր գրողներից իւրաքանչիւրը կամենում է իւր ուղած ձևը տալ նրան, աչքի առաջ ունենալով նմանապէս որ բանաստեղծական գրուածքները, շատ կամ սակաւ, ազատ են կամայականութիւնից, մենք աշխատեցինք այս անգամ աւելի ընդարձակ տեղ տալ բանաստեղծական գրուածքներին և, համարեա, ամեն մի արձակ յօդուածից յետոյ գրինք նրան համապատասխան մի չափաբերական գրութիւն:

Նիւթերի դասաւորութեան կողմից մեր գիրքը բաժանուած է չորս հատուածի. առաջին հատուածի բովանդակութիւնը պատմական է, երկրորդինը—նկարագրական, երրորդինը—բնագիտական, իսկ չորրորդինը—մեր առտնին կեանքի և սովորութիւնների նկարագրութեան է նուիրուած:

«Մայրենի լեզուի» շորը որդ տարին, որ առաջ երբորդի հետ միասին մի գիրք էր կազմում, այս ինն երբորդ տպագրութեան ժամանակ բաժանել և առանձին հատոր ենք շինել: Զորբորդ տարին, որ պէս երբորդի շարունակութիւն, իւր բովանդակութեամբ լրացնում և ամբողջացնում է երբորդին՝ մատակարարելով աշակերտներին բազմաթիւ պատմողական, նկարագրական, բնագիտական, աշխարհագրական և ազգային կեանքին նուիրուած յօդուածներ: Միևնոյն ժամանակ շորբորդ տարուայ իւրաքանչիւր հատուածը, որ ըստինքեան կազմում է մի առանձին ամբողջութիւն, լրացնում է երբորդ տարուայ համապատասխան հատուածը: Այսպէս, օրինակ, մինչդեռ երբորդ տարուայ շորբորդ հատուածը բովանդակում է իւր մէջ նիւթեր հայերի առանին կեանքից, շորբորդ տարուայ շորբորդ հատուածը տալիս է նիւթեր հայերի արտաքին կենցաղավարութեան և պատմական երեւոյթներին վերաբերել: Սրա նման երբորդ տարուայ երբորդ հատուածը, օրինակ, բովանդակում է կենդանաբանական և բուսաբանական նիւթեր, մինչդեռ շորբորդ տարուայ երբորդ հատուածը տալիս է նիւթեր բնագիտական և աշխարհագրական բովանդակութեամբ: Այս կերպ լրացնում և ամբողջացնում են միմեանց և երկու գրքի առաջին ու երկրորդ, այսինքն, պատմողական և նկարագրական հատուածները:

Հասկանալի է, որ մեր գրքերի բովանդակութիւնը, ըստ մեծի մասին, մեր գրականական անխոնջ մշակների սեպհականութիւնն է: Մեր անկեղծ շնորհակալութիւնը յայտնելով հայ հեղինակներին, որոնց գրուածներից քաղել ենք մեզ պիտանացու նիւթերը, մենք միևնոյն ժամանակ դիմում ենք նրանց ներողամտութեանը, որ ստիպուած ենք եզել, այս կամ այն պատճառով, որևէ փոփոխութեան ենթարկել նրանցից վերցրած յօդուածներն ու բանաստեղծութիւնները: Երբեմն այդ փոփոխութիւնները մենք արել ենք կամայ՝ նիւթերին մեր ուզած ձևը տալու համար, բայց երբեմն էլ ակամայ... որպէսզի նրանց տպագրած տեսնենք:

Նիկողայոս Տէր-Ղեւոնդեան

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

1. ՏԱՆԻՑ ԴԷՊԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ

Արամը մի ութ տարեկան տղայ էր: Ծնողներն ուղարկում էին նրան ուսումնարան: Մի առաւօտ ուսումնարան գնալիս, նա միտքը փոխեց. չէր ուզում դասի գնալ, կամենում էր խաղալ: Օրը գեղեցիկ էր. արեգակը փայլում էր և տաքացնում. թռչուններն անուշիկ երգում էին: Զուրջը նայեց Արամը, բայց մարդ չտեսաւ. կանաչ հովտի վրայ իւր հասակակիցներից ոչ ոք չկար: Արամը մօտեցաւ մեղրաճանձին, որ թռչկոտում էր ծաղկից ծաղիկ: — Միրուն մեղու, ասաց մանուկը. եկ միքիչ խաղանք»:

— Զեմ կարող, պատասխանեց մեղուն. ես մեղր եմ ժողովում ծաղիկներից:

Արամը միքանի քայլ առաջ գնաց. Զունը ուրախ ուրախ վազվզում էր հօտի շուրջը:

— «Զնիկ, եկ միքիչ խաղանք»:

—Ժամանակ չունիմ. ես պահպանում եմ իմ տիրոջ ապրանքը, որ գայլը չյափշտակէ կամ գողը չգողանայ:

Երեսխան առաջ անցաւ, և տեսաւ մի փոքրիկ թռչուն:

—«Սիրուն թռչուն, միքիչ խաղանք, ուրախանանք միասին»:

—Ես տխուր չեմ, որովհետեւ գործ եմ շինում. ես դեռ պէտք է մամուռ, խոտ, բուրդ հաւաքեմ և բուն շինեմ իմ ապագայ ձագուկներին համար:

Արամն սկսեց ձանձրանալ. ոչ ոք չէր կամենում խաղալ նրա հետ: Նա մօտ վագեց առուակին, որ հոսում էր հովտի միջով, նայեց նրա կարկաչուն ալիքներին և ասաց.

—«Ինչպէս տեսնում եմ, միայն դու ես, որ գործ չունիս անելու. ուրեմն եկ միքիչ խաղանք ես և դո՛ւ»:

Մէջքն ուռցրեց առուակը և բարկացած պատասխանեց.

—Ո՛վ չունի գործ. ծո՛յլ, ծո՛յլ տղայ. չէս տեսնում, որ ես գիշեր ու ցերեկ աշխատում եմ: Ո՛վ է ջուր տալիս կենդանիներին ու բոյսերին, ո՞վ է լուանում կտաւիքը, ո՞վ է պտտացնու ջրաղացի անիւները, ո՞վ է հանգցնում հրդեհները, եթէ ոչ ես: Տեսնում ես՝ ես մի ըոպէ էլ հանգըստութիւն չունիմ. ուրեմն ձեռք վեր առ ինձանից և գնա՛ գործիդ:

Արամն ամաչեց և շտապով գնաց ուսումնարան:

2. Թ Ռ 2 Ն Ի Կ Ն Ե Ր

Չատ էի սիրում մանուկ հասակում ես թռչունների սիրուն ձագերին, եւ որսում էի նոցա մեր այգում Կանաչ, ցօղապատ թրփերի միջին:

Ես հիւսում էի անխոնջ եռանդով Փափուկ մամուռից քընքուշիկ բրնձեր.

Հոգս էի տանում կարեկից սրբտով Մերկ ճուտիկներին ցերեկ ու գիշեր:

Բայց ահա նորա թևաորեցան

Եւ ազատ օդում ճախրել են ուզում.

Ես բաց եմ անում դուռն ու պատուհան

Որ ուրախ թըռչեն, վըլխտան թըփերում:

Թըռչում են նորա, երգում, ճըլլըլում.

Անհուն ցընծուլթեամբ լըցում է հոգիս.

Եւ նորից նոցա ես յետ եմ կանչում.

Նորա գալիս են—ունկընդիր խօսքիս:

3. Ա Ր Մ Ի Ն Է

Արմինէն հինգ տարեկան աղջիկ էր, երբ մեքենան կտրեց-տարաւ աջ թևը: Մանկիկը շատ հեծեց, լաց եղաւ, շատ ցաւ քաշեց ու արցունք թափեց: Բայց Աստուած խղճաց նրան. գտնուեցան բարի մարդիկ, սպեղանի շինեցին և վէրքը կապեցին:

Անցան օրեր. Արմինէն մեծացաւ: Նա ամեն առաւօտ ուսումնարան էր գնում: Որպէս ուշադիր մանուկ՝ նա ոչ միայն լաւ կարդում էր, այլև գեղեցիկ գրում էր ձախ ձեռքով. վարժապետները շատ էին սիրում նրան և պարգև ու նշան էին տալիս:

Մի օր թագաւորի ամուսինը, որ մի բարի կին էր, գիւղի միջից անցած ժամին, կանգ առաւ և գիւղապետին խնդրեց, որ մի փոքրիկ, բայց խելացի աշակերտ բերեն իւր առաջը: Մարդ զրկեցին և Արմինէին բերին վարժարանից:

Աղջիկը թևազուրկ, բայց ուրախ ու համարձակ եկաւ

կանգնեց թագուհու առաջ: Ազնիւ տիկնոջ աչքերը լցուեցան: Նա գգուանքով առաւ նրան իւր գիրկը, համբուրեց և ասաց. «Աղջիկս, գոհ եմ, որ դու այդպէս լաւ գրում ես ու կարդում. դրա փոխարէն կամենում եմ վարձատրել քեզ. ասա, ինչ տամ քեզ՝ մի նոր գիրք, հագուստ, թէ խաղալիք. կամ գուցէ դու կամենում ես, որ ես քեզ համար շաքարեղէն ուղարկեմ, կամ օղեր ու զարդեր ընծայեմ... Չիտակն ասա, մի վախենար. ինչ որ խնդրես, պիտի տամ»:

Արմինէն, որի սիրտը լցուած էր ուրախութիւնից, բաց արաւ բերանը և խնդութեամբ կանչեց. — «Մի թե տուէք ինձ, Տիկին»:

4. Մ Ա Ն Կ Ա Ն Ը

Ուրախութիւն քեզ անպակաս,
Ո՛վ դու մանուկ սիրելի,
Ծլիս, ծաղկիս ու ծերանաս,
Տալով պտուղ արժանի:

Որպէս ծաղիկ, մանուկ, քաղցր ես,
Եւ շնորհագեղ որպէս օր.
Մանուկ, մանուկ, ինձ չխաբես,
Միշտ կաց այդպէս լուսաւոր:

Նայիր վերև, տես ինչ սիրուն
Այնտեղ փայլում են աստղեր,
Եւ՛ անթիւ են, և՛ շողջողուն,
Որպէս երկու քո աչքեր:

Այնտեղ, հոգեակ, բնակւում է
Մեր սուրբ Հայրը երկնքի,

Նա՛ է, որ մեղ ուղարկում է
Եւ կեանք, և՛ սէր, և՛ հոգի:

5. Մ Ա Յ Ր Ե Ի Ո Ր Դ Ի

Մայրը մի փոքրիկ որդի ունէր: Նա այնպէս գեղեցիկ էր և խելօք, որ տեսնողն ակամայ պէտք է սիրէր նրան: Մէկ անգամ մանուկը հիւանդացաւ և Աստուած նրան իւր մօտ կանչեց: Խեղճ մայրը մնաց անմխիթար և օր ու գիշեր լալիս էր: Միքանի ժամանակ անցած՝ մանուկը գիշերը երևեցաւ մօրը: Մայրը արտասուք էր թափում. մանուկն էլ լաց էր լինում: Բայց որովհետև մայրը չէր դադարում լաց լինելուց, եկաւ նա մի գիշեր, սպիտակ շապիկը հագին, նստեց մօր ոտների մօտ և ասաց.

— «Մայրիկ, էլ լաց մի լինիր, թէ չէ՛ ես դադարումս չեմ կարողանում հանգստանալ. քո արտասուքներից իմ շապիկս թաց է լինում բոլորովին»:

Մայրը մեղքացաւ որդուն և լաց չեղաւ: Միւս գիշեր մանուկը դարձեալ երևեցաւ մօրը, ձեռին մի ճրագ, և ասաց.

— «Տեսնում ես, մայրիկ, շապիկս չորացել է և ես գերեզմանիս մէջ հանգիստ եմ»:

Այնուհետև մայրը Աստուծուն յանձնեց իւր վիշտը, համբերութեամբ ու անխուով տարաւ իւր ցաւը. իսկ մանուկն այլևս չերևեցաւ և հանգիստ ննջում էր գետնի տակ, հողէ անկողնու մէջ:

6. «2 Ա Ր Ը Դ Տ Ա Ն Ե Մ»

Իմ նանը, որդիք, մի շատ լաւ կին էր.
Ժամ ու պատարագ նա շատ կըսիրէր.
Թէ արթնանալուց, թէ քուն մըտնելուց՝
Ինձ համար նա միշտ աղօթքներ կ'անէր.

Ինձ էլ աղօթքի իւր հետ կըտանէր.
Ու թէ պատահէր՝ հիւանդանայի,
Կամ անակնկալ փորձանքի գայի,
Նա, գորովալից ոգևորութեամբ,
Կրծքին փարելով, միշտ կըհարցընէր.

— «Աստ, զանակս, ինչքո՞վ կը ցաւի,
Աստ, դէ, նանը քո չարքո՞վ տանի»:
Իմ խեղճ նանիկը իւր ամբողջ կեանքում
«Չարքս էր տանում», չէի հասկանում.
Ախ, իմ մայրիկը, սիրուն մանուկներ,
Այնքան բարի էր, այնքան անձնըւէր,
Որ վերջը, իրաւ, իմ «չարը տարաւ»,
Սիրած զաւակին որբ, մենակ թողաւ:

7. ՓՐԻԴՐԻԿՈՍ ԹԱԳԱՆՈՐԻ ՍՊԱՍԱՆՈՐԸ

Պրուսիայի Փրիզըիկոս թագաւորը իւր սենեակի մէջ
սաստիկ զբաղուած էր. նա քաշեց զանկը, բայց սպասա-
ւորը չերևեցաւ: Թագաւորը վեր կացաւ, դուռը բաց արաւ
և տեսաւ, որ սպասաւորը տախտի վրայ ընկած՝ քնած
է: Մօտ գնաց, որ զարթեցնէ: Այդ միջոցին աչքովն ըն-
կաւ մի նամակ, որ սպասաւորի գրպանից կիսով չափ
դուրս էր ընկած: Թագաւորը մեղմօրէն դուրս հանեց թուղ-
թը, որ իմանայ, թէ մէջն ինչ կայ գրած: Նամակումն
ասուած էր.

«Իմ անգին որդի, անչափ շնորհակալ եմ, որ այս
անգամ էլ չուչացրիր ուղարկել ինձ քո ամսականի կէսը.
դու քո ծնողասիրութեամբ քաղցրացնում ես մօրդ ծերու-
թեան օրերը. հաստատ յոյս ունեցիր, որ Աստուած զրա
փոխարէն պիտի օրհնէ քո կեանքը»:
Նամակը կարդալուց յետոյ, թագաւորը ոսկով լցրեց

մի քսակ և նամակի հետ դրեց սպասաւորի գրպանը. ապա
դարձաւ իւր սենեակը և աւելի սաստիկ հնչեցրեց զան-
գակը: Սպասաւորը զարթեց ու ներս վազեց:

«Լաւ էիր քնել», նկատեց թագաւորը:

Սպասաւորը կամենում էր իրան արդարացնել. շփոթ-
ման մէջ ձեռքը տարաւ գրպանը և անգիտակցաբար դուրս
հանեց քսակը: Ոսկիները տեսնելուն պէս՝ գոյնը թռաւ.

— «Տէր արքայ, սասց սպասաւորը, թագաւորի ոտքերն
ընկնելով. չգիտեմ՝ ով է զրել գրպանումս ոսկով լիքը
քսակը. երևի մահս են կամենում»:

«Բանրեկամ, պատասխանեց թագաւորը. Աստուած
չատ անգամ իւր բարիքը հասցնում է մեզ, երբ մենք
քնած ենք լինում: Ան այդ քսակը, ուղարկիր մօրդ, ող-
ջունիր իմ կողմից և աստ, որ անհոգ լինի. այսուհետև
ես պէտք է խնամք տանեմ նրան: Իսկ դու, սիրելիս,
վստահ եղիր, որ ինձ մօտ բաղդաւոր պիտի լինիս»:

8. Ո Ր Բ Ի Կ

Մերկ ու թուլակազմ եկար այս աշխարհ,
Եւ մօրդ գրկում կ'առնէիր հանգիստ.
Ի՛նչ էր դառնութիւն, չարչարանք ու վիշտ՝
Քեզ ծանօթ չէին.— խաղաղ էր հոգիդ:

Բայց միայն, աւանդ, մահը տարածամ,
Տառապեալ մօրդդ զրաւ գերեզման,
Եւ քեզ, խեղճ գառնուկ, որբ, անօգնական
Թողեց օտարի մըշտափակ զըռան...

9. ՄԻ ՀՈԳԻ ԵՐԿՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ՄԷՋ

Երուսաղէմ քաղաքի տեղը երբեմն մի մշակուած
գաշտ էր և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղբօր՝

որոնցից մէկն ամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի: Հնձի ժամանակ նրանք իրանց խուրճները կապեցին և երկու հաւասար դէզ բարձրացնելով, թողին դաշտումը:

Գիշերը ամուրի եղբայրը մտածում էր.

— Եղբայրս կնոջ ու որդոց տէր է և նրանց պէտք է կերակրէ, ուստի իրաւացի չէր լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինէին: Գնամ, իմ բաժնից միքանի խուրճ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ:

Այս ասելով՝ նա գնաց և իւր մտածածը կատարեց:

Նոյն գիշերը միւս եղբայրն արթնանալով՝ իւր կնոջն ասաց.

— Եղբայրս ինձնից փոքր է, և ամուսնացած չլինելով, ոչ ոք չունի, որ իրան օգնէ ու մխիթարէ. ուստի իրաւացի չէր լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինէին: Գնամ, իմ բաժնից միքանի խուրճ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ:

Այս ասելով՝ նա էլ գնաց իւր մտածածը կատարեց:

Հետեւեալ առաւօտ եղբայրները դաշտ գնացին և շատ զարմացան. երկու դէզն էլ հաւասար էին և անփոփոխ: Նրանցից ոչ մէկը չկարողացաւ իմանալ այս հրաշքի պատճառը:

Հետեւեալ գիշեր դարձեալ նոյնպէս արին... Եւ այսպիսով նրանց դէզերը ոչ պակասում էին, ոչ աւելանում: Վերջապէս մի գիշեր, այս գաղտնիքն իմանալու համար, երկուսն էլ արթուն մնացին և, երբ խուրճերը շալակած տանում էին միմեանց դէզի վրայ դնելու, յանկարծ իրար տեսան:

Այդ պատճառով մարդիկ օրհնեցին այդ երկու եղբայրների արտը և Աստուծու տաճարը այնտեղ շինեցին:

10. ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԾԱՂԻԿ

Չրկայ. ծաղիկն այն թառմեցաւ,
Գողտրիկ ծաղիկն այն շողշողուն.
Միայն մէկ օր շուտ-վաղագրաւ
Աղօտացրրեց իւր փայլն ողջոյն:

Այսպէս մեր կեանքն էլ կը թառմի,
Խոյս կըտայ միշտ մեզնից անդարձ.
Իբրև ծաղիկ մարգագետնի
Մի օր ունի լոկ իւր փառաց:

11. Հ Ա Յ Ը

Փրանսիացոց թագաւորին յայտնում են, թէ իւր իշխաններից մինը ծեծել է մի երկրագործ գիւղացու: Թագաւորը հրամայում է, որ յանցաւոր իշխանին ճաշի հրաւիրեն: Ճաշի սեղանի վրայ թագաւորի հրամանով դարսում են բազմատեսակ կերակուրներ, բայց հաց չեն դնում:

Իշխանը գալիս է ճաշի: Նա շատ է զարմանում, երբ տեսնում է, որ սեղանի վրայ հաց չկայ: Այդ միջոցին թագաւորը ներս է մտնում և հարցնում է.

«Ի՞նչպէս է, իշխան, կերակուրները լմն են, հաւանում ես»:

— Սքանչելի են, տէր թագաւոր, պատասխանում է իշխանը. բայց ներեցէք, եթէ համարձակում եմ նկատել. սեղանի վրայ հաց չկայ, իսկ դա ամենագլխաւորն է, առանց որի չի կարելի ապրել:

«Ուղիղ է ասածդ, վշտացած նկատում է թագաւորը, և քանի որ ապրելու համար հաց է պէտք, ուրեմն իմա-

ցիր լաւ վարուել այն մարդկանց հետ, որոնց շնորհիւ հաց ենք ուտում ես և դու»:

12. ՀԱՍՈՑԻ ԵՐԳԸ

Անա՛ ծագեց կարմիր արև,

Տար և պայծառ է օրը.

Դէ՛հ, քաշեցէք, սիրուն եղներ,

Առաջ տարէք արօրը:

Վարը վարենք, ահօս փորենք,

Խոր ահօսներ հողի մէջ.

Սերմը ցանենք, որ հունձ հընձենք,

Յորեն դիզենք կալի մէջ:

Կըզայ ձըմեռ, մենք վախ չունինք,

Ուրախ կ'անցնի մեր օրը.

Ուտելու միշտ պաշար ունինք,

Երբ լիք լինի մեր հորը:

Դէ՛հ, քաշեցէք, սիրուն եղներ,

Չուտով վարենք արտերը.

Թող որ շասեն մեր դրացիք՝

Ծոյլ են հայի եզները:

13. ԲԱՐԵՆԻՒՂՃ ԽԱՓՉԻԿԸ

Մի հնդկացի խափշիկ ծխախոտ խնդրեց հարևանից. հարևանը ժլատ մարդ չէր, ձեռքը զըպանը տարաւ և դուրս հանեց մի բուռը ծխախոտ: Միւս առաւօտը հնդկացին դարձեալ եկաւ հարևանի մօտ և տուաւ նրան մի

հատ արծաթի դրամ, որ գտել էր ծխախոտի մէջ: «Ինչո՞ւ չպահեցիր այդ դրամը քեզ մօտ, ասաց այն տեղ պատահող սպիտակադէմ մարդը. քեզ ծխախոտ տուողը դրամն էլ է տուել»:

Խափշիկը ձեռքը դնելով սրտի վրայ՝ ասաց.

— Այս տեղումս երկու մարդ կայ՝ մինը բարի, միւսը չար: Բարի մարդն ինձ ասաց. «Այդ փողը քոնը չէ, ուրեմն տա՛ր, տիրոջը տուր»: Իսկ չար մարդն ասաց. «Երբ տուել են քեզ այդ փողը, ուրեմն նա քոնն է»: Բարին վրայ բերեց. «2է, միմիայն ծխախոտն է քոնը և ոչ փողը»: Չարը նորից ասաց. «Ի՞նչու ես նեղութիւն քաշում. գնա՛ դրանով արագ առ, խմիր»: Ես չգիտէի, թէ ինչ անեմ և պառկեցայ քնելու: Բայց բարի և չար մարդիկն ամբողջ գիշեր դադար չէին տալիս ինձ և կուռւմ էին: Առաւօտեան ես զարթեցայ և յետ բերի փողը:

14. Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Ամեն անգամ երբ թերթում եմ

Ես էջերը Սուրբ Գրքի,

Միշտ վշտացած մտածում եմ՝

Ո՛ւր է սէրը մարդերի,

Որ Փրկիչը սուրբ կտակով

Մարդկութեանը աւանդեց,

Խաշի վըրայ իւր արիւնով

Գիր կենդանի դրոշմեց:

Մարդիկ վաղուց մոռացել են

Խաշ ու քարոզ կենդանի,

Աւետարանն ուրացել են,

էլ Սուրբ Գիրքը գին չունի,

Ամենայն գիրք միշտ կարգում են,
Միրոյ գիրքը չկամին,
Ուր, չգիտեմ, որոնում են
Քախտը իրանց խեղճ կեանքին:

15. ԱԳԱՀՈՒԹԵԱՆ ՊՏՈՒՂԸ

Երեք մարդ, միասին ճանապարհորդելիս, գանձ գտան
և բաժանեցին իրանց մէջ: Նրանք պէտք է շարունակէին
ճանապարհը. բայց որովհետև ուտելու պաշարը վերջացել
էր՝ վճռեցին, որ իրանցից մինը գնայ քաղաք կերակուր
բերելու, և այդ գործը յանձնեցին աւելի փոքրահասակ
ընկերին: Սա գնաց և ճանապարհին սկսեց այսպէս մտա-
ծել. «Ես այժմ հարուստ եմ, բայց աւելի հարուստ կը-
լինիմ, եթէ կարողանամ ընկերներին բաժինն էլ ձեռք
գցել: Եւ այս շատ դժուար չէ. կըթունաւորեմ այն ու-
տելիքը, որ պիտի գնեմ. իսկ իմ մասին կ'ասեմ, թէ ճա-
շել եմ արդէն. ընկերներս առանց կասկածելու կ'ուտեն
ու կըմեռնեն»:

Միւս ընկերներն էլ այսպէս էին խօսում.

«Ինչո՞ւ պէտք է մենք անպատճառ բաժին տանք այս
պատանի մարդուն. մի՞թէ չենք կարող գործ դնել մեր սուր
դանակները, որ մեր հարստութիւնն աւելի կատարեալ
լինի. ուրեմն գայ թէ չէ՝ սպանենք իսկոյն»:

Պատանին բերաւ թունաւորուած կերակուրը. ընկեր-
ներն շտապով սպանեցին նրան, իսկ իրանք մեռան թոյնի
ներգործութիւնից: Գանձը մնաց անտէր:

16. ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԵՒ ՄՂԱԿ

Գեղճուկ ծերուկն իւր մշակը հետն առած՝
Իրիկուան դէմ տուն էր գալիս դաշտերից.

Մի արջ ելաւ ծերի դիմացը յանկարծ,
Երբ անցնում էր մութ անտառի նա միջից:
Ծերուկն էլ սէն-վայ կանչելը չկարաց.
Արջը նրան տակը կոխեց ու գոռաց,
Նստեց վրան, շուռ-մուռ տուեց, քաշքշեց,
Ամեն կողմից զարհուրելի կըծոտեց,
Խեղճ ծերուկի բանը վատ էր, ի՞նչ անէր,
«Մըրտոյ եղբայր, հասիր, հասիր», կանչում էր:

Մըրտոն կայինը առաւ՝
Կայծակի պէս մօտ վազեց,
Արջի գլխին մոլեգին
Կացնի բերնով հարուածեց,
Յետոյ հանեց դաշոյնը,
Գընստակից ներս ցցեց
Եւ անուկի գազանի
Թորն ու սիրտը խոցոտեց:

Արջը ոռնաց ու վայր ընկաւ կիսամեռ,
Արիւնի մէջ տապալիւով հեծում էր:

Փորձանքը անցաւ.
Ծերուկն ոտք ելաւ
Ու խեղճ Մըրտոյին
Ք ը ֆ ը կ ս կ ս աւ:

Մեր քաջ Մըրտոն ապշեցաւ,
Դարձաւ, ծերուկին ասաւ.
— «Ինչո՞ւ կըբռնեմ դու ինձ, մահտեսի»:
— «Ինչո՞ւ կըբռնեմ, այ յիմար, քեզի,
Իմ սիրտս այրում է. դու ուրախացիր.
Չես տեսնում՝ արջի մորթը փըշացրի»:

17. Հ Օ Ր Խ Ր Ա Տ Ը

Հայրը հինգ որդի ունէր: Նա միշտ խրատում էր նրանց, որ սիրով ու համերաշխ ապրեն: Բայց որդիքը հօր պատուէրը չէին կատարում: Մի անգամ հայրը կանչեց բոլոր որդիներին և, մի ցախաւել ձեռքին, մօտեցաւ ամենից մեծին: «Կոտրիք, որդի, այս ցախաւելը», ասաց հայրը:

Որդին շարձարուեց, բայց չկարողացաւ կոտրել:

Հայրը դիմեց երկրորդ որդուն, բայց նա էլ չկարողացաւ կոտրել: Միւս եղբայրներն էլ շարձարուեցան, բայց չկարողացան:

Հայրը քանդեց ցախաւելի կապերը և ամեն մի ճիպոտ առանձին տուեց եղբայրներին: Նրանք կոտրատեցին-մանրեցին ճիպոտները:

Հայրն ասաց. «Ի՞նչ էլ, որդիք, նման էք այդ ցախաւելին. եթէ համերաշխ լինէք և սիրով ապրէք, ձեզ ոչ ոք չի կարող վնասել, իսկ եթէ բաժանուիք և առանձին-առանձին գործէք, ամենքը ձեզ կը յաղթեն, կ'ոչնչացնեն»:

18. Կ Ա Պ Ի Կ Ե Ի Ա Կ Ն Ո Յ

Կապի մէկը ծերացել, աչքի ոյժը պակսել էր.

Բայց մարդկանցից լրսել էր,

Թէ այդ շարիրն ունի ճար.

ձարն էր՝ ակնոց դրնել աչքին անպատճառ:

Այս որ լսում, հինգ-վեց ակնոց է գրնում,

Այս կողմ, այն կողմ դարձնում.

Մէկը առնում, գրլսի վրայ է դրնում,

Յետոյ իջեցնում, պոչի վրայ հագցրնում,

Հոտոտում է ու լիզում է ապակին,

Բայց ակնոցից շահ չի տեսնում իւր աչքին:
«Գետինն անցնի, գոտում է նա դայրագլին.
Խենթ է, ո՞վ որ լքսէ մարդկանց ասածին.
Ահա՛ ինչ որ գովեստ արին ակնոցի,
Սուտ է եղած. ես էլ, խենթըս, հաւտացի»:

Կապիկն վշտացած սրտի խոր ցաւով

Ակնոցը ուժգին տալիս է քարով

Եւ փրշուր-փրշուր

Անում ինչպէս ջուր:

19. Ք Ա Մ Ի Ն Ե Ի Ա Ր Ե Ի Ը

Մի անգամ արեգակն ու հիւսիսային սաստիկ քամին վէճ բաց արին, թէ նրանցից որն է ուժեղ: Երկար վիճակներն նրանք. վերջապէս վճռեցին, որ իրանց ոյժը փորձեն այն ճանապարհորդի վրայ, որ նոյն ժամին մօտից անցնում էր: «Նայի՛ր՝ թէ ինչպէս կ'ընկնեմ նրա վրայ, ասաց քամին, և մի ակնթարթում կըխլեմ նրա վերարկուն»: Այս որ ասաց, սկսեց փչել՝ ինչքան ոյժը կըտրում էր. բայց որքան շատ էր աշխատում քամին, այնքան աւելի պինդ էր փաթաթում ճանապարհորդը վերարկուի մէջ. նա, ի հարկէ, դժգոհում էր վատ եղանակից, բայց միևնոյն ժամանակ աւելի շտապում էր առաջ գնալ: Քամին բարկացաւ, կատաղեցաւ և թափեց խեղճ ճանապարհորդի վրայ անձրև ու ձիւն: Նզովելով քամուն՝ ճանապարհորդը վերարկուի թևերը հագաւ, վերեւից էլ գօտին կապեց: Հիմա՛ հասկացաւ քամին, որ էլ չի կարող նրա վերարկուն խլել: Արեգակը՝ տեսնելով իւր հակառակորդի անզօրութիւնը, ժպտաց, դուրս նայեց ամպերի յետքից, ջերմացրեց, ցամաքացրեց երկիրը, դրա հետ

միասին և խղճուկ սառած ճանապարհորդին: Արեգակի ճառագայթներովը տաքացած, նա քաջալերուեց, օրհնեց արեգակը, հանեց վերարկուն, ծալեց ու կապեց թամբին: «Տեսնում ես, ասաց այն ժամանակ հեզիկ արևը բարկացկոտ քամուն. քաղցրութեամբ ու բարութեամբ աւելի բան կարելի է անել, քան թէ բարկութեամբ»:

20 * *

Կանաչ տերևով ծառը ծածկըւեց
եւ կոկոններով քընքոյշ հագնըւեց.
Կենսատու ցօլով մարգարտանման
Ուռճանում էր նա շրնչովը գարնան:
Բայց նրրա գալար շիւղերին մօտիկ
Թագնուեց գաժան ծեր-սառնամանիք:
— «է՛յ, տուր ինձ, ասաց, մանուկ կոկոններ,
Չես տալ, տես, դօրով ինքքս կը խլեմ...»:
«Ա՛խ, թո՛ղ տուր հանգիստ դու իմ բողբոջներ,
Գոնէ բացուէին նրրա ծաղիկներ...»:
Սառնամանիքին ծառը շրշնջաց
եւ ողջ էութեամբ արմատից դուլաց:

եւ ահա կամաց-կամաց բացուեցան
Անուշ բուրմունքով քընքոյշ կոկոններ,
եւ արեգակից ջերմ փայփայուեցան.
Իսկ թռչունների անհող երամներ
հրնչեցին ուրախ անուշիկ երգեր:
Յանկարծ ծառի մօտ թըռաւ չար քամին.
— «է՛յ, տուր ինձ, ասաց, սիրուն ծաղիկներ,
Կըյափշտակեմ, թէ չէ, այս ժամին...»:
«Ա՛խ, խընայիր ինձ և մի արգելի
Իմ ծաղիկներին պըտղատու լինել...»,

Կատաղի քամուն ծառը շրշնջաց
եւ սարսափելով վախից դողդողաց:

Բայց ահա մտտաղ պըտույններին խակ
Ջերմութիւն տըւեց ամրան արեգակ,
եւ ծառը զուգուեց հասուն մրգերով:
Մօտեցաւ նրրան յուշիկ քայլերով
Մատղաշ պատանին՝ տապիցը նեղուած.
— «Ա՛խ, տուր ինձ, ասաց, անուշիկ մըրգեր.
Զօռով չեմ խըլիլ երախայրիքներ...»:
«Ա՛ն քեզ, պատանի, ահա իմ ճըղներ
Քեզ են ըսպատում վաղուց անհամբեր,
Որ գաս, հեշտացնես նրրանց քանուշ բու...»:
եւ ծառը սիրով նրրան ողջունեց
Ու խոնարհելով ճըղները կախեց:

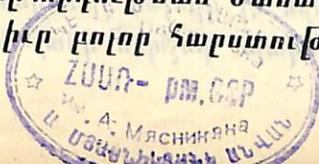
21. Վ Ե Հ Ա Ն Չ Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Մի շատ հարուստ մարդ, ծերութեան օրերում, ցանկացաւ իւր ունեցած կայքը բաժանել երեք որդոց մէջ: Իւրաքանչիւրին իւր մասը տալուց յետոյ նա ասաց. «Մնում է էլի մի շատ թանկագին գոհար. ես այն կըտամ ձեզանից նրան, ով մի վեհանձնութիւն կ'անէ: Իսկ զբա համար ես ձեզ երեք ամիս ժամանակ եմ տալիս:

Չուտով որդիքը ցրուեցին. նրանք ման եկան զանազան քաղաքներ և երբ հօր ուզածը կատարեցին, կրկին վերադարձան տուն: Նրանք սկսեցին պատմել հօրը իրանց արած վեհանձնութիւնները:

Անդրանիկ որդին ասաց.

— Իմ ճանապարհորդութեան ժամանակ մի օտարական յանձնեց ինձ իւր բոլոր հարստութիւնը, և թէպէտ

նա ինձանից ոչինչ ստացական չառաւ, բայց ես կրկին հաւատարմութեամբ վերադարձրի նրան իւր գոյքը:

—Որդեակ, պատասխանեց հայրը, դու արել ես այն՝ ինչ որ պէտք է անէիր, և այն մարդը, որ ուրիշ տեսակ կը վարուէր, խաբեբայ կը լինէր. ազնիւ լինելը մարդուս համար մի պարտականութիւն է: Դու արել ես այն՝ ինչ որ մեզանից ամեն մէկը պէտք է անէ ուրիշներին: Քո արածի մէջ վեհանձնութիւն չկայ:

Յետոյ խօսեց միջնակ որդին.

—Իմ ճանապարհորդութեան միջոցին մէկ օր ես անց էի կենում մի լճի եզերքով. մի փոքրիկ երեխայ ջուրն ընկաւ: Ես իսկոյն օգնութեան հասայ և, շխնայելով իմ կեանքը՝ ազատեցի նրան:

—Ձնորհաւորճում եմ,—ասաց հայրը.—բայց դարձեալ այդ գործի մէջ վեհանձնութիւն չկայ: Քո արածը կարեկցութիւն է, բարեգործութիւն է, բայց ոչ վեհանձնութիւն:

Վերջապէս խօսեց կրտսեր որդին:

—Մէկ օր ես իմ թշնամուն տեսայ խորը քնած մի անդունդի ծայրին: Ամենաթեթեւ շարժողութիւնն անգամ կարող էր նրան անդունդը գլորել. բայց ես նրան զարթեցրի մեղմաբար և ազատեցի վտանգից:

—Ո՛հ, գաւառիս,—աղաղակեց բարի ծերունին,—գոհարը քոնն է: Ո՛րպիսի վեհանձնութիւն՝ լաւութիւն անել թշնամուն, մահից ազատել թշնամուն:

22. ԸՊՈՒՌՆ ՈՒ ՄՐՋԻՒՆԸ

Ցատրտան ու շատրուց ճրպուռը
ձոճըռալով անցրեց բոլոր ամառը,
Այնպէս որ ինքն էլ գրեթէ չիմացաւ,
Թէ ձմեռն յանկարծ ինչպէս վրայ հասաւ:

Դեղնեցան ու թօշնեցան դալարազեղ դաշտերը.

Ո՛ւր մնացին ամառուան տաք ու պայծառ օրերը,

Երբ ամեն մի տերևի ներքիկ,

Պատրաստ էր ճպուռին թէ հաց, թէ բարձիկ:

Վազուց անցան գնացին այն բաները.

Յուրաք կոխեց, սովը մեկնեց ճանկերը,

Սուս էր կացել ճպուռը, ձայն չէր հանում,

Քաղցած փոքին հէնց երգըն էր պակասում.

Խեղճը նեղն ընկած, հոգին բերանը,

Սողալով գնաց մրջիւնի տունը.

«Սանամայր, ասաց, սիրուն դրացիս,

Չեռքից մի թողիլ ինձ այս նեղ ժամիս,

Մի ճար, մի ճարակ, քաղցած չըմեռնիմ,

Մինչև որ գարնան օրերին հասնիմ,

Փոքրիկ մի ապրուստ, տաքուկ մի տեղ տուր»:

—Կարմանամ քեզնից, կնքամայր, իմ բոյր,

Ասա մրջիւնիկն. ինչ է պատճառը,

Ի՞նչ արիր սպա բոլոր ամառը:

«Ա՛խ, հոգիս, ասաց, միջոց ունէի.

Ես բոլոր օրը խալ կը կանչէի.

Պարտէզներում, այգիներում անդադար քէֆ կ'անէի,

Այնպէս որ մինչև հիմա էլ դեռ գլուխըս կը պտտի»:

—Ա՛, ուրեմն դուն... «Ես ամառն ի բուն,

Խաղեր կանչեցի մէկ մէկից սիրուն»:

—Խաղ կանչեցիր, հա՛, այդ էլ վատ բան չէ,

Ուրեմն այժմ էլ պարէ ու ցատքէ:

23. ՆՐԲԱՄԻՑ ԶՈՒԼՆԱԿԸ

Մի թագաւոր նստած էր իր գահի վրայ: Հեռաւոր
Երկրից մի դեսպան եկաւ և, առանց խօսելու, թագաւորի

գահի շուրջը մի կտոր գիծ քաշեց ու լուռ ու մունջ մի կողմը քաշուեց-նստեց:

Թագաւորը այս մարդու արարմունքից ոչինչ չհասկացաւ. կանչեց իր իշխաններին. նրանք էլ մի բան չհասկացան: Թագաւորը շատ վատ դրութեան մէջ էր: Նրա համար մեծ ամօթ էր, որ իւր տէրութեան մէջ մի խելօք մարդ չէր գտնուում՝ ղեսպանի արածը հասկանալու համար: Թագաւորը սաստիկ նեղացած՝ յայտնեց ամենքին, որ եթէ նրան պատասխան տուող չգտնուի, էլ ոչ ոքի կենդանի չի թողնիլ:

Թագաւորի կողմից խնդրակներ ման եկան ամեն կողմ, և վերջը մի տան մէջ գտան մի ջուլհակ (ոստայնանկ): Տեսնում են, որ այն մարդը մի տեղ նստած՝ միաժամանակ երեք գործ է շինում. — համ իւր կտան է գործում, համ երկու երեխայի օրօրոց է օրօրում, համ էլ տանիքի վրայ ցորեն է փռել ու մօտը մի ճիպոտ տնկել. երբ ինքը իր կտակի թելերը շարժում է՝ կտաւը գործւում է, օրօրոցները օրօրում են, այն ճիպոտի շարժուելուց էլ տանիքի ծտերն են փախչում, ցորենից հեռանում:

Նրանք այս բանի վրայ շատ են դարմանում: Յետոյ նրան պատմում են, թէ հեռաւոր երկրից մի մարդ եկաւ, թագաւորի գահի շուրջը մի գիծ քաշեց, բայց ոչ ոք չկարողացաւ իմանալ, թէ դրանով ինչ էր ուզում ասել: «Վերկաց, գնանք. եթէ դու նրա միտքն իմանաս, թագաւորը քեզ մեծ պարգևներ կըտայ»:

Ջուլհակը մի քիչ մտածում է, յետոյ առնում է երկու վէգ ու մի վառեկ և գնում է հեռները: Հասնելով թագաւորի մօտ, վէգերը հանում է և ձգում ղեսպանի առաջը: Դեսպանը զրպանից մի բուռը կորեկ է հանում ու շաղ տալիս գետնին: Ջուլհակը բաց է թողնում վառեկը, որ իսկոյն սկսում է կտցահարել կորեկը:

Այս բանը տեսնելով՝ ղեսպանը տրեխները հագնում է ու սուսուփուս դուրս գնում:

Թագաւորը ջուլհակին հարցնում է, թէ այդ ինչ արիր: Ջուլհակը պատասխանում է. «Այդ մարդը եկել էր ասելու, թէ մեր թագաւորը զալիս է քեզ հետ պատերազմելու, քո երկրին տիրելու. խոնարհում ես, թէ կըլուով ես ուզում պատասխանել: Ես նրա առաջը վէգեր ձգելով հասկացրի, թէ դուք մեզ համար երեխաներ էք. գնացէք վէգ խաղացէք. դուք ո՞վ, մեզ հետ կռուողն ո՞վ: Նա իր շաղ տուած կորեկով ուզեց հասկացնել, թէ մեր զօրքերն անթիւ, անհամար են. դուք ինչ կարող էք անել: Եւ երբ ես վառեկս բաց թողի, որ նրա բոլոր կորեկը կերաւ, դրանով պատասխանեցի, թէ մեր մի մարդը ձեր հազար մարդուն կըջարդէ. գնա՛ պատմիր քո թագաւորին»:

Թագաւորը այս բացատրութիւնը լսելով՝ մեծամեծ պարգևներ տուեց ջուլհակին և ուզեց նրան վէգիւրի պաշտօն տալ: Բայց ջուլհակը պարգևների մի մասովը բաւականացաւ և թագաւորին ասաց. «Ո՛չ, թագաւոր, թող որ ես ջուլհակ մնամ. միայն այս եմ խնդրում քեզանից. չմոռանաս, որ հասարակ արհեստաւորի մէջ էլ կըգտնուի այնպիսին, որ նեղ օրում քեզ պէտք կըզայ: Վէգիւրներից ինչ պատիւ ուզում ես՝ տուր, միայն ջուլհակին ու կօշկակարին էլ մարդու տեղ գիր»:

24. ՆԱՄՈՒՍ ՈՒ ՂԷՅԲԱԹ

Դեռ թոթովախօս մի մանուկ էի
Եւ եօթ տարեկան անգամ չըկայի,
Երբ ինձ աւանդեց հայրս իմ անուս՝
Մի սրբազան խօսք—և դա էր՝ «Նամուս»:

Դրպարոցի շէմքին դեռ ոտ չըզըրած,
Դեռ նոր էի գիրք ես ձեռքս առած,
Երբ մօրս համբոյր թըրջեց իմ ճակատ
Ու պատուիրեց ինձ անել միշտ «ղէյրաթ»:

Բայց կարճ մնացի ուսումնարանում.
Աղքատի բազմը դէ ինչ է լինում...
Տօրս պատուէրով սովրեցի արհեստ,
Սիրեցի նըրա վաստակը համեստ:

Եւ այն օրից յետ,
Երբ ընկերացայ մուրճ ու սալի հետ,
Քըրտինքը դէմքէս ծորում է կաթ-կաթ
Ու ինձ յիշեցնում նամուս ու ղէյրաթ:

25. Ա Ր Ե Ի Ա Մ Ա Ն Ո Ի Կ

I. Մի գեղեցիկ գարնանային առաւօտ էր:
Արեւը նոր դուրս էր եկել ու իր բարի լոյսը տուել
Մասիս սարին: Մասիսի ձիւնապատ գագաթը սկսել էր
այնպէս փայլել, փայլփլել, այնպէս կանաչ-կարմրին տալ,
որ տեսնողի խելքը գնում էր: Մի ժամից յետոյ սարի
գանազան մասերից քուլայ-քուլայ ամպեր բարձրացան,
և աջ ու ձախ, վեր ու վայր շարժուելով, մեծանալով ու
փոքրանալով, փռուելով ու խմբուելով՝ գանազան ձևեր
ստացան:

Այս հիանալի պատկերները ամենայն առաւօտ նկար-
ւում էին Մասիսի վրայ, բայց ոչ ոքի ուշադրութիւնը
չէին գրաւում:

Ոչ ոք ժամանակ չունէր նայելու, ոչ ոք ճաշակ չու-
նէր հիանալու: Դա մի սովորական երևոյթ էր, որ շող-

շողալով ամենքին իմաց էր տալիս, որ վեր կենան, իրանց
բանին զնան:

Այգեպանն շտապում էր, որ շուտով այգին գնայ ու
անցած օրուայ կիսատ թողածն աւարտէ. տաւարածը
տաւարն էր արօտ տանում. աղջկերքն ու հարսները դէպի
աղբիւրն էին վազում. պառաւները կերակուրի պատրաս-
տութիւնն էին տեսնում:

Բայց այս անգամ մէկը կար, որ Մասիսին էր նայում,
նրա փայլուն տեսքից հիանում ու գուարճանում:

Այգ մէկը մի մանուկ էր:

Մի առոյգ, գուարթ ու սիրուն մանուկ:

Մի ոսկեթել մագերով, նախշուն աչքերով մանուկ:

Նրա երեսն արևի նման լոյս էր տալիս, ձիւնի նման փայլում:

Նրա աչքերն արեգակի նման ճառագայթներ էին արձակում:

Նա կարծես հողեղէն չէր, այլ հրեղէն:

Նա հէնց իմանաս արեգակի ծնունդը լինէր, Արևի որդին:

II. Ամեն առաւօտ, երբ արևի շողքն ընկնում էր Մա-
սիսի վրայ, Արևամանուկը պէտք է վեր կացած լինէր, որ
մայր արևի առաջին ողջոյնը, առաջին բարի լոյսն ընդունէր:

Նա շատ էր սիրում ամպեղէն երևոյթների, ամպեղէն
ձևերի վրայ նայել: Ամպերի շարժումները, նրանց ձևափոխու-
թիւնները գրաւում, յափշտակում էին նրա ուշքն ու միտքը:

Այգ ամպերը շատ անգամ նրա աչքումը վիշապների
կերպարանք էին ստանում և մէկ մէկու կուլ տալիս: Եր-
բեմն գագաններ էին դառնում ու իրար հետ կուռում:

Երբեմն դառնում էին ոչխարի հօտեր, ու մի լեռնաշափ
հովիւ էլ՝ գերանաշափ մի սրինգ բերնին դրած, ածում էր:

Երբեմն դառնում էին մեծ-մեծ վրաններ, ու նրանց
մէջ ներս ու դուրս էին անում վիթխարի հսկաներ:

Երբեմն դառնում էին զօրախմբեր ու իրար դէմ պա-

տերազմում: Այդ լինում էր աւելի փոթորկի ժամանակ, երբ որոտում էր երկինքը, փայլատակում կայծակն ու ամպերն իրար էին խփում:

Արեամանուկը ոչ միայն չէր վախենում այդ որոտմունքից, այլ բարձրանում էր մի քարի վրայ ու ամպերին հրամաններ էր տալիս, գոչելով.— յառանջ, յետ, անջ, ձախ, միասին, կարգով, արանգ...

Ինչպէս տեսնում էք՝ մեր Արեամանուկը թէպէտ դեռ փոքր էր—հազիւ տասը կամ տասներկու տարեկան լինէր,—բայց շատ սրտոտ էր ու սրամիտ:

Երևում էր որ ժամանակով մեծ ու երևելի մարդ պէտք է դառնայ: Այդպէս էին ստում բազմ գուշակողները. այդպէս հաւատացած էին ամենքը:

Բայց նա այժմ դեռ մի գառնարած էր:

III. Այս՝ ինչ որ ասում եմ, ո՞վ է իմանում, թէ մեզանից քանի-քանի տարի առաջ է եղել: Եթէ ասեմ հազար տարի, երկու հազար տարի, երեք հազար տարի՝ էլի քիչ կըլինի:

Այդ հին ժամանակներումը Մասիսի ու Արագածի արանքումը, ուր որ հիմա Արարատեան մեծ դաշտն է, ուր որ մեր Սուրբ Էջմիածինն է, Երևան քաղաքն է, Երասխ գետն է, Գեղամայ ծովն է՝ ահա այդ գաւառումը մի մեծ գիւղ է լինում, Արևան, թէ Արմաւան անունով, հաստատը չգիտեմ, և յատուկ տեղն էլ չեմ կարող ձեզ ասել:

Արմաւանի օդն ու ջուրը շատ մաքուր էր ու առողջարար: Նրա աղբիւրը քառասուն ակն ունէր, քառասուն տեղից բխում էր ու յետոյ միանում, դառնում մի այնպիսի գետ, որ եօթը ջրաղաց էր պտըտեցնում: Բացի դրանից՝ գիւղի հանդերն էլ լիքն էին անմահական աղբիւրներով:

Արմաւանի հայերը՝ թէ մարդիկ ե թէ կանայք բոլորն էլ գեղեցկադէմ, վայելչակազմ, ուժեղ ու բարձրահասակ էին: Գլխացաւ, փորացաւ, սրտացաւ, բկացաւ, ծաղիկ, կարմրուկ և ուրիշ բոլոր մեր տեսած ցաւերի անունը նրանք չէին լսած: Մարդիկը հիւանդ էին լինում միայն այն ժամանակ, երբ վիրաւորուած էին լինում գազանից կամ թշնամուց և կամ ծառից վայր ընկած: Նրանց կեանքը շատ երկար էր, շատ էին ապրում: Այնքան ապրում էին, որ շատ ապրելուց յոգնում էին: Չատ քիչ ապրողը՝ հարիւր տարի էր ապրում, բայց սովորաբար երկու և երեք հարիւր տարի էին ապրում ու միքանի անգամ ատամները փոխում, նոր ոյժ ստանում:

Ծերացած հայրը ունենում էր քսան, երեսուն գաւակ, երեք-չորս այդչափ էլ թոռներ, մի այնքան էլ ծոռներ: Մի գերդաստանի, ընտանիքի մէջ մինչև երեք-չորս հարիւր հոգի էին լինում, բոլորն էլ իրար հնազանդ—ամենափոքրը՝ իրանից մեծին, և ամենքն ի միասին՝ մեծ հօրը:

Մեծ հայրը միւս բոլոր հայրերի գլխաւորն էր, գլուխն էր, և այդ պատճառով ասում էր հայրապետ, այսինքն հայրերի գլուխ, կամ նահապետ, որ միևնոյն նշանակութիւնն ունի:

Գերդաստանի բոլոր անդամները մի յարկի, մի ծածկարանի տակ չէին մնում, այլ ջոկ-ջոկ յարկերի ու ծածկոցների: Ամեն անգամ, երբոր մէկին պսակում էին՝ նրա համար առաջուց մի վրան էին գործում բրդէ կամ մազէ թելից: Այսպէսով տարէցտարի շատանում էր վրանների թիւը: Վրաններն այն յարմարութիւններն ունէին, որ շարժական էին և ուր ուզում էին, տանում էին՝ ամառը աւելի բարձր ու լեռնային տեղեր, ձմեռը՝ ցածր ու դաշտային: Քարաչէն տներ էլ ունէին, բայց հասարակ: Կրանք մի տեսակ ձմերանոցներ էին, աւելի անասունների հա-

մար, քան թէ մարդկանց: Միայն մեծ նահապետն էր ունենում լաւ քարաշէն տուն:

Մեծ նահապետը որ վախճանում էր, նրա մեծ որդիքը հեռանում էին միմեանցից և դառնում էին ջոկ-ջոկ նահապետներ: Նրանք երկիրն էլ էին բաժանում իրանց մէջ և ամեն մէկը մի ջոկ գաւառում էր բնակում,

Իմ ասած ժամանակը նահապետներ շատ կային, բայց ամբողջ Արարատեան դաշտը, Երասխի ափերը, Արագածի արևմտեան և Մասիսի հիւսիսային երեսները, Գեղամայ ծովի արևմտեան ափերը, Գառնու և Հրազդան գետերի հովիտներն իրանց շրջակայ լեռներով մի նահապետի ձեռքին էին, և այդ նահապետն էր մեր Արեւամանուկի հայրը:

Արեւամանուկի հօր անունն էր Արեւամանեակ, բայց նրա որդիքն ու թոռները դժուարանում էին ասել «Հայր-Արեւամանեակ», որովհետեւ շատ երկար էր, այդ պատճառով ասում էին՝ «Հայր-Մանեակ»: Արեւամանուկին էլ չէին ասում Արեւամանուկ, այլ «Արմիկ» կամ «Արամիկ»:

IV. Ահա այսպէս մեր սիրելի Արեւամանուկը Արեւամանեակ նահապետի որդին էր:

Դեռ եօթը տարեկան հասակում նրա թիկունքն ու կուրծքն այնքան լայն էին ու մէջքն այնքան բարակ, որից երևում էր, որ նա մի փոքր առիւծ էր, որի նմանին մեր հեքեաթներումը ասում են՝ «առիւծի ձագ», կորիւն առիւծի: Նրա աչքերը խոշոր-խոշոր և կրակոտ էին, երկայն թերթերունքները մինչև վարի կոպերն էին հասնում, գրլխի մազերը խիտ ու երկայն:

Երբոր Արեւամանուկը ծնւում է, նրանից յետոյ նրա մայրը երկար ժամանակ երեխայ չէ բերում, այդ պատճառով նրան եօթը տարի շարունակ ծիծ է տալիս և ծծից չէ կտրում: Ամբողջ օրը խաղում էր Արեւամանուկը,

բայց հէնց որ ճաշելու ժամանակը գալիս էր, նա առաջ մի նախաճաշիկ էր անում մօր ծծովն ու յետոյ ճաշն ուտում: մէկ էլ ճաշելուց յետոյ էր վրայ ընկնում մօր ծծին ու բերանը քաղցրացնում. գիշերն էլ մօր ծոցումն էր քնում և ամեն զարթնելիս՝ ծիծը բերանն էր առնում:

— Բաւական է, որդի. էլ ինչ կայ, որ ինչ ծծես, ծծել ցամաքել են,— ասում էր շատ անգամ մայրը, բայց էլ ծիծը դնում էր բերանը և գլուխը շփելով՝ քնացնում:

Արեւամանուկը սիրում էր և կովի ծիծը ծծել:

Չատ անգամ, երբոր հարսները կովերը կթելիս էին լինում, նա անցնում էր միւս կողմը և կովի ծծերից մէկը բերանն առնում, ծծում: Հարսները քթին խփում էին, որ յետ քաշուի, բայց նա էլ ջգրու արձակում էր հորթի կապը, խփում էր կովին ու այսպէսով ինքը յաղթում էր հարսներին և ուզածի շափ ծծում: Պատահում էր, որ մինչև կովի կթելը՝ ինքն արդէն ցամաքեցրած էր լինում ծծերը և խեղճ հորթին էլ չէր լինում բաժին թողած: Գերակուրներից նա ամենից շատ սիրում էր իւզն ու մեղրը: Իւզը նա կաթի պէս էր խմում, իսկ մեղրահացը գաթի պէս ձեռքն առնում կծոտում:

էլ ինչ ասիլ կ'ուզէ ուրեմն, որ ով տարով կրմեծանայ, մեր Արեւամանուկը օրով էր մեծանում ու գօրանում: Դեռ տասը տարեկան հազիւ կըլինէր, այնպէս էր աճել, զարգացել, որ տեսնողը կարծում էր, թէ առնուազն տասնըհինգ կամ տասնըվեց տարեկան կըլինի: Բայց երբ դառաւ տասնըհինգ տարեկան, արդէն մի կատարեալ չինարի ծառ էր ու էլ իւր հասակին վայել չէր համարում իւր տարիքն ունեցող մանուկների հետ խաղալ, այլ քսաներեսուն տարեկանների հետ էր խաղում, նրանց հետ մրցում և ամեն տեսակ մարզմունքների մէջ էլ յաղթում էր ամենքին:

V. Արմաւանի երեխայքը շատ ուշ էին սկսում տնային հոգսերին մասնակցել: Մանուկները դառնում էին տասնը-հինգ-քսան տարեկան, բայց դեռ էլի համարում էին տղայ, այսինքն երեխայ: Մինչև տասնըշորս-տասնըհինգ տարեկան դառնալը ոչ մի պարապմունք չէին ունենում, բացի ուտելուց ու խաղալուց:

Նրանց սկզբնական ուսումն ու կրթութիւնն էլ խաղն էր: Եւ պէտք է ասենք, որ պակաս ուսում չէր և շատ էլ լաւ էր: Լաւ էր նրանով, որ մեզ նման վաղօրօք չորս պատի մէջ չէին փակուում ու կորցնում իրանց առողջութիւնը. մէկ էլ նրանով որ նրանց խաղերն անմիտ ու անօգուտ խաղեր չէին: Նրանք իրանց խաղերով աւելի լաւ էին պատրաստում իրանց ապագայ գործունէութեան, ապագայ պարապմունքների համար, քան թէ հիմա մենք:

Նրանց հարկաւոր էր լինել ուժեղ, ճարպիկ, սրամիտ, հնարագէտ, առաքինի. պէտք է իմանային լաւ ձի հեծնել, լաւ վագել, լաւ լողալ, ծառերի վրայ մագլցել, պառակների ու ժայռերի վրայ բարձրանալ, մեծ ուստիւններով ցատկել, սուր ու նիզակ գործածել, վահանով պաշտպանուել, ուղիղ պարսատիկ ու նետ ձգել. պէտք է իմանային անասնապահութիւն, վար ու ցանք, փայտտաշութիւն, քարտաշութիւն, դարբնութիւն... և այս բոլորը այն ժամանակուայ երեխայքը սովորում էին խաղալով:

Նրանց գիշերուայ խաղերն ուրիշ էին, ցերեկուանը ուրիշ, ամառուանը ուրիշ, ձմեռուանը ուրիշ. ուրիշ էր տղերանց խաղը, ուրիշ էր աղջկերանցը: Ամեն տեղի, ամեն դէպքի, ամեն ժամանակի յարմար խաղեր ունէին:

Խաղում էին ամենախիստ կարգապահութեամբ:

Եթէ խաղացողները լինում էին մինչև հարիւր հոգի, էլի այնպէս կարգով էին խաղում, որ ոչ մի անկարգութիւն չէր պատահում, և եթէ պատահում էլ էր երբեմն,

մեղաւոր երեխային իսկոյն հեռացնում էին իրանցից, որ մեծ պատիժ էր համարում:

Խաղերի մեծ մասը խմբով էին խաղում: Առաջ երկուսին մայր էին նստեցնում, միւսները ձագեր դառնում: Ձագերը զոյգ էին դառնում և վիճակով ընկնում մէկը մէկ և միւսը՝ միւս մօրը: Այսպէսով բոլոր խաղացողները դառնում էին երկու խումբ, ամեն մէկը իւր մօր հովանաւորութեան և պաշտպանութեան տակ: Մայրը իւր ձագերից ամեն մէկի պաշտօնն իրան հասկացնում էր, և նրանք պիտի կատարէին իրանց մօր պատուէրը ամենայն ճշտութեամբ և ճարպիկութեամբ: Այս խաղերի մէջ շատ լաւ սովորում էին պաշտպանուելու և յարձակուելու կերպերը. սովորում էին շարքով կանգնել, շրջան կազմել, խմբուել, ցրուել, մէջք մէջքի տալ, վայր թափուել, չորեքթաթ վագել, ծեծի դիմանալ, հակառակ խմբի բոլոր շարժումները դիտել, նրա մտադրութիւնը նախագուշակել:

Այս խաղերի մասին էլ ես չեմ ուզում երկարացնել խօսքս: Դուք ինքներդ, եթէ գիւղի երեխայք էք, կարող էք ասել, թէ ինչ տեսակ խաղեր գիտէք. միայն պէտք է գիտենաք, որ իմ ասած հին խաղերի կէսի կէսն էլ չկայ հիմա, և ինչ էլ որ կայ, այն ժամանակուայ եղածի ստուերն է և ոչ իսկականը: Բայց ինչ որ լինեն, դրանք էլ են հարկաւոր և շատ բաւական են մեզ:

Մեր Արեւամանուկը խաղալ շատ էր սիրում: Պառաներն ասում էին, որ նա մօր արգանդումն էլ խաղալիս է եղել, և սուտ չէին ասում: Բոլոր խաղերի մէջ նա այնպէս շուտ ճարպիկացաւ, որ էլ ձագ չէր դառնում, այլ իրանից մեծերի վրայ էր մայր նստում, և ամեն երեխայ աշխատում էր, որ իրան վիճակուի, իրան ընկնի նրա ձագը դառնալ, նրա գօրեղ պաշտպանութեան տակը գտնուել:

VI. Ահա այս աստիճան գորացած էր մեր Արևամանուկը, երբոր սկսեց տաւար գնալ: Տաւարումն էլ երկու թէ երեք օր միայն փոքրութիւն արաւ. շուտով տաւարածապետ դառաւ, այսինքն տաւարածների գլխաւոր: Տաւարածապետ լինելը հեշտ բան չէ. նա պէտք է ամենից գորեղը լինի և ամենից ճարպիկն ու սրտոտը:

Աշմարիտ է, նրա գործը հեշտ էր նրանով, որ պիտի նստէր սառն աղբիւրների մօտ, հով ու գով տեղերումը, և միւսներին հրամայէր, որ տաւարը մակաղից դուրս անեն, գոմէշները՝ ցեխերից. այս կողմը քշեն, այն կողմը տանեն, յետ տան, ժողովեն, ականեն. բայց և դժուար էր նրանով, որ եթէ տաւարներից մինը կորչէր, նա պիտի ման գար, գտնէր, գող ու գազանի ճանկերից փրկէր: Իսկ գազաններ այդ ժամանակ շատ ու շատ կային. հիմա այնքան գայլ ու աղուէս չկայ, ինչքան որ այն ժամանակ քաւթառներ ու փալանգներ (վագրներ) կային: Արևամանուկը միքանի շաբաթ շարունակ շատ լաւ պահեց տաւարը, այնպէս որ ոչ մէկի քիթը չարնեց, բայց ասած է. «Տառն ամեն օր քաթայ չի թխի»:

Մէկ անգամ մի եզր կորցրեց. շատ ման եկաւ, վերջը մի գոռոցի ձայն հասաւ ականջը: Մինչև ինքը ականջ կըղնէր, որ տեսնէր՝ որտեղից է գալիս ձայնը, իւր քաջ շները, Խեղդանն ու Կտրանը, աւելի շուտ իմացան տեղը և նետի պէս թռան դէպի ձայնը: Գոռոցը հասարակ բառաչ չէ. այդ ձայնը հանում են միայն գազանների ճանկն ընկած ժամանակը, և այդ գիտեն ինչպէս տաւարներն ու մարդիկը, նոյնպէս և շները:

Արևամանուկը ոչ մի գէնք չունէր, բացի մի հաստագլուխ մահակից: Մահակը ձեռին՝ վագեց շների յետևից և նրանց գտաւ մի ձորակի մէջ հաջելիս: Հեռուից նկատեց, որ մի գազան վայր է ձգել ահագին եզանը, թան-

թուլները դրել նրա մէջքին, իսկ գլուխը դէպի շները ծռած, այնպէս կատաղի կերպով նայում էր, որ աչքերից կրակ էր թափւում: Չները հաջում էին հեռուից, պոչները ներս քաշած, և սիրտ չէին անում գազանին մօտենալ:

Արևամանուկն էլ չմտածելով, թէ ինչ պէտք է անէր. նա սաստիկ բարկացաւ շների վրայ և գոռաց. «Խեղդան, Խեղդիր, Կտրան, կտրիր», ու ինքը մի ճարպիկ ուտիւնով թռաւ ընկաւ գազանի մէջքի վրայ ու բռնեց նրա վզիցը: Այդ տեսնելով՝ շները սիրտ առան ու բռնեցին գազանի յետևից: Գազանը բարկացաւ և ցատկեց տեղիցը, բայց նրանից պոկ չեկան ոչ Արևամանուկը և ոչ շները: Գազանն աւելի կատաղեց. երեսը շրջեց, բաց արաւ ահագին ուելը և ուզում էր Արևամանուկի գլուխը բռնել ու փշրել. բայց սա իսկոյն ձեռքը ձգեց գազանի բերանն ու լեզուի տակիցը այնպէս պինդ բռնեց, քաշեց, որ գազանի թանթուլները թուլացան և նա սկսեց խոխոացնել: Երբ գազանը խեղճացաւ, թուլացաւ, Արևամանուկը նրան իւր տակն առաւ, աջ ոտքը նոյնպէս կոխեց նրա բերանը և երկու ձեռքով քաշեց նրա լեզուիցը: Այդ միջոցին Խեղդանը բռնեց գազանի բկիցը, Կտրանն էլ փորատակերիցը: Այսպէս միացած ուժով գազանին անշնչացրին, սատկեցրին:

Քափ ու քրտնքի մէջ կորած, յետ քաշուեց Արևամանուկը և նոր տեսաւ, թէ ինչ վիշապ էր իւր սպանածը: Վագր էր, մի ահագին ու քաւթառ վագր, որ բոլոր շրջակայքի վրայ իշխում էր: Նրա երկիւղից ոչ ոք չէր համարձակում տաւար կամ ոչխար տանել այն տեղերը, ուր որ տարել էր Արևամանուկը: Ամբողջ գիւղերով աշխատում էին նրան սպանել, բայց չէին կարողանում:

Եզր վաղուց արդէն շունչը փչել էր: Անիրաւ գազանը մի հատ հարուածով կոտորել էր նրա մէջքի սեռը և մի ծուէն կաշի հանել:

Արեամանուկը մաշկեց զազանն ու մորթին քաշ տա-
լով՝ գնաց տուն: Նրա այս քաջագործութեան համբաւը
շուտով տարածուեց ամեն տեղ: Տասնըհինգ տարեկան
հասակում վազը խեղդել—հեշտ բան չէ: Բայց ով որ իմա-
նում էր, թէ այդ քաջութիւնը Արեամանուկն է արել, չէր
զարմանում, այլ ասում էր՝ նա կարող է առիւծի բերանն էլ
ճղել մեն-մենակ, առանց շների օգնութեան:

26. ԱՐՄԻԿԻ ԵՐԳԸ

—Աղջրկերք, պար բըռնեցէք,
Արմիկի երես գովեցէք:

Ա՛յ երես, շարմաղ երես,
Դու մեղ չըթողնես սևերես:

«Բարձրը սարէն պաղ ջուր կուգայ,
Արմիկի երեսը կըլուայ:

Ա՛յ երես, արև երես,
Քո շափաղով մեր սիրտ կ'էրես»:

—Աղջրկերք, պար բըռնեցէք,
Արմիկի աչեր գովեցէք:

Ա՛յ աչեր, սիրուն աչեր,
Արևի պէս փայլուն աչեր:

«Արմիկի աչերն արեգակ,
Մեզի կուտայ լոյս ու կըրակ:

Ա՛յ աչեր, վառ-վառ աչեր,
Մանուշակի թառ-թառ աչեր»:

—Աղջրկերք, պար բըռնեցէք,
Արմիկի կըռներ գովեցէք:

Ա՛յ կըռներ, ուժեղ կըռներ,
Դուք կըշարժէք մեծ-մեծ լեռներ:

«Արմիկի կըռներն են գերան,

Կըպատառեն վագրի բերան:

Ա՛յ կըռներ, գըթոտ կըռներ,

Դուք կըբանաք մեր փակ դռներ»:

—Աղջրկերք, պար բըռնեցէք,

Արմիկի հասակ գովեցէք:

Ա՛յ հասակ, բարձրը հասակ,

Քեզ վայել է դափնեայ պըսակ:

«Արմիկի հասակն է սօսի,

Չուրը մեզնից չըպակասի:

Ա՛յ հասակ, շինար հասակ,

Ո՛վ չի տար քեզ դափնեայ պըսակ»:

27. Բ Ի Ի Ր Ա Պ Ա Տ Ի Կ

Մի գիւղում բնակւում էին մէկ մարդ ու մի կին: Մար-
դը շատ ժամասէր էր: Ամեն օր եկեղեցի էր գնում և օրը
մի գրօշ էր տալիս քահանային: Քահանան էլ ամեն օր
նրան ասում էր.

—Օրհնուիս դու. Բիւրապատիկը քեզ մէկի փոխա-
նակ հազար տայ:

Նա ուրախանում էր և ինքն իրան ասում. «Այս լաւ
բան է. մէկ տալիս եմ՝ հազար պէտք է ստանամ»:

Այսպէս ամեն օր մի գրօշ տալով, իւր բոլոր ունե-
ցածը տուեց քահանային, իսկ ինքն աղքատացաւ:

Մէկ օր կինն ասաց ամուսնուն.

—Վեր կաց, գնա քահանայի մօտ, մի հազարը բեր,
տանք հացի, մինչև որ մէկէլ հազարներն էլ կամաց-կա-
մաց կըտայ:

Ամուսինը գնաց:

—Օրհնեան, տէր:

—Աստուած օրհնէ:

—Տէրտէր ջան, ես քեզ տուի, դու ինձ հազարներ խոստացար. հիմա բեր մէկ հազարը տո՛ւր, տանեմ. այն միւսներն էլ՝ յետոյ կըգամ, կըտաս:

—Օրհնուած, ասաց քահանան, դու ինձ տուիր, որ Բիւրապատիկը քեզ մէկին հազար տայ:

—Բիւրապատիկն ո՞վ է:

Քահանան նրան մի ճանապարհ ցոյց տուեց.

—Այս երկար ճանապարհովը կըդնաս, քեզ կըպատահի մի մեծ մարդ, որ նստած կըլինի ոսկէ աթոռի վրայ: Բիւրապատիկը նա է. ասն նրան. լինձ տէրտէրն ուղարկեց. մէկ տուել եմ, հազար պէտք է տաս:

Նա էլ գնաց այն երկար ճանապարհով: Նա պատահեց մի քարանձաւի: Ներս մտաւ և ինչ տեսաւ. քառասուն երևելի գողեր շարուած նստած են: Սրան պատիւ են տալիս, տեղ են բաց անում և նստեցնում են իրանց մէջտեղը:

—Ո՞վ ես դու, հարցնում են նրան. այսքան ժամանակ մեր ահից դեռ մարդ չէր եկած այս կողմը. ո՞րտեղից ես գալիս և ո՞ւր ես գնում:

—Գնում եմ Բիւրապատիկի մօտ, պատասխանում է. մէկ տուել եմ, հազար պիտի ստանամ:

Գողերն ասում են.

—Ե՛ղբայր, այդ խելքը խելք չէ. թող այդ մտադրութիւնդ, արի՛ մենք քեզ մի բուռը ոսկի տանք, վեր կաց, գնա՛ քո տունը:

—Ո՛չ, ասում է նա. այդ փողը արդար վաստակ չէ:

—Եթէ այդպէս է, ասում են գողերը, դու արդար մարդ ես. երբ գնաս, Բիւրապատիկին հարցրո՛ւ, թէ մեզ համար տեղ կա՞յ միւս աշխարհումը:

—Աչքիս վրայ, ասում է նա ու գնում:

Գնում է ու պատահում մի ծերունու, որ նստած մի քարի մօտ, անդադար կըկնում էր. «Փնօք Քեզ, Աստուած, փնօք Քեզ»: Եւ որքան ասում էր, այնքան ոսկի էր բղխում քարից:

Ծերունին հարցնում է այս մարդուն.

—Ե՛ղբայր, ո՞ւր ես գնում:

—Գնում եմ Բիւրապատիկի մօտ, պատասխանում է նա. մէկ տուել եմ, հազար պէտք է ստանամ:

—Արի՛ այս ոսկուց երկու բուռը տամ, յետ գնա, ասում է ծերունին:

—Ո՛չ, ասում է նա. այդ ո՛չ իմ տուածն է, ո՛չ իմ աշխատածը. ես դրան արժանի չեմ:

—Եթէ այդպէս է, ասում է ծերունին, երբ գնաս Բիւրապատիկի մօտ, հարցրո՛ւ, թէ ոսկին երբ պէտք է կտրուի այս քարից:

—Աչքիս վրայ, ասում է ու գնում:

Ճանապարհին տեսնում է մի այգետէր, որ հարցնում է.

—Հո՞ղածին, ո՞ւր ես գնում:

—Գնում եմ Բիւրապատիկի մօտ. մէկ տուել եմ, հազար պէտք է ստանամ:

—Երբ գնաս, ասում է այգետէրը, Բիւրապատիկին հարցրո՛ւ, թէ ինչիցն է, որ երբ իմ այգու պատը շինում եմ, բոլոր կանաչ պտուղները չորանում են, իսկ երբ պատը քանդում եմ, կանաչում են:

—Գլխիս վրայ, ասում է նա ու գնում:

Ճանապարհին տեսնում է մի քահանայ, որի մէջքին պատ էր շարած ու ինքը տակին տնքտնքում էր:

—Ո՞րդի, հարցրեց քահանան, ո՞ւր ես գնում:

—Գնում եմ Բիւրապատիկի մօտ, պատասխանում է նա. մէկ տուել եմ, հազար պիտի ստանամ:

Քահանան ասում է.

—Երբ գնաս, Բիւրապատիկին հարցրո՛ւ, թէ ես այս պատից կըր պէտք է ազատուեմ:

—Լա՛ւ կըլինի, ասում է նա և շարունակում ճանապարհը:

Գնում է տեսնում, որ մէկ մեծ մարդ նստած է ոսկէ աթոռի վրայ:

Սա ես հարցնում է.

—Ո՛ւր ես գնում:

—Բիւրապատիկը դո՛ւ ես, հարցնում է ճանապարհորդը:

—Այո՛, ես եմ, պատասխանում է. ի՛նչ ես ուզում:

—Մեր քահանան ուղարկեց ինձ. ես քեզ մէկ տուել եմ, դու ինձ հազար պէտք է տաս:

Բիւրապատիկն ասում է.

—Գնա՛ տուն. բակիդ մէջ մի թթենի կայ, եթէ փորես նրա տակը, մի կարաս ոսկի դուրս կըզայ, վեր առքո՛ մէկի փոխարէն շատ հազարներ:

Ճանապարհորդը, բացի դրանից, ինչ որ իրան յանձնել էին ասելու, ամեն բան ասաց Բիւրապատիկին և ամենի պատասխանն էլ ստանալով, վերադարձաւ:

Հասնելով պատի տակին տնքող քահանային՝ ասաց.

—Դու այդտեղից այն ժամանակ կ'ազատուես, երբ Աստուծուն մեզայ կըզաս:

—Ես ինչպէս մեզայ գամ Աստուծուն, ասաց քահանան, և խօսքը բերանից հանեց թէ չէ, իսկոյն պատի հետ միասին գետինը մտաւ:

Յետոյ նա գնաց, հասաւ այգետիրոջը և ասաց.

—Եթէ այգուդ պատերը քանդես, որ անցուղարձ անողներն ուտեն պտուղներից, այգիդ կըկանաչի:

Դեռ խօսքը բերանումն էր, որ տէրը իսկոյն գնաց, պատերը քանդեց և այգին կանաչեց:

Ճանապարհորդը գնալով ծերունու մօտ, ասաց.

—Քանի որ դու բերանիցդ Աստուծու անունը չես պակասեցնիլ, քարից էլ ոսկին չի պակասիլ:

Ծերունին ասաց.

—Միթէ մարդ իւր բերանից Աստուծու անունը կը պակասեցնի. փառք Աստուծուն:—Ասաց չասաց՝ քարի միւս երեսիցն էլ սկսեց ոսկի դուրս թափուել առաջուանից էլ շատ:

Նա եկաւ գողերի քարանձաւը և նրանց ասաց.

—Եթէ ձեր գողութիւնը թողէք, միւս աշխարհում տեղ կ'ունենաք:

Գողերը թողին քարանձաւը, գնացին, իրանց յանցանքն ապաշխարեցին և փրկուեցան:

Վերջապէս մեր ճանապարհորդն եկաւ իրանց տուն, կանչեց կնոջն ու ասաց.

—Ա՛յ կին, բահ ու թի բեր:

Մարդ ու կին վեր առան բահն ու թին, փորեցին թթենու տակը և մի կարաս գտան ոսկով լիքը: Օրը մըթնեց և կարասը թողին, որ առաւօտը հանեն:

Գրացիներն իմացան, գիշերն եկան, կարասը գողանալու, բայց տեսնելով որ մէջը դեղին հող է, կարասը շուռ տուին տան տիրոջ այգումն ու իրանք գնացին: Գարասը կոտորուեց, մէջի հողը ցրիւ եկաւ:

Երբ առաւօտը զարթեցան, ի՛նչ տեսան. այգու շորս կողմը ոսկի է փռուել: Ամուսինը ձայն տուեց.

—Ա՛ կնիկ, ցախաւելը բեր. բոլոր այգին ոսկի է դառել:

Աւլեցին շողշողուն ու գնզգնզան ոսկիքը, և մէկի փոխանակ ո՛չ թէ հազար, այլ շատ հազարներ ստացան ու փառք տուին Աստուծուն:

28. Մ Ա Ր Դ Ը Ե Ի Ն Ի Զ Ը Ը

(Հ Ե Ք Ե Ա Թ)

Ա

Չատ տարի առաջ՝ հին ժամանակը,
 Երբ հրաշքներով լի էր աշխարհըր,
 Իւր ամուսինով և զաւակներով
 Ապրում էր մի մարդ իւր առուտուրով:
 Ուրախ ու զուարթ էր նրա կեանքը,
 Պատճառ՝ միշտ ոսկով լի էր քսակը.
 Բայց յանկարծ բաղձը երես դարձրեց,
 Եւ մեր խեղճ մարդը բոլորը կորցըրեց՝
 Ուրախ կեանք, և՛ փառք, և՛ հարստութիւն,
 Եւ նրբանց հետ էլ քաղցը առողջութիւն.
 Ընկաւ անկողին, խիստ հիւանդացաւ,
 Ոյժ և զօրութիւն նրանից հեռացաւ,
 Չէր կարողանում ոտի վրայ կանգնել,
 Մինչև որ նրբան իւր կինը շօգնէր:

Դժբաղդ-տարաբաղդ նրա խեղճ կինը
 Ստիպուեց կերակրել այժմ իւր տունը.
 Գիշեր ու ցերեկ պէտք է աշխատէր,
 Որ իւր որդիքը սովից ազատէր:
 Ամիս ամսի վըրայ այսպէս անցկացաւ,
 Վերջապէս կինը իսպառ ձանձրացաւ.
 «Ի՞նչ ես վայր ընկել, ասում է մարդուն,
 Գլխիս ցաւ դառել, խըլել ես իմ քուն:
 Մինչև երբ պէտք է այսպէս շարշարուեմ,
 Կեանքս մաշելով ես քեզ կերակրեմ.

Վեր կաց, մարդ ես, գնա՛, գլուխդ քարին տուր,
 Եւ որդոցդ համար ճարիք կերակուր»:
 Պատասխան տուեց խեղճ հիւանդ մարդը.
 — Բաւական է ինձ իմ դառը վիշտը.
 Քանի ունէի, երբ բան խնայեցի,
 Առողջ ժամանակ երբ ծոյլ մընացի.
 Իսկ այժմ աղքատ եմ և մարմնով տրկար.
 Խըղճան, մի տանջիր դու ինձ անդադար:
 Բայց կինը երկար էլ չըհամբերեց
 Եւ հիւանդ մարդուն տանից դուրս արեց.
 «Գընա՛, ուր կ'ուզես, գըլխիցս հեռացիր.
 Դու իմ խեղճ անձը լաւ շարշարեցիր.
 Հիմա ինչքան էլ դու լաս, աղաչես,
 Էլ տուն չեմ թողնիլ, քանի աղքատ ես»:
 — Լաւ, ասաց մարդը ձայնով տրխրագին,
 Կ'երթամ կըկորչեմ, ո՛վ դու անդու՛թ կին,
 Կըտոր հաց, գոնեան, տուր, հետքս առնեմ,
 Որ ճանապարհին քաղցած չըմեռնեմ:

Բ

Կինը դուրս բերեց, տուեց երկու հաց.
 Եւ մեր խեղճ մարդը հեռացաւ, գընաց,
 Իւր շար բաղձիցը վանգատ անելով,
 Թողեց իւր տունը անհաստատ քայլով:
 Ինքն էլ չըգիտէր, թէ ուր էր գնում.
 Միայն միշտ առաջ քայլում էր տըրտում.
 Վերջը դադրելով՝ մի քարի վըրայ
 Նըստեց, որ սակաւ մի հանգըստանայ:
 Այնտեղ 'նըկատեց' որ ճանապարհին,
 Նրանից ոչ հեռու ընկած էր գետնին

Մի մաղից հիւսած երկար սև պարան,
 Որ նա վեր առաւ, ասելով այս բան.
 «Սա ինքնըստինքեան մի շրնչին բան է,
 Բայց խեղճիս համար շատ թանկագին է»:
 Այսպէս ասելով՝ պարանն փաթաթեց
 Եւ իբրև թանգ բան ծոցումը պահեց:
 Յետոյ, սակաւ ինչ հացով ու ջրով
 Իւր տրկար մարմնին զօրութիւն տալով,
 Նորից վեր կացաւ, կամացուկ քայլով
 Առաջ ընթացաւ նոյն ճանապարհով:

Այդպիսով անցաւ նա բաւական տեղ,
 Մինչև որ հասաւ մի աղքատիկ գեղ,
 Ուր անց կենալիս՝ տեսաւ շատ հաւեր:
 Հաւերից մինը հանդարտ նըստած էր
 Կիտած աղբի վրայ ու ձու էր ածում.
 Եւ մեր խեղճ մարդը գրբեց իւր մտքում,
 Որ բռնէ նրան ու հետը տանէ,
 Միքանի շահով քաղաքում ծախէ:
 Ահա այդ մըտքով նա կամաց-կամաց,
 Չու ածող հաւին ըզգոյշ մօտ գնաց,
 Բայց հէնց այն կողմը իւր ձեռքը մեկնեց՝
 Վեր թռաւ հաւը և մէկ ձու թողեց:
 Թողած ձուն իսկոյն վեր առաւ մարդը,
 Դրբեց գրբպանը, օրհնեց իւր բաղբը.
 — Է՛հ, փառք Աստուծոյ, ասաց ինքն իրան,
 Այս մէկ հաւի ձուն, սա էլ է մէկ բան:

Էլի առաջ գնաց մի կարճ ժամանակ,
 Վերջապէս տեսաւ մի փոքրիկ գետակ,
 Որ գուրս էր բըղխում մօտիկ անտառից,
 Մերթ հանդարտ գնալով, մերթ փըրփըրալից:

Յոգնած, վաստակած մեր մեղաւորը
 Հատ ուրախացաւ, երբ տեսաւ ջուրը.
 Իսկոյն մօտ գընաց, որ պարզ ցուրտ ջրով
 Փոքր ինչ հովանայ, մէջ լողանալով:
 Ջրի աւազոտ ափերի վրայ,
 Նստոտած էին միքանի կրիայ.
 Մօտեցող մարդուն երբ նըրանը տեսան,
 Հտապով վազեցին, ջուրը թափուեցան:
 Միւսների նըման շուտ հատնել ջրին
 Չըյաջողուեցաւ նըրանցից մէկին:
 Մարդը մօտ գնաց, վեր առաւ նըրան,
 Իւր գրպանի մէջ տուեց բնակարան:
 Ինքն էլ լողացաւ, հագաւ շորերը,
 Եւ յետոյ գնաց դէպի անտառը,
 Որ շատ հեռու չէր, և մի ժամի մէջ
 Արդէն գընում էր խիտ անտառի մէջ:

9.

Հատ գընաց, թէ քիչ, վերջապէս նըստեց
 Մի աղբիւրի մօտ և շատ մըտածեց,
 Թէ ինչպէս անէ, որ իւր խղճալի,
 Անբաղդ գրութիւնն ուղղէ մի կերպի:

Յանկարծ գըզըրդաց բոլոր անտառը,
 Թընդաց, որոտաց հովիտ ու լեռաւր,
 Եւ հանդէպ լերան սև ու մութ այրից
 Դուրս եկաւ մի հրէշ, որ հին դարերից
 Բնակում էր այնտեղ և սպանում, լափում...
 Ով այրի մօտով անցնել չէր վախում...
 Ահա այդ հրէշը գուրս եկաւ այրից
 Եւ խեղճ մարդու վրայ գոռաց հեռուից.

«Բարով քեզ, բարձով, դու համեզ կտոր,
Որին կ'ընդունէ իմ պատուական փոր.
Արդէն կըլինի մի ամբողջ ամիս,
Որ ես չեմ կերել մարդու անոյշ միս»:

—Այդ ինչ խօսքեր են, գարշելի գազան...
Դու յանդրգնում ես ասել ինձ այդ բան.
Ապա այդտեղ կաց և դու կըտեսնես,
Ուր կըշքարտեմ մարմնիդ երկու կէս:
Ասաց և անվախ մօտ գնաց հըրէշին
Եւ խիստ բարկացած նայեց երեսին:

«Ոչ որ մինչև այժմ—գոշեց գազանը—
Ձէ համարձակուել ասել այդ բանը
Ինձ, որի ձեռքից գեռ մինչև այսօր
Ազատ չէ մնացել ոչ մէկ մեղաւոր:
Բայց որովհետև մեծ-մեծ բըրդում ես,
Արի մեր ոյժը փորձենք դու և ես.
Ե՛կ գտեմարտենք, և ով որ յաղթուի,
Թո՛ղ նա յաղթողին կերակուր լինի»:

—Թէպէտ այդ բանում ես քեզ կը յաղթեմ,
Եւ մինչև վրդրդ գետին կըխըրեմ,
Բայց քեզ կարող եմ ևս աւելի
Հասարակ կերպով յաղթել, գարշելի:

«Հա՛ւ, համաձայն եմ, ցոյց տուր շընորհքդ
Եւ իսկոյնսեթ կատարիր խօսքըդ»:

—Ի՞նչ ես շտապում, ասաց նրան մարդը,
Երեք բան կ'անեմ, թէ կ'անես հատը,
Ես այն ժամանակ քեզից յաղթուած եմ,
Իսկ եթէ չանես, գլուխըդ կըջարդեմ.

Մէկ մազ ես հանեմ, մէկը դու հանէ,
Չափենք ու տեսնենք՝ ում մազն երկայն է.
Եւ ո՛վ աւելի երկայն մազ ունի,
Թո՛ղ նա մեր մէջը յաղթողը լինի:

Թէ որ կարենաս ինձպէս շոր քարից
Գոյն-գոյն ջուր քամել, դու յաղթել ես ինձ:
Եւ ում մարմնի վրայ մեծ միջատ լինի,
Թո՛ղ որ նա միւսի գըլուխը շարդի:

«Հա՛ւ», ասաց հրէշը ու մի մազ հանեց
Եւ ուրախ-ուրախ մարդուն դէմ արեց:
—Ա՛յդ է—ասաց սա—և հանեց ծոցից
Գըտած պարանր հիւսած սև մազից:

Հրէշն երբ տեսաւ հիւսած պարանր,
Ահից, զարմանրից բաց մնաց բերանը,
Բայց իսկոյնսեթ նորից սիրտ առաւ
Ու խիստ կատաղած մի քար վեր առաւ
Եւ երկու ձեռքով այնպէս պինդ սեղմեց,
Որ աւազի պէս նըրան փըշըրտեց:

Մարդն էլ իւր կողմից մէկ քար վերցըրեց
Ու հըրէշից ծածուկ գրպանից հանեց
Հաւից խլած ձուն, և հէնց որ սեղմեց,
Իսկոյն երկու գոյն հիւթը դուրս ծորեց:

«Այդ երկու փորձով—կանչեց հըրէշը—
Դու ինձ յաղթեցիր, ցոյց տուր ուրիշը»:

Մարդը դուրս հանեց գըրպանից կրիան՝
—Ահա՛ միջատըս, ասաց, գարշ գազան,
Ցոյց տուր ինձ իսկոյն սրա հատը, տեսնեմ,
Թէ չէ՛ գըլուխըդ երկու կէս կ'անեմ...»

Ո՛ւր ես փախչում, էյ. չէ, կ'աց, գարշելի,
Կ'աց, որ ընդունես մահ սարսափելի...
Բայց լաւ իմացիր, ուր կ'ուզէ գընաս,
Երբէք ինձանից չես մնալ անվնաս:

Դ.

Իրաւ որ հրէշը, սաստիկ զարմացած
Մարդու արարքից, խփոյն փախաւ գնաց:

Սա էլ այն կ'ուզէր: Ուրախ մտաւ այրը,
Անցաւ մի ծայրից մինչև միւս ծայրը.
Տեսաւ լի արկղեր ոսկով, արծաթով,
Գոյն-գոյն ակնքերով, մարգարիտներով.
Ախուների մէջ սիրուն ձիաններ
Պատրաստ էին տանել նրա հարուստ բեռ:
Նա էլ ժամանակն զուր չըկորցըրեց,
Գրտած գանձերը ձիերին բարձեց,
Գուրս եկաւ այրից, փառք տուեց Աստուծուն
Եւ պատրաստուում էր գառնալ գէպի տուն,
Երբ յանկարծ տեսաւ հեռուից հրէշին
Վազելիս գէպ՝ այր, մի աղուէս ուսին:

Ե

Բայց թող դեռ պատմեմ, թէ ինչպէս եղաւ,
Որ հրէշը յանկարծ կրկին յետ դառաւ:

Մարդուց փախչելով, կարճ միջոցի մէջ,
Հասաւ հեալով մինչ անտառի վերջ,
Ուր մի կաղ աղուէս պատահեց նըրան
Ու գլուխ տալով՝ ասաց նա այս բան.

«Բարով քեզ, բարով, իշխան ահաւոր,
Գու մեր անտառի հզօր թագաւոր.
Բայց ինչի՞, ասո՛ւ, այդպէս տըրտում ես,
Խնդրում եմ վիշտըդ ծառայիդ յայտնես.
Գուցէ կարող եմ մէկ բանով պէտք գալ
Եւ քո տրտմութեան շուտով վախճան տալ:

Հրէշն կարճ կերպով, միջանի խօսքով
Պատմեց աղուէսին, թէ ինչ փորձանքով
Ստիպուած է փախչել, թողնել տուն ու տեղ,
Յաղթուած մի մարդուց իրանից զօրեղ:

«Այդ ինչ եմ լսում, կանչեց աղուէսը.
Թոյլ, անզօր մարդուց ո՞նց պիտ' քեզ պէսը
Փախչի, վախենայ, թողնէ տունը, գնայ.
Ասո՛ւ, ինչ կ'ասէ, ով այդ իմանայ:
Հաւատո՛ւ ինձ, տէր, նա քեզ խաբել է,
Իւր հնարքներով աչքըդ կապել է.
Ե՛կ, դու ինձ լըսիր, խփոյն յետ դարձիր,
Ձեռք ընկած որսը զուր մի կորցընիր:
Քանի դեռ ուշ չէ, շուտ արա, գընանք.
Գիտեմ՝ պատուական ընթրիք կ'ունենանք.
Չատ ցանկանում եմ մարդու միս ուտել,
Պատճառ, այս ոտըս մարդիկ են կոտրել»:

Աղուէսի խօսքերն հրէշը լսելով
Խփոյն յետ դարձաւ, արագ քայլերով
Վազեց գէպի այր: Բայց ճանապարհին
Աղուէսն յետ մընաց ու խնդրեց հրէշին
Որ յետ չթողնէ իւր կաղ ծառային՝
Չատ ծանր բեռ չէ, շալակէ ուսին:

Այգպէս շալակած—ինչպէս փոքր առաջ
 Արդէն ասացի—հրէշը քաջ-քաջ
 Եւ արագարայլ դէպ՛ այրն էր վազում,
 Ուր մարդը կանգնած նրան էր սպասում:

Սա մէկ րոպէում իւր կտրուկ խելքով
 Արդէն որոշեց, թէ ինչ հնարքով
 Այս երկրորդ անգամ աղատուի հրէշից,
 Եւ այս պատճառով գոչեց հեռուից.
 —Այ դու խաբեբայ, անպիտան աղուէս.
 Այսօր ինձանից անշուշտ մահ կ'առնես.
 Հաւանոցումըս քեզ որ բըռնեցի,
 Այն պայմանով միայն կեանքդ խնայեցի,
 Որ դու ինձ համար երկու հրէշ բերես.
 Դու էլ խոստացար: Այժմ, սեւերես,
 Այսքան սպասեցի, միայն մէկն ես բերում.
 Դա առանց քեզ էլ ինձ էր պատկանում:

Հրէշըն երբ լըսեց մարդու խօսքերը,
 Բիզ-բիզ կանգնեցան նրրա մազերը.
 «Խորամանկ աղուէս, որոտաց, մեռիր.
 Դու միայն այն մտքով ինձ այստեղ բերիր,
 Որ երկրորդ անգամ սրա ձեռը մատնես,
 Որից մէկ անգամ հազիւ պըրծայ ես»:
 Ասաց ու բռնեց աղուէսի ոտից
 Եւ սաստիկ ուժով նետեց իրանից,
 Իսկ ինքը փախաւ: Մարդը ազատուեց,
 Ծունկ չոքեց իսկոյն, Տիրոջ փառք տուեց.
 Յետոյ վեր կացաւ այնպէս ուրախ-գուարթ,
 Կարծես թէ երբէք չէր ցաւել մի մատ.
 Բարձած ձիաններն զրտած գանձերով
 Իրարու կապեց և ուրախ սըրտով

Հեծաւ ձիու վըրայ ու կամաց-կամաց
 Առաջ բըշելով՝ դէպի տուն գնաց:

2.

Արդէն ծածկել էր սև վարագոյրը
 Նընջող երկրի վրայ մութը գիշերը,
 Երբոր հասաւ տուն մեր հարուստ հըսկան,
 Ծեծեց տան դուռը և կանչեց կընկան:
 «Ո՛վ ես, ո՞վ», լսուեց զրուան յետից:
 —Ես եմ, բաց դուռը, կանչեց նա զրսից.
 Բաց արա, կին իմ, մեզք են ձիերը,
 Բաց, որ վէր բերեմ ոսկու բեռները:

Ոսկու անունը կինը որ լըսեց,
 Բաց արաւ դուռը, մարդու դէմ վազեց.
 Փաթաթեց նըրան իւր կըռների մէջ
 Եւ համըոյրներին չէր երևում վերջ:

Մարդը ներս տարաւ բերած գանձերը,
 Լըցրեց նըրանցով իւր սնդուկները,
 Եւ այնուհետև շատ-շատ տարիներ
 Բազդ ու խընդութիւն նըրանց պակաս չէր:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

29. ԳԱՐՆԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

Ջատկից յետոյ Արարատեան նահանգում ով լինի, աչքին մի նոր բան կ'երևի. բոլորը ծառ ու տունկ է. կանաչները նոր դուրս եկած, ցնծին են տալիս այգիների ափերումը. ուռի ծառերը՝ բաց արած իրանց լեզուակ տերեւները, գարնան մեղմ քամուց խշխշալով՝ իրար են դիպչում, հէնց իմանաս՝ իրար բարեւում են. պրտդատու ծառերն իրանց կարգին՝ սրը կոկոնել է, կարծես շարած մարգարիտ լինի, որն էլ ծաղկել է եօթանասուն տարեկան ալեորի նման: Մանուշակն ու յասմիկը իրանց անուշ հոտերով քաղցր քուն են բերում այգու մէջ գրօսնողին. մանուշակը պստիկ հարսի կամ համեստ աղջկայ նման գլուխը կախ է գցել, մտել է խոտերի տակը, որ մի գուցէ երևալը հպարտութիւն համարուի. իսկ յասմիկը, իւր թփի վրայից ճիթ-ճիթ կախ ընկած ու հոտով աշխարհքը լցրած, հէնց իմանաս թէ կանչում է անցկացողին, որ առանց իրան ու իր պարկեշտ քրոջը տեսութիւն գալու, շանց կենայ, շքնայ: Վարդն էլ ձմեռուան մերկութիւնից դուրս եկած՝ հագել է կանաչ-ատլաս շորեր և իւր ոսկէ կոճակի նման կոկոններովը իմաց է տալիս, թէ ես ուղարկել եմ ինձանից առաջ իմ քոյր մանուշակին, որ

ձեզ ուրախացնէ, մինչև որ ես էլ կըզամ իմ մէկէլ ընկեր ծաղիկների հետ:

Սյապէս ամեն բան իրանց կարգին ընկած, մեծ ուրախութիւն էին բերում մարդու վրայ Կարմիր կիրակի օրուան առաջին շաբաթ օրը: Սարեակներն էլ՝ ծառի ճղներին կանգնած, կարմիր արեգակի դիմացը, հազար ու մի տեսակ ճլվլացնում էին ու իրանք ածում, իրանք պարում:

30. ԳԱՐՆԱՆԱՄՈՒՏ

Քեզ ողջոյն զուարթուն,
Առուգահասակ գարուն,
Քեզ ողջոյն բիւր անբուն
Տալիս է Հայոց Տուն:

Անուշաւանի սօսիք տերևով,
Ծըտերն ծառից իրանց ճուռոզով
Օրհնում են գալըդ, երկնքի դեսպան,
Դու ես մեր կեանքի պաշար ու պաշտպան:

Երբ հեզիկ մօտեցար Մասիսի սարերին,
Քրածին ամպերը տարագիր գնացին.
Հին լեռը բացեց իւր թաւոտ կուրծքը.
Քեզ կանաչ դիպայ սփռեց հովիտը.
Սիրահար սօխակը իւր վարդի յետքից
Վազեց Արարատ՝ շինել իւր բունը...

31. Ս Ա Ր Գ Ն Ա Լ Ը

Երբ գարունը բացւում է, հայ գիւղացիք սարն են տանում տաւարը: Աղբիւրների գլխին, ծաղիկների մէջ վրան-

ներ են տնկում և տաւարը ներս անում այս անմահական գրախտը: Առաւօտը՝ երբ անկողնիցդ վեր ես կենում, հազար սարի ծայրին ամպն ու ծուխը միմեանց հետ խառնուած՝ երկինք են բարձրանում ու ցօղը անձրևի հետ նրստում է մարդկանց շորերի ու երեսների վրայ: Կանայք կթի տաւարի հետ են՝ կաթն են ժողովում, իւր ու պանիր շինում. տղամարդիկ տաւարն արօտ են քշում, կամ բուրդն ու գործուածքը, իւրն ու պանիրն են տանում փողոց, ծախում, իրանց տան պակասութիւնը լրացնում:

էլ ինչ ասել կ'ուզէ, որ հարս ու աղջիկ այստեղ կուշ ու ձիգ անելով չեն ման գալիս կամ երեսները կալնում, ինչպէս տանը: Այստեղ մէկ ընտանիքի պէս են և ում օբէն (վրանը) մտնես, ամենքն առողջ, ուրախ ու զուարթ են. այն օդի ու ջրի մէջ, այն ծաղկի ու կանաչի հոտն ու համն առնողի հոգին ու գոյնը ինչ կըլինի ապա: Երբ սարումը հիւր է պատահում, էլ շաբաթով ու ամսով չեն թողում, որ հեռանայ. աղբիւրների քըշքըշոցը, ջրերի խըշխըշոցը, ծառերի սըլսըլոցը, թռչունների ծըլվըլոցը, հովուի սրինգը, գառան, ոչխարի ու տաւարի բառաչը՝ այս բոլորը կարծես քեզ ասում են. «Դրախտ ես ուզում, այստեղ կ'աց, այսպէս կ'աց. սիրտդ անմեղ, միտքդ իստակ»:

32. Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

Ո՛հ, ինչ անուշ և ինչպէս զով
Առաւօտուց փչես, հովիկ,
Ծաղկանց վրրայ գուրգուրալով՝
Եւ մագերուն կուտին փափկիկ.
Բայց չես հովիկ իմ հայրենի,
Գնա՛, անցիր սրտիցս հեռի:

Ո՛հ, ինչ աղու և սրտազին
Ծառոց մէջէն երգես, թռչնիկ.
Սիրոյ ժամերն ի յանտառին
Զմայլեցան ի քո ձայնիկ.
Բայց չես թռչնիկ իմ հայրենի,
Գնա՛, երգէ՛ սրտիցս հեռի:

Ո՛հ, ինչ մրմունջ հանես, վտակ
Ականակիտ և հանդարտիկ.
Քո հայելուդ մէջ անապակ
Նայեն զիրենք վարդն ու աղջիկ.
Բայց չես վտակ իմ հայրենի,
Գնա՛, հոսէ՛ սրտիցս հեռի:

33. Գ Ա Ղ Տ Ո Ւ Մ Ը

Ո՛րքան հիանալի է լայնատարած դաշտը. ինչ հրաշալի ընդարձակութիւն, ինչ բազմադիմի տեսարաններ ես նշմարում չորս կողմդ: Ահա հարուստ վարելահողերը— արտերը՝ աշխատասէր գիւղացու քրտնքի վաստակով գանգրաւորուած, տատանում են իրանց պտղալից հասկերը: Յորենի, գարու, հաճարի, վուշի արտերը՝ օրօրուելով, քաղցը ժպիտը երեսին, ողջունում են միմեանց. մեղմ գեփիւռը խաղում է նրանց վրայ և երկրագործը՝ կանգնած մօտակայ բլրակի գլխին, զուարճանում է, տեսնելով իւր արտերի հէրանց գնալը*): Արեգակի ճառագայթները փողփողում են նրանց վրայ:

Բայց անա՛ մի մուլթ ստուեր երկչոտութեամբ սահեց

*) Արտերի մեղմ, ալիքանման տատանումը քամու առաջ կուշում է հէրանց գնալը:

արտերի երեսով. դա մի կտոր ամպ էր, որ զովարար ողջոյն մատուցանելով արտերին, եկել էր իմանալու, թէ արդեօք ծարաւ չեն նրանք և իրանց ծաղկած հասկերի դատարկ պտղամանները լցնելու համար կարօտ չեն իւր օգնութեանը: Գիւղացին ձեռքերը տարածեց. «Աստուած իմ, դարձեալ մի առատ անձրև, և այնուհետև ես կարող եմ անվրդով ննջել ցերեկուան տաժանելի աշխատանքից յետոյ»: Աստուած լսեց բարի գիւղացու ջերմ աղաչանքը և մեղմ անձրևը, երեկոյից մինչև առաւօտ, ոռոգեց ամբողջ դաշտերը:

Գիւղացին ուրախացաւ. այժմ նա հաց կ'ունենայ իւր ընտանիքի և դարման իւր անասունների համար: Այդ անասուններն էլ շատ են հարկաւոր նրան: Դրանց կաթը նա ուտում է, դրանցով հերկում է երկիրը, մինչև անգամ դրանց աղբը գործ է դնում հողը պարարտացնելու համար: Վարուցանքի համար հիւթալի սեահող է հարկաւոր. դատարկ աւազի կամ կաւի վրայ հացաբոյս չի բուսնիլ: Կան այնպիսի տեղեր, ուր իհնուց բոյսերի և կենդանիների մնացորդների փտելուց սեահող է գոյացել— այդպիսի տեղերում գիւղացին համարձակ սերմ է ձգում. բայց կան և այնպիսի նիհար տափեր, ուր հարկաւոր է արուեստական կերպով հողը պարարտացնել՝ ամեն տեսակ անասունների աղբ ածելով, որովհետև աղբից սե հող է գոյանում:

34. Վ Ա Ր Դ Ի Ո Մ Տ

Ասա՛ դու ինձ, սատրղ վարդի,
Ո՛ւր ես ծըլել, ո՛ւր ես ծաղկել,
Ո՛ր հովիտի կամ ո՛ր դաշտի
Ջարդարանքըն ես դու եղել:

Արդեօք եղել ես Եդեմում,
Եւ ջրել է քեզ մայր Եփրատ,
Կամ սնուցել է իւր ծոցում
Քեզ ծերունի սարն Արարատ:

Ո՛ր անգութի ձեռն է քաղել
Քեզ քո թըփից մայրենական,
Կամ ո՛ր անգութն է քեզ տնկել
Այս աշխարհում պանդխտական:

Կամ թէ այն թուփ, քո օթևան,
Թառամեցա՛ւ քեզ համանման,
Թէ՛ սոխակները քաղցրածայն
Մխիթարում են միշտ նրան:

Բայց դու չունիս մըխիթարիչ,
Ո՛վ թագուհիդ ծաղիկների,
Չունիս դու քեզ սիրոյ երգիչ՝
Թառամում ես երկրիցդ հեռի:

35. ԱՆՏԱՈՐ ԵՒ ՆՐԱ ՕԳՈՒՏՆԵՐԸ

Մտնենք այս ընդարձակ անտառը. այդտեղ մենք կը տեսնենք շատ ու բազմատեսակ ծառեր՝ հացի, բոխի, թխկի, հաճարի, սօսի, լորենի, կաղնի կայն: Սակաւ չեն նաև վայրենի պտղատու ծառերը՝ տանձենին, խնձորենին, զկուին, հոնին և ուրիշները: Անտառում բուսնում են նաև շատ թփեր, բանջարեղէններ, խոտեր և անտառային ծաղիկներ: Անտառից մարդս մեծամեծ օգուտներ է քաղում: Բացի նրանից, որ այնտեղ արածում է նրա տաւարը, որ նա իւր վառելափայտն այնտեղից է ստանում, նա մի մեծ և

անփոխարինելի օգուտ ևս ունի. ծառերը մաքրում են օդը: Բացի դրանից անտառն արգելում է ջրի շուտով ցամաքելուն և օդի խոնաւութեան մէջ հաւասարակշռութիւն է պահպանում:

Գարնանը երբ ձիւները հալում են, ջուրը բոյսերի արմատների և մամուռի մէջ պահուելով, արագ չէ սահում, այլ մեծագոյն մասը մեղմ հալուելուց և դանդաղ ընթացքից հողի տակ մտնելով՝ շուտով չէ շոգիանում: Թէ որքան մեծ նշանակութիւն ունի անտառը, երևում է նրանից, որ երբ որևէ լեռան վրայից անտառն անխնայ կտրատում են, ամբողջ պտղաբեր նահանգներ մերկ անապատ են դառնում. օդը զրկում է իւր նախկին փափկութիւնից, իսկ ձիւնից և անձրևներից գոյացած հեղեղները կատաղաբար ծածկում ու աւերում են դաշտերը: Անտառների անհաշիւ կտրատելուց մեր երկրի շատ արգաւանդ սարեր և դրախտանման դաշտեր կորցրել են իրանց նախկին գեղեցկութիւնն ու փարթամութիւնը և ամայի անապատի ձև են ստացել:

36. * *

Երբոր ճնշում է քո սիրտը մի վիշտ,
Մի վիշտ հոգեմաշ, ծանրը և յամառ,
Ապա մարդկանցից խուսափիր դու միշտ,
Ուղղիր քո գնացքը դէպի մութ անտառ,

Անտառն ու ժայռերն էլ են ընդունակ
Նոյնպէս բառերով վիշտ արտայայտել.
2է՛ որ շատ անգամ մրբրիկն ու կայծակ
Նրանց կուրծքն ու սիրտն են պատառոտել:

Նըրանք մարդկանց պէս չեն խօսիլ քեզ հետ,
Որ լոկ խօսքերով տան մխիթարանք.
Այլ ցաւակցելով՝ քո գանգատներին
Չայնակից կըլինի նըրանց արձագանք:

37. Ե Ր Ա Չ Տ

Գարունը քանի գնաց, տաքացաւ. մայիսի կիսին կ'ասէիր օգոստոս ամիսը լինէր... Այն այգիները, որոնք մի քիչ ջրըզլիսի են, էլի կանաչի ծեղ երևում է նրանց մէջ. իսկ ինչ ներքի այգիների դրութիւնն է, Աստուած հեռու տանի,—կ'ասես թէ ամայի անապատ լինին. կանաչ տեղ երազումդ չես տեսնիլ: Աշտարակի որ փողոցովն անց ես կենում, ամենի բերանիցն էլ լսում ես, թէ այս տարի մենք ունեցած շունեցածներս պիտի վաճառենք, եթէ մի քանի օր էլ այսպէս գնայ: «Աստուած մեր մեղքը մեր բերեսովն է տալիս, շորային լինելը բաւական չէ, թըրթուրն էլ մի կողմիցն է ծառերը սունգ անում (փչացնում). խնձորենիքը, ծիրանիքն ու շորենիքը կ'ասես թէ մի-մի քրդի տաղաւար լինին, այնպէս են բռնուել թըրթուրի ձեռիցը: Տնաչէններ, մեր քրիստոնէութիւնը վերացել է, հաւատներս բոլորովին պակասել, ամենայն տարի այս ժամանակ սուրբ Գէորգի մասունքը երկու անգամ բերած էինք լինում, այս տարի սուրբն էլ ենք մտքից գցել, Աստուածն էլ հետը: Այս մեր կոտորուած երեսայքն էլ նուրին գոնէ չեն ման ածում, որ գուցէ Աստուծու սիրտը քաղցրանայ, մի լոյս ու ճար անի մեզ»:

Այսպէս խօսում էին իրար հետ միքանի մարդ, ձանձապանենց դռանը կանգնած, երբոր Գարեգինը շտապելով անց էր կենում այնտեղից: «Կանգնիր, կանգնիր, կանչեց նրանցից մինը. Գարեգին վարժապետ, ախար այս

ինչ պատուհաս է. գրի սև ու սպիտակը դուք էք հասկանում. ինչ է ասում գիրն այս տարուան համար՝ անձրև պիտի գայ, թէ չէ ձեռներս լուանանք, յոյսներս կտրենք, յետ նստենք»:

— «Ի հարկէ չի գալ, ասաց Գարեգինը. մի տեղ որ ջերմեռանդութիւն չլինի, սուրբերի պատիւը վերանայ, Աստուածը մոռացուի, թափօր չլինի, այնտեղից Աստուած չի հեռանալ: Վաղը ականջներդ ձէնի (ձայնի) պահեցէք, պատրաստ կացէք, առաւօտեան զանգակի ձայնը որ լսէք, դուրս եկէք, որ սուրբ Գէորգի մասունքը պէտք է բերենք. գուցէ մի փարատութիւն ընկնի»:

Միւս օրը՝ արևը մի փոքր բարձրանալուց յետոյ, զանգակները քաշեցին: Տիրացուները հագան ժամաշապիկները, որը քոցը վեր առաւ, որը խաչվառը, որն էլ մոմերը բռնած՝ առաջ ընկան: Գարեգինն էլ՝ նրանց կարգի գցելուց յետոյ, շարականը խտրտեց, տարաւ. տէրտէրներն էլ շուրջառները ժամհարի կոնատակը տուած՝ գնացին դէպի Մողնու ուխտատեղին:

Ժողովուրդն էլ՝ մեծ ու փոքր, մայր ու մանուկ, բոլորը տէրտէրի յետևից մասունքի առաջը դուրս եկան: Վանահայր վարդապետը, երբոր ժողովրդի կամքն իմացաւ, փառաւորուի ինքը, իսկոյն պատրաստուեց, գնաց ժամի դռները բաց արեց, մասունքները խորանից հանեց, տէրտէրների հետ ինքն էլ շուրջառաւորուած ու ամենքը մի-մի մասունք վեր կալած, շարական ասելով, խաչ ու խաչվառով, մեծ հանդէսով եկան դէպի Աշտարակ: Հէնց որ գիւղին մօտեցան, ջերմեռանդ ժողովուրդը, որ այդտեղ սպասում էր, գլխները բաց, արտասուքն աչքերին՝ թափուեցան առաջը: Կանայք ու մարդիկ ձեռները երկինք բարձրացրած, աղաղակում էին. «Ո՛վ սուրբ Գէորգ, բո զօրութիւնին մատաղ, մեր տէրն ու պահապանը դու

ես, այս տաք ջրին մի հով ջուր ածա՛, մեր լաց ու աղաղակը լսիր, մեր երեխաներին խղճա՛: Այնուհետև հոգևորական դասը, բոլոր ժողովրդի հետ՝ գիւղի շորս կողմը թափօր տալուց յետոյ, սուրբ Գէորգի աջը տարան եկեղեցի և սեղանի վրայ բազմեցրին:

Երեք օր սուրբ Գէորգը մնաց Աշտարակ: Երեք օրից յետոյ՝ սուրբ Գէորգի մասունքը ինչ հանդէսով որ բերել էին, նոյն հանդէսով յետ տարան: Երեխայքն էլ նուրին շինեցին ու ման ածեցին. երկուսը կռնիցը բռնեցին, մինը տոպրակ վերցրած, միւսն էլ մի փոքրիկ բժուժ՝ ման եկան տները և որ դռան առաջ կանգնում էին, ասում էին՝

Նուրին-նուրին եկել է,
Աջբայ հուրին եկել է.
Զիւլայ շապիկ հագել է,
Կարմիր գօտիկ կապել է.
Ի՛ւղ բերէք՝ վարսը քսենք,
Ջուր բերէք՝ գլխին ածենք.
Մեր նուրինի փայլ տուէք,
Ուտենք, խմենք, քէֆ անենք:

Կանայք մի աման ջուր էին բերում, ածում այդ նուրինի գլխին ու մանուկներին բրինձ, իւղ կամ ձու տալիս, որ տանեն, քէֆ անեն:

Այն իրիկունը, երբ սուրբ Գէորգի մասունքը տարան, մի փոքրիկ ամպ Արագածի գագաթից վեր կացաւ, դէպի Մասիսը գնաց: Ամպը քիչ-քիչ շատացաւ, երկնքի երեսը թղպեց ու կէս ժամից յետոյ մի սյնափսի անձրև եկաւ, որ աշխարհ շինեց ցեխ ու քաթլախ. երեք օր միմեանց վրայ չկտրուեց անձրևը. այգիներն էլ կշտացան, տաւարի արօտն էլ լաւացաւ, քարքարուտ տեղերն անգամ մէկ թիզ կանաչեցան, բոխն էլ դուրս եկաւ, արտերն էլ իրանց

կարգին յառաջ եկան: Թրթուրը հօ՛ այնպէս փշացաւ, որ նշանն էլ չէիր գտնիլ: Ամեն մարդու բերանից փառք ու շնորհակալութիւն էր լինում Աստուծուն, ամենքն ուրախ էին, ամենքի սիրտը տեղն էր ընկել:

38. Ե՛կ, ԳԱՐՆԱՆ ԱՆՁՐԵՒ...

Ե՛կ, գարնան անձրև, թափուի՛ր, յորդառատ Ցրրտացած երկրի սառ կըրծքի վըրայ. Թո՛ղ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ, Թո՛ղ նըրա կըրծքին ջերմ կեանքը եռայ:

Երկա՛ր նա տանջուեց դառնաշունչ ձըմբան Ցուրտ կապանքներում, քեզ ըսպասելով. Նա շատ համբերեց, կենսատու գարնան Քաղցը կարօտը ջերմ փայփայելով:

Թափուի՛ր, ա՛յ անձրև, ինչպէս մարգարիտ, Ինչպէս երկնառաք ցօղը կենսաբեր, Ուռղի՛ր դաշտեր, անտառ ու հովիտ, Կանաչով պատիր լեռներ ու ձորեր:

Թո՛ղ յորդանալով աղբիւր ու գետակ, Սառցէ շրջթաներ անահ խորտակեն, Գուրս գան ավերից, վազեն համարձակ, Ազատ խոխոջան, ազատ կարկաջեն:

Թո՛ղ քեզ լոյս-արև ժըպտայ սիրավառ, Եւ որպէս երկնից հաշտութեան նըշան՝ Քո կաթիլներում փայլուն ու պայծառ Նա սիրով կապէ կարմիր ծիածան...

Ե՛կ, գարնան անձրև, թափուի՛ր յորդառատ Ցրրտացած երկրի սառ կըրծքի վըրայ.

Թո՛ղ նորից երկիրն շունչ քաշէ ազատ, Թո՛ղ նըրա կըրծքին ջերմ կեանքը եռայ:

39. Ա Մ Պ

Յուլիսի տօթային օրերից մէկն էր: Արեգակը անխնայ կերպով այրում էր: Հրաբորբօք օրը անտանելի էր: Ամեն առարկայի վրայ տիրում էր թմրութիւն և տաղտկութիւն: Թռչունները լռել էին. ծառերը ցած էին թողել իրանց ոստերը. թառամել էին սիրուն խոտերը և կպել էին գետնին: Այլևս լսելի չէր լինում դաշտային ծաղիկների ուրախ շունչը. նրանք խոնարհեցրել էին իրանց գլուխները և կամաց-կամաց մեռնում էին ծարաւից: Կովերը, ձիերը, այծերը հազիւ հազ շարժում էին: Չորս կողմում ամեն ինչ լուռ էր, ոչ մի ձայն չէր լսում...

Մի կողմում, օդի ջերմութեամբ լցուած տարածութեան վրայ, երևում էին խրճիթներ. այնտեղ մարդիկ տըխրութեամբ նայում էին դէպի ժլատ երկինքը, որ նրանց անձրև չէր տալիս: Այդ սգաւոր գիւղերի մէջ այլևս չեն լսում ո՛չ ծիծաղ, ո՛չ կատակներ և ոչ ուրախ երգեր: Մինչև անգամ երեխաները, թուլացած օրուայ տապից, մոռացել էին իրանց խաղը, սուս էին կացել և թափուել էին մարագներում...

Երաշտութիւնը սարսափելի դժբախտութիւն է շինականի համար, որ ապրում է միայն դաշտային դառն աշխատանքով: Երաշտութիւն—դա մի դանդաղ մահ է հազարաւորների համար, մահ աղետալի և սովատանջ: Նա աղքատացնում է մինչև անգամ նրանց, որոնց մօտ փոքրի շատէ պահպանուել է ուտեստի հին պաշարից... Չինականները հասկանում են այդ և տրտմութեամբ են նայում երկնքին:

Ամբողջ երկու ամիս նրանք ողորմութեան են սպասում երկնքից,—բայց դեռ ոչ մի կաթիլ անձրև չկայ... Այրուեց խոտը, այրուեցան անտառները, նիհարացան, լղարեցին տաւարները: Մարդիկ յուսահատուած թափառում են որպէս ուրուականներ...

Արդէն միքանի անգամ բարի քահանան սուրբ մատեններ, խաչ ու պատկեր իւր հետ առնելով՝ հանդատան կատարեց անտառների և դաշտերի շուրջը, Աստուծուց անձրև խնդրելով: Զինականների ջերմեռանդ բազմութիւնը հաստատ հաւատով և արտասուախառն աղօթքներով շրջապատել էր նրան: Զօրաւոր է հաւատը այդ խեղճ համբերող մարդկանց մէջ:

Ահա բաց կապտագոյն երկնքի վրայ երևաց ամպի մի փոքրիկ թափանցիկ պատառ: Նա նստնում է մի սպիտակ թաշկինակի, որ հագիւ է նշմարուում: Նա կամաց լողում է, կարծես վախենալիս լինի... Տառապեալ շինականները տեսան նրան և նրանց վշտալի սրտերում ծագեց յոյսի մի պայծառ նշոյլ... Մօտ է փրկութիւնը սովատանջ մահից... Քայց փոքրիկ է ամպիկը, գուցէ մի ըոպէից յետոյ կորչի երկնքի անսահման կապուտակութեան մէջ... Ո՛չ, նա չի դաւաճանիլ. նա կըցօղէ երկիրը բարեբեր անձրևով:

Սպիտակ ամպիկը մեղմ սիրով նայում է անբաղդ գիւղերի վրայ, տխուր խրճիթների վրայ, և հետզհետէ աճում է, հաւաքում է իւր ուժերը, որ փրկէ սովատանջներին:

—Իզուր ես աշխատում, փաղաքելով ասում է նրան արեգակի կիզող ճառագայթը. թո՛ղ նրանք տանջուեն, դու ինչո՞ւ ես հոգ տանում նրանց կեանքի համար: Դու կանգնած բարձրում, փայլում ես ոսկու մէջ, իսկ նրանք այնտեղ ներքևում, թաւալում են փոշիների մէջ: Քեզ ի՞նչ պէտք են նրանք: Դու կ'ոչնչանաս, կըմեռնես, նրանց ազատելով: Մի՞թէ աւելի լաւ չէ քեզ համար՝ լողալ եր-

կրնքի կապուտակութեան մէջ, խաղալ մեզ հետ, սլանալ հողմերի թեւերի վրայ և զուարճանալ կեանքով:

Իսկ սպիտակ ամպիկը դէմքը խոժոռեց և դժգոհութեամբ երեսը շուռ տուեց արեգակի ուրախ ճառագայթներից: Նա սկսեց աճել և միջին գոյն ստանալ: Վերջապէս բոլորովին ծածկեց արեգակի շողշողուն ճառագայթները և ականջ չդրեց նրանց ձանձրալի խրատին՝ թէ կը մեռնես, կ'ոչնչանաս... Ինչո՞ւ ես դու հոգ տանում ուրիշների համար, մտածիր միայն քո մասին... ապրիր միայն քեզ համար...

Ամպը ականջ չդրեց իւր օգային բարեկամներին և շուտով այնքան աճեց, որ դարձաւ անագին սև մէզ, որ սիրալիւր կերպով ցած էր իջնում թշուառացած դաշտերի և տխուր ծառերի վրայ: Լսելի եղաւ խուլ դղրդիւն, որ հետզհետէ սաստկանալով, սկսեց որոտմտն մի հարուածը միւսի ետևից աւելի բարձրաձայն տարածել նիհար անտառների, հեռաւոր լեռների մէջ և, օձի նման գալարուելով, նշմարուեց կայծակը... մի անգամ ևս, մի անգամ ևս... Տեղաց առատ զովացուցիչ անձրև: Երկար հեղուում էր նա, ոռոգելով ամեն մի արմատը տոչորուած խոտերի, տխուր խնձորենու, համբերատար ընկուզենու, սգաւոր ուռենու, և նրանք ազահութեամբ ծծում էին նրա զովացուցիչ կաթիլները... Ծառերն սկսեցին ազատ շունչ առնել. խոտերը կանաչ գոյն ստացան. ծաղիկները վեր բարձրացրին իրանց գլխիկները. թռչուններն սկսեցին ծլվլալ. երեսնաները դուրս թափուեցան դէպի փողոցները և սկսեցին վազող վտակներից լճակներ կազմել: Կեանք ստացան գիւղերն ու դաշտերը:

Ամպը, կատարելով իւր բարի գործերը, ճշմարիտ է, մեռաւ, ցած թափուելով փրկարար անձրևի ձևով, բայց նա մեռաւ հաճելի մահով: Նրա կեանքն սպառուում էր

ժպտալով, երբ նայում էր զուարթացած ծառերին, պաշ-
ծառ խոտաբոյսերին, ուրախ ծաղիկներին: Եւ նա, կոր-
չելով երկնքի ընդարձակ տարածութեան վրայ, զգում էր,
որ մեռնում է ոչ առանց օգուտ բերելու. կանաչ խոտը,
յարութիւն առած բնութիւնը, շինականների ուրախ դէմ-
քերը—նրա գործն էր:

Այնուհետև ամպը բարակ շերտով սկսեց առաջ լողալ-
թռչունների ուրախ ձայները, ծաղիկների ու դաշտային
խոտաբոյսերի սօսափման անուշ մեղեդին առաջնորդում
էին նրան, մինչև նա աննկատելի կերպով անհետացաւ
երկնքի անսահման կապուտակութեան մէջ: Նա կորաւ
այնտեղ, վերևում, իսկ կաթիլների ձևով սկսեց ապրել
այստեղ, ներքևում, ամեն մի թուփի, բոյսի, ամեն մի
փոքրիկ կենդանու մէջ...

40. Ա Մ Պ Ե Ր

Հայոց երկնքով ամպեր են վազում
Խիստ քամու ձեռից.
Սև-սև ամպերը սարերի նման
Անցնում արտերից:
«Կացէք, այ ամպեր, ինչո՞ւ էք փախչում,
Անձրև չէք թափում.
Մեր ծարաւ արտեր օրեր են համրում
Ու ձեզ սպասում:
Քամի, դու քամի, խղճա՛ արտերին,
Թո՞ղ այդ ամպերին,
Կանգնեն ու թափեն անձրևի շիթեր,
Ջրեն մեր արտեր:
—
Քամին հանդարտեց, մեղմ անձրև թափուեց,
Արտերը ջրեց.

Արտը բարձրացաւ, ցօյուն արձակեց
Ու հասկեր բռնեց:
Գիւղացին գնաց, տեսաւ ու խնդաց,
Խնդաց ու ասաց,
«Փճոք Քեզ, ո՞վ Աստուած, որ տուիր մեզ հաց.
Չենք մնալ քաղցած»:

41. ԱՄԱՐԱՅԻՆ ԵՐԵԿՈՅ

Թէպէտ կէսօրից չորս ժամ արդէն անցել էր, բայց
արեգակը դեռ այրում էր քաղաքի փողոցները: Ամեն տեղ
անցուղարձը նուազել էր: Չուկայում խանութպաննե-
րից ոմանք քաշուել էին խանութների անկիւնը և գլըխ-
ները դախլի կամ հաշուետետրերի վրայ դրած՝ խոր քնով
խումփում էին. ոմանք անգործութիւնից յոգնած՝ հաւաք-
ուել էին այս ու այն դրացու մօտ և անհոգութեամբ զրոյց
ու կատակներ էին անում, աշխատելով քստառ առևտուրի
օրը շուտով մթնեցնել: Մեծ հրապարակն անգամ, որ քա-
ղաքի միակ բաբախող սիրտն էր, վաղուց անշնչացել էր:
Նպարավաճառներն էլ լսելի չէին անում իրանց գովասա-
նական անախորժ բացականչութիւնները և, յաղթահար-
ուած տիրապետող տօթից, հազիւ մէկ-մէկ ջուր էին սրըս-
կում թառամող վարունկներին կամ կանաչեղէնի թաքախ-
ներին: Հարևան մտագործները, ահագին փափախով գլուխ-
ները իւղոտ կշռասեղանի վրայ դրած, անուշ-անուշ քնած
էին, թողնելով ճանճերին շահատակել մսի կիսանների
վրայ, որոնք արևի տաքութիւնից արդէն դեղնել ու չո-
րացել էին:

Ամբողջ քաղաքի մէջ միայն Աղայ-Մելքոնի պարտէզն
էր, որ օրուայ այդ տօթագին ժամին զովաստուեր և հո-
վաշունչ էր: Գեղահասակ բարդիները, որոնք բոլորում էին

ամբողջ պարտէզը և հողմի իւրաքանչիւր հոսանքից քաղցր
 շշիւնով ծածանւում էին աջ ու ձախ. բազմամեայ ակա-
 թենիները, որոնք երկուստեք հովանաւորում էին աղիւ-
 սախճի ճեմելիքները և իրանց ձիւնաթոյր ու ողկուզած
 ծաղկափնջերով նրանց կանաչակարգ կամարակապը զար-
 դարում. սաղարթախիտ ուռենիները, որոնք շրջաբոլոր
 եզերում էին ընդարձակ աւազանը և սփռում նրա շատ-
 րուանի վրայ մի սիրախորժ ստուեր, և վերջապէս բազ-
 մաթիւ պտղատու ծառերը, որոնք գրաւել էին պարտէզի
 մի ընդարձակ մասը և գունաւորել նրան իրանց բազմե-
 ըանգ պտուղներով, ստեղծում էին այդ արուեստական
 դարաստանի մէջ մի հովաշունչ և կենսաբեր եղանակ:
 Պարտէզի ծառերն ու ծաղիկները արդէն ջրուած պատ-
 րաստ էին և աւազանի սիւնածև շատրուանը կարկաչա-
 ձայն դուրս էր թափում իւր գովարար աղբերակը...

42. Ծ Ա Ռ Ի Կ

Այ նորատունկ իմ ծառիկ,
 Ձիւեր արա դեղեցիկ,
 Արմատ ձրգէ դու հողում,
 Որ շրջարժէ քեզ մրրրիկ:

Ես ամեն օր քեզ համար
 Զուր կրբերեմ սափորով
 Եւ քո տակը կըփորեմ,
 Որ գօրանաս դու շուտով:

Ծանդիկ, տերև ու պտուղ
 Թող գարդարեն քո ճիւղեր,
 Նըրանց վըրայ թող երգեն
 Անուշ ձայնով սոխակներ:

Մի վախենար չար որդից,
 Որով լի է ողջ աշխարհ,
 Դըրանց համար մեր երկիր
 Վաղուց դառել է օտար:

Հաստացրրո՛ւ քո բունը.
 Այն ժամանակ փոթորիկ
 Թող մռնչէ, որստայ,
 Զի վնասիլ քեզ, ծանրիկ.

43. ԱՄԱՌՆ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ

Ա

Ճաշուայ շոքն անց էր կացել: Սաբ ու ձոր գլխները
 նորից բարձրացնում էին, որ փոքր շունչ առնեն: Արե-
 գակը Մասիսի քամակիցը աչքը հանդարտ բաց էր արել,
 մունջ-մունջ երևանու բերդին էր մտիկ տալիս և ուզում
 էր, որ կամաց-կամաց մայր-մտնի:

Թանձր խաւարը, սև մառախուղը եկել, բոլոր դաշ-
 տերի, ձորերի երեսը բռնել, օդը ծանրացել էր:

Թռչունը տեղիցը չէր ուզում շարժուել, հաւը բնիցը
 գլուխը հանել: Ամեն տեղից տաքը խաղաղուել, ամեն տե-
 դից ձայն ու ձոր լուռել, պապանձուել էր:

Ջուր ջրողը առուի վրայ էր թեք ընկել, քնած մնա-
 ցել, վարուցանք անողը—հանդումը, այգեպանը՝ իւր ծա-
 ուի տակին՝ շուաքումը քուն մտել, հանգստացել: Մարդ,
 կին, մանուկ գիւղերումն էլ չէին երևում: Բազի կոնդի
 (բլրի) ծայրից, բազի սարի լանջից, բազի ճանապարհում,
 հանդում մէկ ստուեր սեին էր տալիս, ձիու քամակից դէս
 ու դէն թեքում, երեսի, քամակի վրայ շուռ գալիս, էլ
 յետ գլուխը շտկում, ասպանդակն ու սանձը ժաժ տալիս,
 ձիուն թափիկ տալիս, կամ մտրակում, որ ոտները մի

քիչ շուտ-շուտ փոխի, շուտ տեղ հասնի: Բազինն էլ, ձեռն ականջի քամակին դրած, տխուր, բարակ ձայնով մէկ ըայ-
աթի էր բարձրացնում քթի տակին, ձիու սանձը գլխին
գցած, ինքն իրան նղղում, գնում էր, որ տուն հասնի,
իւր յոգնած, ջարդուած մարմինը կամ մէկ շուաքի տա-
կին հանգստացնի, կամ իրան տան դուռը, իւր ընտանի-
քի երեսը, քանի որ դեռ մութը վրայ չէր հասել, տեսնի
ու սիրտը բացուի:

Հօտաղներն էլ իրանց գութանի լծկանը բաց էին
թողել, լուծը յետ արել ու մէկ ստուերի տակ գութանը
մէկ կողմը, եզները միւս, ջրերի ափին վեր էին թափուել,
քաղցր քուն մտել: Նախիրը մէկ դաշտում, ոչխարի հօտը՝
միւս, շուաք տեղը նստել, ծնօտ ծնօտի էին քսում, փըն-
չացնում, արոճ անում: Հովին էլ, գլուխը մէկ քարի վրայ
դրած, նղղել, աչքը կպցրել էր, որ շօքը քաշուի թէ չէ՝
վեր կենայ, հօտը իրիկնահովին մէկ լաւ խոտաւէտ տեղ
տանի, արածացնի:

Արթուն շների մէկը այս ցցի վրայ, մէկը միւս բլրի
ծայրին, կամ հովուի ոտի տակին՝ գլուխը դրել, նօթերը
կիտել, մարաղ է մտել, որ թէ գող, գայլ, գազան սիրա
անի, մօտենայ, մէկէնիմէկ վրայ թռչի, պատառ-պատառ
անէ, իւր տիրոջ ոչխարները պահի: Մէկ կանաչ խոտ,
մէկ գալար թուփ կամ մէկ ծաղիկ ոչ մէկ տեղ չէր երե-
ւում, որ մարդ հօտն առնի, կամ երեսին մտիկ տայ, սիր-
տը բացուի ու իւր ճանապարհի երկարութիւնը մոռանայ,
կամ շօքի ձեռիցն այրուած, խորովուած մարմնին հովու-
թիւն տայ.— այսպէս էր սար ու ձոր, դաշտ ու հանդ չո-
րացել, խանձուել, պապանձուել: Միմիայն խոտերի ցօ-
ղուններն ու թփերի սուր-սուր ծայրերն էին այստեղ-այն-
տեղ ցից-ցից գլուխնին բարձրացրել, տխուր, տրտում,
մոլորուած, պաշարուած կանգնել, մնացել:

Սե-սե գիշակեր ագուաները կամ վախլուկ տուաշ-
ներն էին հէնց մենակ մնացել, որ այստեղ, մէկ քարափի
ծայրի, մէկ բուրջի գլխի, կամ թէ չէ՝ ճանապարհի մի-
ջում իրար գլխի հաւաքուել, նստել, կամ պտոյտ էին
գալիս, իրար կտցահարում, իրար թեւերից քաշում, որ
մէկի գտած որսը ձեռիցը խլեն, բաժին անեն, իրանց
ձագերին էլ տան, կամ հետները տանեն:

Օձ, կարիճ, մողէս, բզէզ ու ինչ կերպ գազան ասես՝
մորելս, մժեղ, հանդէս էին բաց արել. որը մէկ թփի տա-
կից, որը մէկ քարափի գլխից, որը խոտերի միջին՝ կա-
մաց-կամաց ժած գալով, պոչ ու գլուխը իրանց քաշելով,
կամ ծլունգ լինելով, էլ յետ սուս անելով, կամ գետնի,
ապառաժի վրայ սողալով, փշտացնելով, շուացնելով, փըշ-
չացնելով, ծվվալով, ծղըրտալով, ոտն էին ելել, ուզում
էին իրանց արևի ձէնն ածեն, որն էլ իւր բնի առաջին
արևակող անելով, գլխները հանել, մունջ-մունջ ականջ
էին դրել, սուր-սուր աչքերը ցցել, պելացել, շլացել, այս
կամ այն կողմն էին մտիկ տալիս, որ ոտքը խաղաղուելիս՝
դուրս գան, միքիչ շունչ քաշեն, իրանց կերը ճանկեն,
էլ յետ իրանց բունը մտնեն, էլ յետ գնան քնեն, հան-
գրստանան:

Բաղի պատածակի արանքից կամ քարի ծայրից էլ
մէկ անճար բու, գլուխը վէր թողած, քիթ ու պուռնկ
կիտած, ծանրացած, գետնին էր նայում, իւր սե օրը ող-
բում: Հաւի թշնամի ուրուրն էլ՝ թեւերը փռած, ճանկե-
րը սրելով, բացուխուփ անելով, կտուցը սրբելով կամ
կուրծքը քըջըջելով, երկնքի երեսին, գլուխը կրծքի
տակին քաշ գցած, սուր աչքերն այս կողմն այն կողմն
էր գցում, պտրտում, պատրաստում, որ մէկէնիմէկ, ական
թօթափել, վայր վազի նրա լիսպոր ճուտերի գլխին, որ
մօր թեւերի տակին կամ մօր գլուխը քորելով, թեւ քա-

չելով, ծվծվալով, կտկտալով, կամ կտուց կացի տալով, մօր կոբխալուն, ծվվալուն ականջ դնելով, սուսուփուս նստում էին իրար հետ կամ քջուջ էին անում,—կամ մէկ խեղճ անճար լորի քամակի խփի ու ծվծվացնելով, ծղրր-տացնելով վեր քաշի, քրքրի, փետրի ու իւր ազան փո-րին մատաղ անէ...

Բ

Այսպէս մեռել լուել էր բնութիւնը ու ոչ մէկ շփու-թու մէկ տեղից չէր լուում: Միմիայն հեռու տեղից մէկ բարակ քամի երբեմն-երբեմն փչում, ծառի տերեւները սըլ-սըլացնում, ժած էր գցում ու գոլ-գոլ մարդի երեսին, բերնին քնքուշ ձեռը քսում, շուտով անց կհնում ու փշերի, խոտերի, քարափնների, ձորերի մէջը մտնում:

Ինչպէս ծխի մէջ խրուած՝ հեռու տեղից գաշտի գիւ-ղերը, հանդերը, փոսերը մթնած, լուած, ինչպէս սև ամպի կտորներ կամ այրուած, խանձուած տեղեր, այստե-ղից այնտեղից սևին էին տալիս ու խառնիխուռն երևում:

Արաքսը, ինչպէս մէկ նետ օձ կամ արծաթի գօտի, արևմտեան կողմիցը, ձորերի միջիցը իւր սուր, լուսա-փայլ ճակատն ու գլուխը բաց էր արել ու մրմունջ, լուռ, հանդարտ գալիս՝ Մասիսի փեշին մի քիչ խփում, շփում էր ու էլի խեթ-խեթ նայելով, նրան սպառնալիք տալով, ձէնըձոր անելով, գլուխը պտրտելով, դնում Ջանգու ու Գառնի գետերը իւր ծոցն առնում և խաղալով, խայտա-լով, վշվշալով՝ հեռանում քոյրերի հետ ու պուռնկ պուռն-կի, լանջ լանջի, քամակ քամակի տուած, իրար գլխի, երեսի ձեռ քսելով, փաղաքշելով, հանաք անելով, աչքերը խփում, նղղում ու Ջարուրի տափարակ ծոցումը ծեծուած, ջարդուած քուն մտնում:

Այս տխուր հրապարակի չորեքշուրջը՝ աչքը որ բաց չես անում, մէկ էլ ես տեսնում, որ երբեմն երկինքն ամ-պակալած՝ ուզում է որ սար ու ձոր ոտնատակ տայ, Արա-գածի, Մասիսի ու միւս սարերի գլխին բամբաչի, գետին խցկի, որ համարձակում են իրանց գագաթն այնպէս բարձր վեր քաշել, որ բոլոր ամպերը վերևը ոտը բռնե-լու տեղ շունենալով, իրանց երկինք մօրիցը խռոված, վէր են գալիս ու նրանց գլխին քուլայ-քուլայ դիզում ու այնպէս իրար վրայ նստում, որ շատը, տեղ շունենալով, միւսներին քուինչ է տալիս, բոթբոթում, դուրս է գցում ու նրանց տեղը բռնում:

Այս հատուածի մէջ եղած օտար բառերի տեղը քուն հայերէն բառեր դրէք:

44. Բ Ո Ս Տ Ա Ն Զ Ի

Ամառն է: Կարծես կրակ է բարձրանում
Գետնի երեսից և հուրհրատում.
Ո՛չ շունն է հաշում, ո՛չ ճրճին երգում.
Գորտն էլ է լուել, էլ չէ կրկում:

Ամենքն էլ փախել՝ հով տեղ են գտել,
Իրանց բներում լուուել, պապանձուել.
Միայն մի հատիկ մարդ է երևում
Խորընկած դաշտում, առուի եզերքում:

Կանգնած է մարդը արևի տակին,
Ոտն ու ծունկը բաց, բահը իւր ուսին.
Մի շապիկ միայն ունի նա հագին
Եւ մի սպիտակ թատակ կայ գլխին:

— Բայց ի՞նչ մարդ է նա և ի՞նչ է շինում,
Արևի տակին ինչո՞ւ է այրում:

— Նա ըոստանձի է, ըոստան¹⁾ է ջըրում.
Սեխն ու ձմերուկն այնտեղ են հասնում:

45. ԿԱԼՈՅԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Երբևիցէ տեսել ես, ընթերցող, մըջիւններին, որոնք
ահագին քանակութեամբ վխտում են իրանց բնակարանի
շուրջը: Այս փոքրիկ աշխատասէր կենդանիներից ոմանք
մի-մի հունդ շալակած, տնքտնքալով տանում են իրանց
ստորերկրեայ բունը, ոմանք ցորենի կամ դարու հասկով
բեռնաւորուած, արին քրտինք մտնելով, շտապում են
դէպի մի ուրիշ բուն: Այստեղ մի մըջիւն միւսի բերնից
որսը խլել է կամենում, այնտեղ մըջիւնների բանակն
իրանց թշնամի բռռի դէմ պատերազմ է մղում...

Ահշտ այդպէս է գիւղական կեանքը կալոցի ժամա-
նակ: Զառամեալ ծերերից սկսած մինչև երեք-չորս տա-
րեկան երեխայք կալերի մէջ գործում են. մինը կամն է
քշում, միւսը կալը շուռ տալիս, երրորդը ծեծուած
օրանը (հաշանը) եղում—եղանում, չորրորդը թեղ անում:
Սա մաղում է, նա ծանծը (կոճոնքը) քարմաղում: Յան-
կարծ ամպերը թխպեցին. գիւղացին ամեն բան թողած
շտապում է միմիայն կալը ժողովել և իրան դառը քրտին-
քով ձեռք բերած հացահատիկները պահել, պատսպարել
անձրևից: Դադարում է անձրևը. միքանի ժամից կամ մի
երկու օրից չորանում է գետինը և կալերը նորից փուռում
են. բոպէական հանգստութիւնը չքանում է. ամենքը՝ թէ
մեծ և թէ փոքր, նորից ձեռք են առնում ընդհատուած

¹⁾ Բոստան—սեխաստան, բոստան չի՝ բոստանը մշակող:

գործը. նոր եռանդ, նոր աշխոյժ է ընկնում ամենքի սիր-
տը. գործունէութիւնը տիրում է կալերում:

46. Կ Ա Լ Ի Ե Ր Գ

Մեր գիւղացին երբ տեսնում է
Լըծած եզը տընքալիս,
Երբ արևից նա այրում է
Խուրձը հաշան անելիս,
Կաման վըրայ երբ կանգնում է
Ջուխտ եղներին քըշելիս,
Ահա այսպէս նա երգում է
Իրան կալը կալսելիս՝
«Ե՛զը ջան, կա՛լ արա, կալի՛ղ ման արա,
Հասկերը փշրէ՛ր, ցորեն դո՛ւրս արա,
Հաշանը տրորէ՛ր, լաւ դա՛րման արա:
Ես ու դու մին ենք—իրար եղբայր ենք,
Մինչև երեկոյ իրար հետ տանջուենք.
Ես երեկոյեան կալը կըթեղեմ՝,
Դէպի կանաչ խոտ քեզ բաց կըթողեմ.
Լուսնակ գիշերին թեզը կըքամեմ,
Դարմանից ցորենն մեղմով կըջոկեմ.
Դարմանն մղանով մարագը կ'ածեմ,
Յորենն էլ ուրախ ամբարս կըլցնեմ.
Երբօր ձմեռը կըգայ, կըմբսենք,
Դուք դարման կ'ուտէք, մենք ցորնով կ'ապրենք.
Ե՛զը ջան, կա՛լ արա՛,
Կալի՛ղ ման արա՛...»:

«Ե՛զը ջան, եղբայր, դու իմ աջ կուռն ես,
Իմ թի ու թիկունք, դու իմ տան դուռն ես.

Քեզ որ շունենամ, արտ չեմ ունենալ,
 Կալ էլ չեմ կախիլ, ցորեն ստանալ:
 Փողի պարտք ունեմ՝ ցորնից եմ տալիս,
 Հարկ ու քեզեառը ցորնից դուրս գալիս.
 Տան կարիրները ցորնով եմ հոգում,
 Տէրաէրի հարկը ցորեն վճարում.
 Աղբատ-անճարին ցորեն եմ բաշխում,
 Աշըլի, որբի՛ ցորնից մաս հանում.
 Խօսքով՝ ցորենը մեր բոլոր յոյսն է,
 Մեր շունչ պահողը, մեր աչքի լոյսն է.
 Ման տուր, իմ եզը՛,
 Ապրի քո վիզը՛...»:

49. Կ Ա Ր Կ Ո Ւ Տ

Անցել էր գարուն, ամառ էր մտել, բիւր անթիւ բա-
 ըրք գիւղացուն բերել, կանաչ արտերի ցորենն ու գարին,
 կորեկն ու հաճար ուռել ու լցուել, ոսկեգոյն ներկուել, և
 այգիների խնձորն ու տանձը, դամբուլն ու ծիրան հա-
 սել, կարմրել, ծառերը բռնել. իսկ սեխաստանի սեխն ու
 ձմերուկ, դդումն ու գազար փորներն ուռցրել, մեղրի համ
 առել...

Գետը պարզուել էր, խոտը երկարել, հօտեր, նախիր-
 ներ դաշտերը փռուել. ծառերի գլխին և կամ արտերում
 թռչունք բուն դրել, ձագուկներ հանել...

Սողում էր օձը խոտերի միջից. մեղուն թռչկոտում
 ծաղկից դէպ՛ ծաղիկ. կրիան էլ վիզը հանած պատեանից,
 քաշում, քաշկրտում թփերի տակից...

Պայծառ էր օրը. պայծառ էր երկինք. ուրախ են
 թռչունք, անասունք, մարդիկ...

Բայց այն ինչ ամպ է, որ սարի գլխից գալով գա-

լիս է ու իրան յետքից՝ կարծես շղթայած, քաշում է բե-
 ռում մեծ ու սև ամպեր՝ ամեն տեղ փռում...

Մի բույլ էս խորին մթութիւն ամեն ինչ պատեց.
 որոտաց երկինք, երկիր դղրդաց, փայլակն ու կայծակ
 իրարու խառնած, մարդկանց սրտերը ահ ու դող պեցեց:
 Մռնչաց քամին, շարժուեցին ծառեր. կաթեց, կաթկա-
 թեց, յորդ անձրև թափուեց, անձրևի ետքից սառցէ գըն-
 դակներ, շրը՛խք ու շրը՛խք, երկիր գլորուեց: Թափուում
 է, թափուում, սար ու ձոր ծածկում, ո՛չ դաշտ է հարցնում,
 ո՛չ այգի ասում:

«Ա՛խ, կարկճատ, կարկճատ. կանչում են մարդիկ.

Այս ինչ պատիժ է. խնայէ, երկինք...»:

Ծերը ծնկաչոք, արտասուքն աչքին, Աստուած է
 կանչում՝ խնայել երկրին. պառաւը հանած երկթէ կաս-
 կարան բակն է շարտում ու նզով կարդում. հարս ու աղ-
 ջիկներ, պատի տակ շարուած, սուր դանակներով կար-
 կուտ են կտրում՝ երկնքին նայում. իսկ նրանց մօտը
 մշակ, երկրագործ յուսահատ կանգնած, ձեռը իւր ծոցում,
 անխ-վանխ է քաշում, գլուխը շարժում...

Բայց հանդերի մէջ այս ինչ շփոթ է ու իրարանցում...
 Հօտը ցրուել է, նախիրը փախել. ձիերը խրտնել, դէս ու
 դէն ընկել. թռչունքը թռել, բունի մէջ պահուել. հովիւ,
 հորթարած, փայտհատ, կովարած՝ ամենքն էլ իրանց գոր-
 ծերը թողած՝ թփերի տակին մնացել են սառած...

Գաղարեց կարկուտ. որոտը լռեց.— ամպերի ճեղքից
 արևը նայեց. երկիրը ժպտաց, նորից փայլ առաւ, բայց
 տխուր փայլ էր, որ նա ստացաւ:

Այգեպանը վազեց իւր այգին մտաւ, դէս ու դէն նայ-
 եց, մնաց քարացած.— ծառեր տերեթափ, ճիւղեր կո-

տրտուած, բոլոր պտուղներ կարկտահար եղած.— «Վայ իմ աշխատանք, ափսոս իմ այգի», ասաց, հեռացաւ, աչքերը լցուած...

Արտատէրը գնաց, իր արտը հասաւ: Թուլացան ոտները, սեւացան աչքերը, երբ տեսաւ հասկը ջարդուած, փչրուած, հողին հաւասար, անգուծ հեղեղից աւազով ծածկուած. «Կորաւ իմ յոյսը, փչացաւ իմ արտ», ասաց ու գնաց սիրտը մորմորուած...

Դրսում մնացած թռչունքն էլ թռան, գտան իրանց բուն. բայց ան, ինչ տեսան. բունը աւերուած, ձագուկներն ընկած. չորսից միայն մէկն ողջ էր մնացած, իսկ այն միւսները թափուած ցեխի մէջ, անշունչ ընկել են, աչքերը փակել՝ որի գլուխը, որի թեկը կարկտից ջարդուել:

Ծըլվըլաց թռչունը, սրգաց իւր ձագուկ,
Դէս ու դէն ընկաւ՝ արեց ողբ ու սուգ...

Այսպէս ամեն տեղ, որ մի ժամ առաջ
Տիրում էր յոյս, կեանք, ցնծութիւն անբաւ,
Այժմ յաջորդեց, կարկրտի շնորհիւ,
Յուսահատութիւն, տառապանք ու ցաւ...

50. Ա Ղ Օ Թ Ք

«Տէր, եթէ դըրթունս իմ բանաս՝
Բերանն իմ երգեսցէ զօրհնութիւնս քո»:

Դիշեր ու ցերեկ, Տէր, Քո սուրբ անուան
Մենք պիտի լինինք յաւէտ փառաբան.
Թէ արև ծագէ, քարոզ քո փառաց,
Թէ գիշեր հասնի, պարգևդ ողորմած.
Մենք խոնարհ հոգով Քո մեծ բարութեան,
Կանգնած ենք՝ պատրաստ լինել սրբաբան:

Բայց մարդիկ վաղուց, մոռցած Քո խրատ,
Դահիճ են դարձել եղբարցն հարազատ.
Ուրացած անմահ խօսքդ մարդասէր,
Հգօրն աշխարհին դարձել է արդ տէր,
Եւ փոքրը չունի այլևս բերան՝
Կարդալ սաղմոսը Քո օրհններգութեան:

Ընդունիր արդ, Տէր, մեր խունկն աղօթից,
Տնւր մեզ վայելել խոստացած բաղդից՝
Թէ վաստակեալներն ու բեռնաւորներ
Պիտի գտանեն հանվիստ երկնանուէր.
Եւ բայց մեր շրթունք, Տէր Ագովնայի,
Երգել օրհնութիւնն Քո անբաւ փառքի:

51. Ա Չ Ո Ի Ն Ք

Աշունքացաւ: Արարատեան դաշտի կանաչ այգիները,
որոնք մարդու սիրտը ուրախացնում էին իրանց գեղեցիկ
տեսքովն ու անուշ հոտովը, Աստուծուց փռած կանաչ
խալիչաներովը, հազար տեսակ ծաղիկներովը, հիմա այն
գրութեանն էին, որ մարդու սիրտ չէր տալիս, որ վրաները
նայէ. խաղողի թփերը, որ մի օր գլուխ գլխի կպցրած՝
իրանց սաթի նման ողկոյզներով մարդիս բերանի ջուրը
բերում էին ու նրա երեսին ծիծաղում, հիմա մեռած
մարդկանց գերեզմանների նման հողի կոյտերով էին ծած-
կուած: Ծառերը, որ մի թեթեւ քամուց իրանց տերևնե-
րով տարուբերում ու մարդու տխրած սիրտն էլ բաց
էին անում, հիմա մերկացած, մի տերև էլ չես գտնիլ
վրաները—չոր-չոր շոփերն են երևում միայն բիզ-բիզ:
Ջրերի ափերը, որ բազմբանգ խոտերի և ծաղիկների
չատութիւնով մարդու ախորժակը բաց էին անում, հիմա

հէնց իմանաս թէ ութ օրէն մեռած մարդու երես են դարձել: Ամեն բան էլ փոխուած՝ մի տխուր տեսարան է ներկայացնում:

Բայց գործի տէր մարդիկ նոր են սկսում ուրախանալ. այգու բաներից պրծել են ու դադարել. ունեցող-չունեցողն էլ հիմա տանիցը մաքուր հագնուած է դուրս գալիս: Մարդ չկայ, որ իրան կարողութեան չափ գինի շունենայ: Ով որ հոգս ունի, ծախում է գինին ու իրան տունը նորում, ձմեռուայ պատրաստութիւնը տեսնում: Մի գիւղացի իւր ցորենի աւելորդը, միւսը իւր գինու ու արաղի մի մասը, երրորդը իւր ձեռատունկ ծառաստանի կտրուածքը՝ ամեն մարդ իւր առատութիւնից մի բաժին վաճառում, իրանց միւս պակասութիւնները ծածկում են: Ում հասած աղջիկ կամ տղայ ունի, շտապում է հարսանիք անել: Գիւղացու ուրախութիւնները, մեծ մասամբ, աշնան սկզբներումն է լինում:

52. ԱՂՆԱՆ ՎԵՐՋԸ

Փշեց ցրտաշունչ քամին հլուսիսից
Եւ այլանդակեց բնութեան պատկեր.
Մերկացան այգիքն իրանց զարդերից,
Մերկացան սար, ձոր, անտառ ու դաշտեր:

Մերկութիւն, այո՛, միայն մերկութիւն,
Այդ է երևում ամեն տեղ աչքին.
Կորան աշխարհի փայլ ու պերճութիւն,
Այժմ ամեն ինչ գունատ է, գեղին:

Կապոյտ երկինքը տխուր, ամպամած,
էլ չի շողջողում լուսափայլ արև,

Երկրի երեսը մշուշով պատած՝
Երկնքից անվերջ թափում է անձրև:

Լուել է սոխակ: Կանաչ պարտիզում,
Ո՛հ, էլ չէ հընչում նըրա դայլայլիկ:
Լուել է սարեակ. չուել է ծիծառ.
էլ չէ գեղգեղում սիրուն գեղձանիկ:

Կեռասն ու ծիրան, կարմրաթուշ խնձոր
էլ չեն դարդարում պարտիզի ծառեր.
Այժմ նրանց տեղ մերկ ճըղանց վըրայ
Խշշում են քամուց գեղնած տերևներ:

Անխօս նըստել է և այգեսպանը
Իր մութ ու խոնաւ ցուրտ կացարանում,
էլ ի՛նչ սրտով պիտ՝ շրջի նա այգում,
Երբ մերկութիւն է նըրա մէջ տիրում:

Սիգաւէտ դաշտում, ոսկէշող արտում
Արդէն դադրել են հոգս ու աշխատանք.
Չէ շարժում արօր, լուռ է սերմնացան
Դաշտային կեանքի կորել են բերկրանք:

Փըշում է քամին, փըշում է ուժգին,
Չըմբան գալուստը գութում աշխարհին.
Նայում ևս շուրջը՝ սուգ, ամայութիւն,
Ողբում է երկինք, ողբում բնութիւն:

53. Ա Յ Գ Ե Կ Ո Ւ Թ

Յերեկը գիշերին յաղթելով՝ ցրիւ տուեց նրա թանձր
մութը. մարդկանց քունը փախաւ գնաց աշխարհի տակը.

Սուրբ-Խաչի մեռելոցին, երկուշաբթի օրը, արևը դեռ նոր էր իւր գլուխը հանել, որ հինգ-վեց հարիւր հոգի Կարբը-ցիք ու հանավանքցիք, կթոցները շալակներին, մի երկու ցամաք հաց միջին, մօտեցան Աշտարակի այգիներին: Աշտարակցիք այսօր մի մարդ են ուղարկում բանուորներ բռնելու: Գեռ արևը նոր էր բարձրացել, որ այնքան բանուորներից մէկը չմնաց. բոլորը ցրուեցան այգիները: Քաղն սկսուեց: Խաղողի տեսակները՝ *իծապտուկը, քիշմիշին, ասկեարին, մսխալին, կոթոունջը, եզնաչքը, ծիլալը, եզանդարին*, մէկ խօսքով՝ ինչքան պատուական խաղողներ կային, բոլորը թլթլում էին, բոլորը քաղող էին կանչում: Կեանքը եռում էր այգիներում: Քաղող քաղողի, ուտող ուտողի, տանող տանողի էր: Աղքատների, չունեորների աչքն էլ լիքն է այդ օրերը: Սրանից յետոյ, մինչև այգեկութի վերջը, ինչ որ այգետէրերի դրութիւնն է, Աստուած ոչ չհանց տայ, մարդ որքան էլ հարուստ լինի, հագին այնպիսի ցնցոտի կըլինի, որ ծլանքներն ուռննու տերեւի պէս երկար-երկար քաշ ընկած կըլինին. բոլորը պատառտուել են խաղողի թփերի մատներիցը կամ տաշտակներիցը: Կանայք, որոնք տանն են քնում, առաւօտանց շտապելով իրանց բանը կըպըծենն ու՝ դէպի այգին. մէկ խօսքով՝ մի մաքուր շոր չես գտնիլ, որ շիրոտ եղած, կուպր դարձած չլինի: Հէնց որ քաղից պըծան, բոլոր խաղողը ջոկջրկեցին. պահունին տուն տարան՝ կախան անելու, իսկ մնացածը հնձանը հաւաքեցին: Քաղը վերջանալուց յետոյ խաղողատէրերը և նրա վարձուորները ոտները հանեցին, իստակ լուացին, Աստուծու անունը տուին, մտան առագաստի մէջն ու խաղողը տրորեցին. տրորելուց յետոյ դիբք դրին, ժողովեցին և վրան տախտակներ շարեցին, որ քամուի:

Մարդու սիրտ փառաւորում է, երբ որ քաղցուն,

Աշտարակցու սրտի ուրախութիւնը, նրա տարեկան ապրուստը, առու է լինում առագաստի միջով ու թափում տաքարը: Աշտարակցու սրտին կանգի ձայնից քաղցը է թւում այն զնգզնգոցը, որ լսում է տաքարից, քաղցուն նրա մէջը լցուելիս. բայց մանաւանդ որքան մեծ է լինում նրա ուրախութիւնը, երբ որ, մին էլ ես տեսնում, տաքարը շրթունքներից հետ լցում և քաղցուն եկած տեղիցը յետ է դառնում, առագաստումը լճանում, իմաց տալով իւր տիրոջը, թէ ինձ կրիք, պըծիր, կարասներդ լցնու: Քանի ու քանի փառք և գոհութիւն է վեր ուղղում մարդ այդ ժամանակ դէպի Արարիչը:

54. 2 Մ Ե Ռ

Բարեկենդան էր: Ձիւնն եկել, դիզուել, սար ու ձոր բռնել էր: Պարզկայ գիշերն այնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամեն մէկ ոտը կոխելիս՝ հազար տեղից տրաքտրաքում, ճրճում, ճաքճքում էր և մարդու մարմինը սրսռացնում, ձայն տալիս: Ամեն մէկ ծառի ճղներից, ամեն մէկ տան բաշից՝ հազար տեսակ սառուցի լուլայ, հազար տեսակ ձիւնի քուլայ՝ կախ էր եղել ու բիզ-բիզ իրար վրայ սառել: Հէնց գիտես սար ու ձոր կամ նոր էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել՝ մահուան դուռն ընկել: Թռչուն, գազան, անասուն, սողուն՝ որը փետացել, այստեղ-այնտեղ վայր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ, բունը մտել՝ ձայնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն էր սպասում: Գետերի, առուների երեսը սառուցը մէկ գազ եկել, հաստացել, իրար վրայ դիզուել և այնպէս էր ջրի, աղբիւրի բերնին հուպ տուել, որ մօտերին կանգնող միմիայն նրանց խուլ ձայնն էր լսում, որ սառուցի տակին տխուր-տրտում բլբլում էր ու էլ յետ այստեղ, այնտեղ կամաց-կամաց ձայնը կտրում, պապանձում, սառչում:

Արեգակն այս առաւօտ, որ քնատեղիցն ու աղօթա-
 ըանիցը գլուխը չբարձրացրեց ու աչքը աշխարհի վրայ
 չգցեց, շողքը (ճառագայթները) սարերի դագաթին, դաշ-
 տերի գլխին այնպէս էր փայլում, պսպղում ու սառցի,
 ձնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին տալիս՝
 որ հէնց իմանաս ադամանդ, գմբուխտ, եաղուծ ու հազար
 տեսակ անգին քարեր լինէին՝ դաշտերի, սարերի գլխին,
 երեսին, կրճքին փռած: Սարերի սառը բուքը, ձորերի
 դառնաշունչ քամին այնպէս էր հրապարակ բաց արել,
 գոռում, փչում, հոսան անում, ձիւնի թեփը իրար գլխով
 տալիս, որ ճանապարհորդի քիթ ու պոունգը կպցնում,
 ճաքացնում, երեսը պատում, գլխին հազար անգամ խը-
 փում, աչք ու բերան լցնում, շատին էլ կամ ձորերը
 գցում, խեղդում կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում,
 կամ ոտ ու գլուխ փետացած, ճանապարհից խռկում,
 սար ու ձոր գցում, խեղդում կամ քարէքար տալիս:

55. Մ Ա Ռ Ն Ա Մ Ա Ն Ի Ք

Ձրմեռն է, ձրմեռ, սիրուն երեխէք,
 Ձրմեռն է, և դուք գողում, մրսում էք.
 Բայց դուք մենակ չէք, ես էլ եմ մրսում,
 ես էլ եմ ձեզ պէս գողում, սարսրում:

Եւ գլխէք արդեօք ինչ է ձմեռը,
 Այդ պատկառելի համարուած ծերը:
 Ո՛հ, մի հարցնէք, ես սարսափում եմ,
 Երբ դրոս արարք մէկ-մէկ յիշում եմ.
 Այդ անիրաւը ուր ոտք է դնում,
 Մահ է տարածում ամեն կողմերում.
 Երեսին առած ծերունու դիմակ,
 Մեզինից ծածկում է բուն դէմքն այլանդակ:

Չատ ժամանակ չէ, ինչ որ դա եկաւ,
 Եւ դուք լաւ տեսար, թէ ինչեր արաւ.
 Դրրա երկիւղից գետը քար կտրեց,
 Քրչքրչան առուն լրուեց, պապանձուեց,
 Դալար բոյսերը սառան, փէտացան,
 Նախշուն հաւերը թրուան, հեռացան.
 Բայց էլի շատին իր ճանկը գըցեց,
 Բուք, բորան արաւ, բոլորին խեղդեց,
 Սիրուն վարդենու թուփը չորցըրեց,
 Սոխակի լեզուն տակիցը կտրեց...
 Ջրաղաց չըկայ—ջուրը սառել է.
 Ճանապարհ չըկայ—ձիւնը կապել է.
 Թէ մարդ, թէ տաւար միակերպ քաղցած,
 Ողբում—լալիս են, մահուան դուռն ընկած:

Օրը կարճացել, գիշերն երկարել,
 Լոյսը նուաճուել, խաւարն է տիրել,
 Երկինքն ամպապատ, գետինքը սառած,
 Գարունը հեռու, ցուրտը կատաղած...
 Այսպէս է ահա սոսկալի ձրմրան
 Ալիքով ծածկած պատկերը դաժան...

Ցուրտ է, սաստիկ ցուրտ, սիրուն երեխէք,
 Եթէ ինձ նման դուք էլ մրսում էք,
 Եկէք միասին մի հնար գըտնենք,
 Ձրմրան ճանկերից մեր գլուխն ազատենք.
 Ես իմ բազմամեայ հասակիս փորձով,
 Դուք ձեր մանկական անարատ մտքով,
 Եթէ կամենաք, խելք խելքի կըտանք
 Եւ, ինչից ասես, կըրակ կըստանանք—
 Կրակ լուսատու, պայծառ, անստուեր,
 Որ տաքացընէ սառնեղէն սըրտեր,

Որ կենդանացնէ գօսացած ձեռներ,
Որ հալեցնէ սառցապատ լեռներ...

56. Ի Մ Ն Ա Ր Ե Ի Ա Ն Ն Ե Ր Ը

Տունը, ուր ես բնակուում եմ, մի բարձր և երկար շինութիւն է: Նա շատ նոր չէ և գտնուում է Ջուշի քաղաքի մի հեռացած ծայրում, բաժանուած միւս տներից մեծ ու խոր ձորով, որ սկսւում է նրա հիւսիսային կողքից: Այդ ձորը շատ մուայլ տեսք ունի: Գարնանային հեղեղները տարէցտարի քանդում, խորացնում են նրան. գառիվայրը, որ սկսւում է տան պատերի մօտից, աւելի և աւելի ուղղաձիգ է դառնում:

Իմ վարձած երկու սենեակների առջև կայ մի փոքրիկ դատիկոն: Այդտեղից երևում է մեծ բլուրը, որի գառիվայր լանջերի վրայ խիտ կուտակուած են տները: Բայց միշտ իմ ուշադրութիւնը ամենից շատ գրաւում է մեր տան ներքին յարկը: Այդտեղ ամեն անգամ աչքիս երևում է սեւացած մուայլ պատը մի փոքրիկ պատուհանով և նոյնպիսի դռնով, որ բացւում է դէպի ձորը: Սկզբում ես կարծում էի, թէ այդտեղ նկուղ է, ուր պահւում են անպէտք բաներ: Բայց շուտով իմացայ, որ դա բնակարան է մի փոքրիկ ընտանիքի, մի այրի մօր և մի փոքրիկ աղջկայ: Վերջինիս շատ անգամ էի տեսնում շէմքում նստած, գլուխը ցած գցած, մենակ խաղալիս: Նրա անունը Հեղինէ էր...

Բարձր, երկար տան միւս սենեակներում կենում են միքանի ուրիշ տնկիցներ: Ահա դրանք էին իմ հարևանները: Չմեռն է:

Տխուր ու ցուրտ օրերը անփոփոխ յաջորդում են միմեանց:

Չիւնն ու ցեխը բոլորովին արգելում են տանից դուրս գալ: Տաք վառարանը թմբացնում է անդամները, իսկ ձմերային երկար գիշերները բոլորովին ծուլացնում են մենակ մարդուն, որ սովոր է անփոփոխ ընկերութիւն վարել մի կոյտ գրքերի և մի գրչի հետ միայն: Չմեռը իւր սառը կնիքը դրել է այդ մշտական ընկերների վրայ:

Տաղտկալի միանմանութիւնը մաշում է ինձ: Ի՞նչ կը լինէր դրութիւնս, եթէ հարևան սենեակում չապրէր մի բազմամարդ ընտանիք, բաղկացած զլիսաւորապէս փոքրիկ արարածներից: Մի պատ միայն բաժանում է ինձ նրանցից, բարակ պատ, որ սակայն չէ կարողանում անջատել իմ հոգին այն ուրախ, անհոգ և մշտածիծաղ կեանքից, որ նրա միւս կողմումն է տիրում: Լուսաբացին այնտեղ արդէն ոտքի է լինում կանգնած այդ աղմկաւոր աշխոյժ կեանքը, որ լուում է միայն ձմերային գիշերուայ կէսին: Անընդհատ լսում են ծիծաղի, ուրախութեան, ոստիւնների ձայներ, լսում են մանկական երգի կցկտուր, խառնիխուռն հնչիւններ. երբեմն լինում է և պար: Ծիծաղում է ընտանիքի մայրը, ծիծաղում են երեխաները, ուրախութեան ձայներ է արձակում խուլումունջ փոքրիկ տղան: Ուրախութիւնը սրտի գործ է, անպատճառ լեզու չի հարկաւոր նրան արտայայտելու համար:

Այդ կենդանի աղաղակների ժամանակ գործել չի կարելի, և ես լուռ նստում եմ և ականջ դնում. լսում եմ պատի քամակին տիրող իրարանցումը, որ հոգում է օրուայ ապրուստը և հէնց այդ պատճառով զուարթարար, հրապուրիչ է ինձ համար: Լսում եմ և ինքս էլ ուրախանում, մինչև անգամ սկսում եմ երգել: Բայց լինում է ժամանակ, երբ երգեցողութիւնը խանգարում են ծանր ու զգոյշ քայլերը, որոնք անցնում են սենեակիս մօտով: Ըն-

տանիքի հայրն է դա, որ գալիս է տուն ծանր աշխատանքից հանգստանալու: Եւ յողնած անդամներին ուրիշ հանգստութիւն չկայ, բացի այդ աղմուկով լիքը սենեակը: Երջանիկ մարդ:

Երեկոն մօտենում է: Մոխրագոյն ամպերի տակ հետըզհետէ հաստատում է խաւարը: Ես դուրս եմ գալիս դստիկոն՝ ծառայիս կանչելու համար: Չիւնի առատ տարափը թափուում է մեծ եռանդով. ձորը արդէն մթնել է, աւելի ևս տգեղացնելով իւր կերպարանքը: Կիսամթութեան մէջ ես նկատում եմ մի մարդկային պատկեր, մի ուրուական, որ ձորի խորութիւնից բարձրանում է նեղ գառիվեր շաւղով, որ դեռ նշմարելի է ձիւնի մէջ: Նրա մարմինը խոնարհուած է մի ծանրոցի տակ, քայլերը դողդոջուն, նա քարշ է տալիս իւր ահագին ասիական կօշիկները, միևնոյն ժամանակ ոյժ է գործ դնում յետևից եկողի համար էլ, որ կպած է նրա կանացի հագուստի փեշից: Ծառային մոռանում եմ, ուշադրութիւնով նայում եմ այդ պատկերին, որ նոյնինքն աղքատութիւնն է: Ահա նա բոլորովին դուրս եկաւ ձորից և կանգնած է փոքրիկ դռան առաջ: Դա ներքին յարկի բնակչուհին է, այն միայնակ կինը: Գլխի վրայ կրում է լուացքի ահագին կապոցը. իսկ նրա յետևից եկողը աղջիկն է՝ Հեղինէն: Փոքրիկ արարածը լռիկ-մնջիկ հեկեկում է. նրա գլուխն ու դէմքը փաթաթած են ցնցոտիներով: Նա հիւանդ է:

Խեղճ...

Նրա համար պառկելու մի տաք անկիւն չկայ... ո՛չ մի տեղ...

57. Ա Ղ Ք Ա Տ Կ Ի Ն

Ցուրտը փչեց, ձրմեռ սաստիկ,
Չիւնը ծածկեց գետինը.

Ամենայն մարդ մըտաւ իւր տուն,
Պատասպարուիլ ցըրտիցը:
Ժամի դռնում դողդողալով
Կանգնած է մի աղքատ կին,
Նըրա հանդերձ պատառ-պատառ,
Չունի շապիկ իւր հագին.
Անհամարձակ նա իւր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին՝
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ձեզ, սիրելիք, ասեմ՝ ո՛վ էր
Այդ խըղճալի աղքատը,
Այն ցըրտումը, ոտաբորիկ,
Կանգնած ժամի դռնումը.
Ըատ ժամանակ դեռ չէ անցել,
Երբ նա փառքով ու սպտուով
Ման էր գալիս փողոցներում
Իւր սեպհական կառքերով.
Այժմ վախով նա իւր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին՝
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր նըրա դռնում
Կանգնած էին շատ կառքեր,
Միշտ հացկերոյթ, ընթրիք, գինի,
Նուագարան ու տաղեր.
Ամենայն որ ցանկանում էր
Լինել նըրա բարեկամ.
Այժմ զրկուած ամեն բանից,
Չունի անգամ հացի գին՝

«Ողորմութիւն արէք, պարօն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր իւր մարմինը
Անուշահոտ ջրերով
Լուանում էր, մազը սանրում
Կրրիայի սանրով:

Նա հագնում էր բէհէզ, կերպաս,
Դիպակ, թաւիշ թանկագին,
Նա չըզիտէր ինչ ասել է
Կարօտութիւնն արծաթին:

Այժմ անլուայ, մազերն արձակ,
Չունի հագուստ նոյնիսկ հին՝
«Ողորմութիւն արէք, պարօն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ժամի դռնում նա կանգնած է,
Աչքերը կոր, վիզը ճուկ.
Նրրա նախկին բարեկամքը
Չեն ասում նրան՝ «Խղճճէկ,
Ե՛կ դու մեզ մօտ, մենք կ'ամորենք
Քո վիճակի դառնութիւն,
Կըթուլացնենք ճակատագրիդ
Խիստ հարուածի սաստկութիւն»:

Նա տանում է տառապելով
Այս սոսկալի վշտերին՝
«Ողորմութիւն արէք, պարօն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

ՀԱՏՈՒԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

58. ՄԱՐԴՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ

Մի անգամ մարդու մարմնի անդամները վիճեցին միմեանց հետ և վճռեցին այլևս չծառայել իրար: Ոտներն ասացին՝ ինչի մենք պէտք է կրենք մեզ վրայ ամբողջ մարմինը. թող նա իրան համար ուրիշ ոտներ շինէ և ման գայ, որքան կամենում է: Ձեռները նոյնպէս ասացին՝ մենք այլևս չենք կամենում ուրիշների համար ծառայի պաշտօն վարել, շինեցէք ձեզ համար ուրիշ ձեռներ և թող նրանք գործեն: Բերանը փնթփնթաց՝ հապա ես յիմար եմ, ինչ է, որ ոչինչ օգուտ չունենալով՝ ստամոքսի համար սկսեմ կերակուր ծամել, որ նա յետոյ պարօնի նման ձըգուած, մարսէ նրան. չէ, թող իրան համար ուրիշ բերան դտնէ. ես այսուհետեւ էլ չեմ կամենում նրան ծառայել: Աչքերն ևս շատ էին դարմանում, որ իրանք պէտք է նայեն ամբողջ մարմնին և շարունակ հսկողութիւն անեն:

Այսպէս խօսեցան միմեանց հետ մարդու մարմնի բոլոր անդամները և վճռեցին այլևս միմեանց չծառայել: Բայց գիտէք ինչ պատահեց: Որովհետեւ ոտները չէին կամենում ման գալ, ձեռները դադարեցին գործ շինելուց, բերանն էլ չէր ուտում և աչքերը փակուեցան, ապա ամբողջ մարմինը, անսնունդ և անշարժ մնալով, սկսեց թու-

լանալ, նիհարիլ և փոքր էր մնացել, որ մեռնէր: Բոլոր անդամները, որոնցից կազմուած էր մարմինը, ծանրացան, և աւելի վատթար վիճակի մէջ կ'ընկնէին, եթէ չհասկանային, թէ որքան անմիտ է իրանց վարմունքը:

— «Ո՛չ, վատ է այս տեսակ ապրելը», մտածեցին նրանք, հաշտուեցան և սկսեցին ըստ առաջնոյն միասին և միաբան գործել: Այնուհետև ամբողջ մարմինն էլ ուղղուեց, նորոգուեց և առողջ, ուժեղ դիրք ստացաւ:

59. Ո Ս Տ Ի Կ

— Ո՛ւր ես առաջ գընում, խեղճ ոստիկ ծառին, Տես, չըձգեն քեզ ալիք՝ անդունդը ծովին, Ինչպէս անտէր որբիկ՝ թշուառ, անպաշտպան, Որ ընկել է ձեռքը շարանենդ մարդկան: Չես ունենալ, ո՛ստիկ, ազատութեան հնար. Ձոհ կըլինիս, խեղճիկ, ալեաց չարաշար»:

«Չեմ զարհուրում ծովից, ոստիկը ասաց. Գեանքս արդէն կորել է, վաղուց եմ ցամքած. Հարագատ այն ծառէն ինձ պոկեց հովը, Հիմի ի՛նչ, թո՛ղ տանէ, ուր կ'ուզէ, ծովը: Այսուհետև ի՛նչն է էլ ինձ մըխիթար. Դալար ծառին կպչելու էլ չունիմ հնար»:

60. Ա Ր Ա Մ Ը

(Արտաքին զգայարանք)

Արամը շատ շուտ զարթնեց, բացեց իւր աչքերի վարագոյրները՝ երկար ու թուխ արտեւանունքը. նրա

յետևից շարժուեցին, բարձրացան աչքի ծածկոցները— շարժական կոպերը: Արեգակի ճառագայթները ներս մըտան սենեակը, լուսաւորեցին պատուհանում դրած ծաղկամանը և պատի վրայ կախած փոքրիկ գանգրաւոր մանուկի պատկերը, որոնց վրայից արտափայլելով՝ ընկան Արամի փոքրիկ աչերի ուսպի վրայ, անցան ջրային մասի միջով և պատկերացան ցանցաթաղանթի վրայ: Այնտեղ նեարդային մոխրագոյն թելերը յափշտակեցին նրանց և հաղորդեցին գլխի ուղեղին, որի միջնորդութեամբ իսկոյն ամենայն բան իմացաւ տանուտէրը— հոգին:

«Ա՛, արդէն լուսացել է և ինչպէս գեղեցիկ առաւօտ է», ասաց Արամը և իսկոյն վեր թռաւ անկողնուց: Նա ձեռներով շփեց իւր գեղեցիկ, դուրս ցցուած ճակատը և արագապէս սկսեց հագնուել: Հագնուելուց յետոյ՝ նա շտապով ձեռներն ու երեսը սառը ջրով լուաց և մաքուր երես սրբիչով սրբեց: Արամը սառը ջրի շօշափումից աւելի ևս զուարթացաւ, կենդանացաւ:

Այդ ըոպէին էր, որ օդի արագ հոսանքը ներս մտաւ նրա ականջը, ցնցեց խողովակի առաջը կապող թմբկամաշկը և նրա յետևից շարժուեցին երեք փոքրիկ ոսկրները՝ մուրճը, սայրը եւ ասպանդակը: Այս փոքրիկ շփոթութիւնը ականջի հեղանիւթին շարժողութիւն պատճառեց, որի միջի քնքուշ նեարդը՝ այդ շարժողութիւնից գրգռուելով, յանձնեց դրա տպաւորութիւնը ուղեղին: Արամը եռանդագին կոչեց. «Ա՛խ, ինչպէս քաղցր է երգում մեր պարտէզում թռչնակը»:

Արամը մօտեցաւ լուսամուտին, գլուխը դուրս հանեց դէպի պարտէզ և կամենում էր զուարճանալ թռչունի գեղեցիկ երգով. բայց այդ ըոպէին ծաղկային անուշահոտ փոշիով լիքը օդը, ներս մտնելով նրա մաքուր քթածակերից, շօշափեց այնտեղ տարածուած լորձային մաշկը:

Ծագկի փոշինները գրգռեցին նրա մէջ ճիւղաւորուած նեար-
դերը, իսկ սրանք այդ տպաւորութիւնը հաղորդեցին մայր
ուղեղին և իմացրին նրան, թէ ինչ է պատահում իւր
շուրջը: Լեզուի նեարդերը շարժուեցին և Արամը ուրա-
խագին բացականչեց. «Ի՜նչ գեղեցիկ անուշահոտութիւն
է բարձրանում մեր պարտէզի ծագիկներից»:

Արամը կամենում էր դուրս գնալ պարտէզ, փունջ
կապել այդ անուշահոտ ծագիկներից. բայց այդ բոպէին
օդը մերձակայ սենեակից մօտեցրեց նրա շրթունքներին
և լեզուին սուրջից, սերից և պատրաստի նախաճաշիկից
բարձրացած խոնաւութիւնը: Նրա բերանում առատ լոր-
ձունք գոյացաւ, բերանի և լեզուի ծրծիկներն նեարդերը
յափշտակեցին այդ խոնաւութիւնը, հաղորդեցին գլխի ու-
ղեղային գանգուածին և տանուտէրը—հոգին, կարծես,
ասաց Արամին. «Նախաճաշիկը պատրաստ է, իսկ դու
ուտելու ցանկութիւն ունիս»: Արամը ուրախ մտաւ սեղա-
նատուն, վազեց, ողջունեց իր մօրը. նրա ձեռներն նեար-
դերը շարժուեցին և ահա նա մատներով շօշափեց, թէ
որքան փափուկ է այն հացը, որ նա վերցրեց և սկսեց
ախորժակով ուտել: Նախաճաշելուց յետոյ նա գուարթա-
գին խաղում ու վազվզում էր պարտէզում և ծագիկներէ
տեսքով ու նրանց անուշահոտութեամբ զմայլում էր:

61. Մ Ա Ն Ո Ի Չ Ա Կ

Ո՛հ, մի ողբալ դու, թառամած
եւ թալկացած մանուշակ,
Որ քո անոյշ բոյրն առած,
Քեզ ձրգեցին ոտի տակ:

Աւելի պարզ էր շողշողում
Մեր գարունը մանկութեան,

Բայց մեզ համար այս աշխարհում
Նա չըբացաւ յաւիտեան:

63. Գ Ա Ր Ե Գ Ի Ն Ը

(Գ Լ Ո Լ Խ)

Գարեգինը երբ ծնուեց, շատ փոքր էր և թոյլ, ինչ-
պէս առհասարակ թոյլ են լինում բոլոր նորածինները.
Նրա գլուխը այս ու այն կողմն էր տատանում, որովհե-
տեղեւ դեռ ոսկորներ չունէր: Գլխի աճառները (ղրրճ-ղրր-
ճուկները) իրանց ասեղնաւոր ծայրերով դեռ չէին միա-
ւորուել միմեանց հետ: Սկզբումը Գարեգինը միայն ճշում
էր, իսկ փոքր ժամանակից յետոյ աւելի բարձրաձայն էր
ցանկութիւն յայտնում ուտելու. նա այնպէս գոռում ու
լաց էր լինում, որ կարծես ողջ տունը իրանն է. միևնոյն
բանը նա անում էր, երբ անհանգիստ էր պառկած լինում,
կամ երբ նրա բարակ ու կարմիր մաշկը փոքր ինչ ցուրտ
էր զգում: Նրա բերանի, լիզուի ու շնչափողի կապերը
դեռ այնքան ամրացած չէին, որ կարողանային շրջապա-
տողներին հասկանալի ձայնով արտայայտել նրա զգաց-
մունքը:

Գլխի ուղեղն էլ դեռ այնքան ամրացած չէր. առհա-
սարակ նրա գլուխը դեռ կանոնաւորուած չէր, այդ պատ-
ճառով էլ չէր կարողանում նրան գործ ածել, ինչպէս
իրան պէտք էր և յարմար: Գարեգնի բերանում դեռ
ատամներ չկային, շրթունքները ձգուում էին դէպի ամե-
նայն բան, որ մերձենում էր իրանց և կամենում էին
նրան ներս քաշել:

Բայց սակաւ առ սակաւ նրա վերին անշարժ ծնօտի
և ստորին շարժական ծնօտի վրայ սկսան ուռչիլ ու կար-
մրիլ լնդերը, և տակից դուրս երևեցան առաջին երկու

կտրող ատամները, որոնք սպիտակ էին և գեղեցիկ: Այն ժամանակ Գարեգինը աւելի էր աշխատում ամեն բան բերանը կոխել, որովհետև նրա լնդերը սաստիկ քոր էր գալիս: Գարեգինի մարմնի մէջ այդ ժամանակ շատ ֆօսֆօր ու կիր էր ժողովուել. նրա աճառներն սկսել էին պնդանալ, ոսկոր դառնալ. հոգին ևս սկսել էր իր առաջին գործողութիւնները: Գարեգինն սկսեց ճանաչել հօրը, մօրը, ժպտալ նրանց երեսին... Բայց միեւնոյն ժամանակ նա այժմ աւելի էր հիւանդանում, նիհարանում, գոռում, լաց լինում: Այն սպիտակ ոսկորները, որոնք իրանց արմատից ծլում-շարւում էին նրա ծնօտի վրայ, ինչպէս երևում է, շատ էին անհանգիստ անում նրան.

Գարեգինը փոքր առ փոքր մեծանում էր: Աստիճանաբար նրա գլուխը կանոնաւորուեց, կոլորացաւ, դուրս ցցուած ճակատից սկսած դէպի բարձր՝ գագաթը, ծոծրակը և քունքերի մի մասը գանգրաւոր մագերով ծածկուեցին, որոնց արմատները գլխի մաշկի մէջ եղած մաշկէս փոքր առ փոքր նրա երկու ծնօտների վրայ ատամներ դուրս եկան, որոնց երեսը ծածկուած էին մաքուր և սպիտակ էմալով (արծնապակի): Գարեգինն էլ այն մանուկը չէր. նրա դէմքն աւելի խոհուն կերպարանք էր ստացել: Նրա փափրիկ, վարդագոյն շրթուքներն այժմ պարզ արտասանում էին ոչ թէ անկապ բառեր, այլ ամբողջ պարբերութիւններ: Այժմ ոչ թէ նա չորեքթաթ էր անում, կամ առաջուայ պէս կարասիներից բռնելով էր ման գալիս, այլ ազատ ու համարձակ թռչկոտում էր ու խաղում:

Ահա Գարեգինը նստած է սեղանի մօտ և պատրաստում է իւր դասերը. նա այժմ գիտէ, որ թէև ինքը շատ մեծ չէ, բայց մարդ է, որովհետև այնպիսի հոգի և այն-

պիսի մարմին ունի, ինչպէս միւս մարդիկը: Նա գիտէ և այն, որ իւր գլուխը բաղկանում է միքանի մասերից, որոնցից առաջին մասը կոչւում է դէմք, վերին մասը — գագաթ, յետին մասը — ծոծրակ, իսկ կողմնային մասերը — քունքեր: Դէմքն ունի ճակատ, յօնքեր, աչքեր, քիթ, այտեր (թշեր), բերան և ծնօտ. վերջինս բաղկացած է վերին և ստորին ծամելիքից, որոնց վրայ շարուած են սպիտակ ատամներ: Ատամների թիւը (չափահասներինը) 32 է: Ատամները բաժանւում են՝ առաջնատամների, որոնք կտրող էլ են կոչւում. նրանց աջ և ձախ կողմումը գրտընւում են ժանիքները, իսկ ժանիքներից յետոյ — սեղանատամները, իւրաքանչիւր ծնօտի վրայ հինգ-հինգ ամեն մի կողմից: Առաջնատամներով կտրում են ուտելիքը, ժանիքներով նրան բռնում կամ պատառոտում են, իսկ սեղանատամներով մանրացնում են նրան, որպէս երկանով, ուստի դրանք աղօրիք էլ են կոչւում:

Այս բոլոր բաներն այժմ Գարեգինը լաւ և գիտակցաբար գիտէ, հասկանում է, նոյնիսկ կարող է հաղորդել ուրիշներին. բայց երբ նա աւելի մեծանայ ու իւր կըրթութեան վրայ հիմնաւորապէս ուշք դարձնէ և երբ նրա վերջին սեղանատամներն էլ դուրս գան, որոնք կոչւում են հասունութեան ատամներ, այն ժամանակ նա շատ բան կըստվորի և աւելի հիմնաւորապէս:

63. Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ի Ն

Ինչո՞ւ այդպէս ամբողջ օրը
 Չարշարւում ես, անշափ տանջւում,
 Մի՞թէ քեզ էլ մի՞թնորտը
 Ծանր է գալիս, ծանր է ազդում:

Դու մանուկ ես. դեռ քեզ շատ օր
 խոստանում է քո արևը.
 Դու դեռ ժպտան, խաղան անհոգ
 Եւ հեղ ընկիր մօրդ գիրկը,
 Ու թոթովիր մի երգ սիրուն
 Քո մանկական անուշ ձայնով,
 Ու միշտ յիշիր դու այն անուն,
 Որ պաշտում է քեզ իւր սիրով.
 Մայրըդ է, որ օր ու գիշեր
 Անթարթ աչքով քեզ է հսկում,
 Եւ կարդալով շատ աղօթքներ,
 Երկար օրեր է միշտ խընդրում:
 Խաղան, մանուկ, թըրթուալով,
 Քնիր, զարթիր սիրահեղիկ.
 Մայրըդ կ'երգէ քեզ փարելով,
 Որ շատ ապրիս դու երջանիկ:

64. Ա Ր Չ Ա Ի Ի Ր Ը

(Ներքին գործարաններ)

Արշաւիբը առաւօտեան վաղ վեր կացաւ, մի բաժակ
 կաթ խմեց, հետն էլ մի կտոր հաց կերաւ ու գնաց
 ուսումնարան: Նա վեր էր առել իւր պայուսակը, որի
 մէջ դրած էին նրա գրքերն ու միւս դասական իրեղէն-
 ները, և մտածում էր այդ օրուան դասերի վրայ. իսկ
 հացը, որ նա կերել էր, այդ բոպէին ճանապարհորդում էր
 նրա մարմնի մէջ: Ատամները լաւ ծամել էին նրան, լոր-
 ձիւնի բշտիկները նուրբ լորձիւնով պատել, իսկ փափուկ
 լեզուն շտապով ներս էր մղել որկորի մէջ: Ճանապարհին
 նա քիչ մնաց որ ընկնէր շնչափողը, բայց փոքրիկ մսեայ
 խցանը—կատիկը ծածկեց նրա անցքը և ծամած պատա-

ուր սահելով գլորուեց դէպի ցած և ընկաւ այն մսեայ
 պարկի մէջ, որ ստամոքս է կոչուում: Այդտեղ տաք էր ու
 մութը և որ կողմը դառնում էր, ամեն կողմից նրան շըր-
 ջապատում էր ստամոքսային տհաճելի հիւթը, որ կողքից
 պատրաստում է կարծր փայծախը: Բայց նրան չէր վի-
 ճակուած երկար ժամանակ շրջել այնտեղ, որովհետեւ իւր
 ընկեր կաթի հետ ստամոքսային հիւթի մէջ լուծուելով՝
 դարձաւ մի տեսակ թանձր խիւս: Խիւսը ստամոքսի ստո-
 բին դռնով ցած իջաւ. այդտեղ խառնուեցին լեզու կա-
 թիլներ և աւելի կերպարանափոխուած՝ աղիքներով առաջ
 գնացին: Այդ ուղին առաջ լայն անցք էր. փոքր առ փոքր
 նա նեղանում ու նեղանում էր և հէնց ինքը հիւթն էլ
 աստիճանաբար փոխուում էր: Այդ նեղ անցքերից անցնե-
 լիս նա կարմիր զգեստ էր հագել և իբրև արիւն այլևայլ
 երակներով վազում էր դէպի մարմնի ամեն կողմերը:
 Արիւնը որքան հեռանում էր, այնքան իւր պիտանի մա-
 սերով սննդելով մարմնի այլևայլ մասերը, ինքն ստանում
 էր նրանց անպէտք հիւթերը և նրա կաթիլները աստիճա-
 նաբար մզանում էին: Կարծր ոսկորներին մօտենալով՝ նա
 իւր դեղին գիճութիւնից նրանց էլ իրանց սնունդը տուեց
 —ֆօսֆօր և կիր: Եւ ահա նա բոլորովին մզացած, ամ-
 բողջ մարմինը ման եկած, ուղեղի մեծագործութիւններին
 և շարունակ սեղմուող ու բացուող մկնամսերի գործու-
 նէութեանը ականատես լինելուց յետոյ, վերջապէս թափ-
 ւում է այն աւազանը, որ երկու մուտք ունի և երկու ելք,
 և որին մարդիկ սիրտ են անուանում:

Սիրտը ձևով տանձի նման է: Կաթիլ առ կաթիլ վե-
 րեից ու ներքեից ներս են մտնում ու դուրս գալիս
 այդ մսեղէն պարկից արեան կաթիլները և նրա դռնակ-
 ներն ուրիշ գործ չունեն, բացի փակուելն ու բացուելը:
 Սիրտը մսեղէն միջնապատով բաժանուում է երկու հաւա-

սար մասերի՝ աջակողմեան և ձախակողմեան, որոնցից իւրաքանչիւրը նոյնպէս երկու բաժանմունք ունի՝ վերին և ստորին: Անմաքուր արեան կաթիլները թափուամ են սրտի աջակողմեան վերնասենեակը և հրելով ու բանալով փոքրիկ դոնակը, մտնում են աջակողմեան սրտախորշը: Բայց սիրտը անմաքուր արիւն չէ սիրում, ուստի մկնամսերի անդադար սեղմուելովը մի այլ ճանապարհով հալածում է նրան դէպի այն ընդարձակ թևերը, որոնք կազմուած են բազմաթիւ բշտիկներից:

Մարդիկ դրանց թոքեր են անուանում: Այդտեղ կաթիլները հանդիպում են օդին, որով լցւում ու դատարկւում են թոքերը: Օդը քթի և բերանի խոռոչներից արագապէս մտնելով, անցնում է դէպի թոքերի բշտիկները, շուտափոյթ նայում է նորեկ հիւրերին, որոնք փաթաթուած են մուգ վերարկուի մէջ, մօտենում է նրանց և նրա այրող ոյժը—թթուածինը յափշտակում է նրա մուգ ծածկոցն ու դրա փոխարէն տալիս է վարդագոյն զգեստ. այդ ըոպէին սեղմուում են թոքերի բշտիկները և օդը արագապէս դուրս թռչելով միևնոյն ճանապարհով՝ տանում է իւր հետ արեան անպէտք մասը—ածխային թթուն: Արեան մաքուր վարդագոյն կաթիլները թողնելով թոքերը, նորից վերադառնում են դէպի սիրտը, բայց այժմ մտնում են նրա ձախակողմեան մասը—նախ վերին բաժանմունքը, ապա ստորին և այնտեղից դուրս գալով՝ դարձեալ սկսում են իրանց վաղեմի ճանապարհորդութիւնը: Այդպիսով նրանք տալիս են Արշաւիրին կեանք, ոյժ և առողջութիւն:

Արշաւիրն ուսումնարանում աշխատում էր առանց իմանալու, թէ ինչ բաներ են կատարւում իւր ներսը: Նա մինչև անգամ մոռացել էր, թէ ինքը հաց ու կաթն է կերել:

«Բարի եկար, հազար բարի, բարեկամ, «Ո՛ւր էիր՝ տեսնամ».

—«Թանգարանիցն է գալըս.

Չորս ժամ եղաւ ման գալըս:

Ամենայն կողմ պտըտեցի, պըրպըտացի,

Յոլորը տեսայ, ոչինչ չըթողի:

Աշխարհումս ինչէր են եղել,

Իրաւ խելքից, մըտքից վեր.

Ո՛ր կողմ նայես՝ արմանք-գարմանք, հրաշալիք.

Ո՛րն էլ դիտես՝ մէկը միւսից գեղեցիկ.

Ի՛նչ գազաններ, ի՛նչ թռչուններ,

Թիթեռնիկներ, բըզէզներ,

Ի՛նչ գատիկներ, ի՛նչ կերպ ճանճեր,

Որքան ոսկի եզնակներ՝

Ո՛րը կանաչ՝ դմրուխտի պէս,

Ո՛րը կարմիր՝ բուստի պէս.

Հապա մանրիկ բոտոտները, հաւատան,

Գընդատեղի գըլլից էլ շատ փոքրը կայ»:

«Հապա փղին ի՛նչ ասիր,

Ի՛նչ ահապին վիթխարի,

Հարկաւ մտքով կարծեցիր,

Թէ մի լեռ է սոսկալի»:

—«Միթէ փղը այնտեղ էր»:

«Այնտեղ էր. ի՛նչ, չըտեսան»:

—«Ափսոս, ի՛նչ ասեմ, սոյպէր,

Փիղն աչքովս չի ընկել»:

66. Հ Ր Ա Չ Ա Լ Ի Տ Ն Ա Կ

Ես մի հրաշալի տուն եմ ճանաչում, որի մէջ ամեն բան կարգաւորուած է և շունի ոչինչ պակասութիւն: Նա ունի կանոնաւոր աղօրիք, ունի և խոհանոց, ուր գիշեր-ցերեկ տաք կերակուր է պատրաստուում: Տունը շատ մուտքեր և անցքեր ունի, որոնցով արիաշան ծառաները կրում են տաք կերակուրը դէպի նրա ամենայն անկիւնները: Տունը մի հմուտ տնտես ունի. նա այնքան աշխատասէր է, որ գիշեր ու ցերեկ մի ընկալ է չէ հանգստանում. անդադար թխթխկացնելով՝ նա իւր առոյգ և արագաշարժ ծառաներին մղում է այլևայլ կողմեր, ուր որ հարկաւոր է լինում՝ կամ կերակուր, կամ ըմպելիք, կամ ջերմութիւն և կամ որևէ անկիւնը նորոգելու համար նոր նիւթ: Տունն ունի ընդարձակ դահլիճ, ուր մաքուր օդը ազատ ներս է մտնում, ունի նոյնպէս երկու պայծառ լուսամուտներ շարժական փեղկերով: Գիշերն այդ փեղկերը փակուում են, իսկ ցերեկը բացուում: Տան մէջ ապրում է անտեսանելի տանտիկինը: Թէև նրան չի կարելի տեսնել, բայց նա ամեն բան գիտէ և ամենին բարեկարգօղը և կենդանացնողը նա է: Նրա համար է հոգում տնտեսը, նրա համար են գործում փոքրիկ ծառաները. նա ինքն է նայում պայծառ լուսամուտներից. նա է բանում և փակում նրանց: Գիշեր և ցերեկ քնել չգիտէ նա. նրա աչքերը—միտքը շատ հեռու են տեսնում: Եթէ տանտիկինը դուրս է գնում տանից, այնուհետև ամբողջ տունը խոր քնով ծածկուում, թուլանում ու լուում է. տնտեսը դադարում է գործելուց, ծառաները կաշկանդուում են անցքերում և ամբողջ տունը խոր լուութեան մէջ մտնելով սառչում է և քայքայուում: Բայց ուր է գնում տանտիկինը: Նա գնում է այնտեղ, որտեղից եկած էր. նա գնում է երկինք: Երկրի վրայ նա

ժամանակաւոր հիւր էր. հեռացաւ հիւրը և նրա բնակարանը—մարմինը դրեցին մի այնպիսի արկղի մէջ, ուր ոչ կարելի է կանգնել, ոչ շարժուել և ոչ ուտել: Արկղն ամփոփեցին հողի մէջ և տունը քայքայուելով հող դարձաւ:

67. Ծ Ա Ռ Ե Ր Ն ՈՒ Կ Ա Յ Ի Ն Ը

Ծառերն անտառում երբ շատ նեղացան
 Կացնի ձեռիցը ու էլ շիմացան՝
 Ի՛նչ անեն, որ իրանց գլուխը պահեն,
 Խորհուրդ արին որ մի հնարք գտնեն:
 «Կացինն ո՞վ է որ՝ մեզ կարողանայ
 Ձօր անել—յալթել, ի՛նչ մեծ բան է նա»:
 Այսպէս ձայն տուեց ծառերից մէկը.
 «Մենք որ կոթ չտանք, կացինն ի՛նչ է որ
 Յանդգնի անել մեզ կտոր-կտոր»:

Թո՛ղ իմացօղը ինքըն իմանայ
 Եւ իզուր տեղը կացնից չնեղանայ.
 Ո՛վ որ կոթ կրտայ պողպատէ կացնին,
 Թո՛ղ «հողոց» ասէ առաջ իւր անձին:

68. Կ Ա Պ Ի Կ Ի Ե Ղ Բ Ա Յ Ի Ը

Փոքրիկ կապիկի մայրը վախճանուեց և նա բոլորովին որբ մնաց: Տխրադէմ նստել էր ծառի վրայ և լալիս էր իւր սև օրը: Կապիկը գեղեցիկ չէր. նրա դէմքը փոքր էր և կնճռոտ, բունը վտիտ և ունէր չորս երկար ձեռներ: Ո՛չ ապաքէն կապիկները ոտներ չունեն.—նրանք ունեն միայն չորս ձեռներ, որովհետև նրանց ստորին վերջաւորութիւններն էլ մարդու ձեռների նման ընդունակ են

գործ կատարելու, առարկաներ վերցնելու: Այս պատճառով մեծամեծ կապիկները դժուարութեամբ են ման գալիս գետնի վրայ. նրանք առհասարակ ծառերի վրայ են ապրում և այդ բանին սաստիկ օժանդակում են նրանց շորս ձեռները: Մեր փոքրիկ կապիկին ոչ ոք գեղեցիկ չէր ասիլ: Այդ բաւական չէ. նա անօդնական էր բոլորովին: Նա դեռ ևս չէր կարողանում մէկ ծառից միւսը ցատքել և նրանց վրայ բարձր ու ցածր անել՝ իւր համար կերակուր ձարելու. նրա ատամները դեռ շատ փոքր էին՝ ընկուզները ջարդելու համար: Ինչպէս երևում էր, նրան վիճակուած էր քաղցածութիւնից մեռնել, ինչպէս կրմեռնէր մի փոքրիկ մանուկ, եթէ մօր մահից յետոյ բոլորովին անտէրունչ մնար: Սակայն ո՞վ պիտի հոգար մեր կապիկի համար: Նրա ցեղակիցներն ապրում էին խմբերով, որոնց մէջ էր և նրա մեծ եղբայրը, որ ամբողջ խմբի մէջ ամենաճարպիկ խեղկատակներից մէկն էր և միքանի տարի շարունակ արդէն շատ խորամանկութիւններ էր անում անտառում: Եթէ մի տեղ կռիւ պատահէր, պէտք է հաստատ իմանայիք, որ կռուողներից մինը նա էր: Եթէ կապիկները ժողովուէին արշաւելու և կործանելու գիւղացիների սիմինդրի արտերը կամ ասպատակելու նրանց այգիները, անպատճառ մեր կապիկի եղբայրն այս արշաւողներից առաջինը կըլինէր: Այդ խեղկատակը տեսաւ իւր եղբորը և բարձրացաւ դէպի նա: Գարելի էր կարծել, թէ կամենում է փորձանք բերել նրա գլխին, կամենում է ցնցել և վայր գլորել նրան ծառից: Բայց ոչ: Նա նստեց եղբօք կողքին և քնքշաբար բռնեց նրա ձեռքից: Մանուկն սկսեց փարիլ նրանով և իւր առաջին ձեռներով փաթաթուեց նրա պարանոցով, իսկ յետին ձեռները պատ տուեց մէջքին. նա մեծ կապիկի հետ վարւում էր ինչպէս իւր մօր հետ. իսկ վերջինս խնամում էր նրան

իբրև ծնող. իւր կենդանի բեռը գրկած՝ նա թռչում էր մի ծառից միւսը, միջատներ էր որսում և կերակրում նրան. ջոկում էր նրա համար ամենահիւթալի պտուղներ, նրա հետ և յատկապէս նրա համար որոնում էր թռչունների բներ և գողանում նրանց միջի ձուաններ:

Երբ փոքրիկ կապիկը սակաւ ինչ մեծացաւ և ուժեղացաւ, այն ժամանակ նրա դաստիարակը ցոյց տուեց, թէ ինչպէս պէտք է ցատկել և վեր ելնել ծառերը. սա սովորեցրեց նրան այն ամեն խորամանկութիւնները, որ պիտի իմանայ իւրաքանչիւր կապիկ, եթէ կամենում է կուշտ լինել և շընկնել փորձանքի մէջ: Մի անգամ փոքրիկ կապիկը ծարաւեց և եղբայրը տարաւ նրան սառն աղբիւրի մօտ: Յանկարծ թփերի տակից բարձրաձայն հաջելով դուրս վազեց որսի շունը: Բոլոր կապիկները, որոնք այնտեղ ներկայ էին, շուտափոյթ փախան այլևայլ կողմեր և թռչունների պէս թագ կացան ծառերի վրայ: Միայն փոքրիկ կապիկը չկարողացաւ վեր բարձրանալ ծառը: Երկիւղի առաջին բոպէին՝ նա ցատկեց մի բարձր քարի գլուխ և ամբողջ մարմնով դողում էր, իսկ շար շունը քարի մօտից կատաղաբար հաջում էր նրա վրայ: Ահա հեռուից երևաց որսորդը: Խեղճ կապիկն անշուշտ կըկորչէր, եթէ եղբայրը նրան չփրկէր: Երբ սա նկատեց, որ իւր սանիկը վտանգի մէջ է, իսկոյն յետ դարձաւ և համարձակ ընթացաւ դէպի քարը. յետոյ զայրացած նայեց շանը և այնպէս սպառնազին կոճտացրեց ատամները, որ նա չհամարձակուեց յարձակուել կապիկի վրայ: Այսպիսով սա հասաւ իւր որդեգրին, գրկեց նրան և բարձրացաւ ծառը: Որսորդը, զթաշարժուած սրա անձնանուիրութիւնից, շարձակեց հրացանը և այսպիսով փոքրիկ կապիկը փրկուեց:

69. Կ Ա Պ Ի Կ Ն Ե Ր

Ուրիշներից թէ խելքով առնես քեզ մի օրինակ,
 Զարմանք չէ որ մեծ օգուտ շահիս ամեն ժամանակ.
 Բայց թէ հետևես մէկին կուրօրէն,
 Վայ ու թուր ու մուր լսիր ամենէն.
 Այս բանիս հաստատութիւն
 Ա՛ռ քեզ ահա նոր պատմութիւն:

Ով որ կապիկ տեսած ունի՝ նա գիտէ,
 Թէ այս վտիտ կենդանին
 Ուրիշներին տընազ տալ շատ կըսիրէ,
 Կ՛ուզէ նմանն անել ամեն տեսածին:

Ափրիկէի մէջ կապիկը խիտ շատուր է ու ցեղ-ցեղ.
 Մի օր մի մեծ ծառի վըրայ ժողովուեցան միատեղ.
 Ո՛րը վերևից, ո՛րը ներքևից,
 Ո՛րն էլ ճղների տակից ու գլխից
 Ծըկրակում էր աչքը տընկած ու նայում,
 Թէ որսորդի մէկն ի՞նչ կերպով,
 Գետնի երեսին մի ցանց փըռելով,
 Ինքը նըրա մէջն էր գլորում
 Տակըն էր մըտնում, վերև բարձրանում:

Ամեն կապիկ մօտինին հըրում, նըշան էր տալիս,
 Եւ ասես թէ ականջն ի վեր այսպէս լինէր ասելիս.
 «Մըրան նայիր, եղբայրիկ, ի՞նչ է անում ժամերով.
 Ի՞նչպէս ելնում—մտնում է ծռմըռուելով, յոգնելով,
 Մերթ պառկում է, երկարում և մերթ կըծիկ է դառնում.
 Այնպէս որ ո՛չ ստրբերը և ո՛չ ձեռքն է երևում.
 Մենք զըրանից ի՞նչով ենք, եղբայր, պակաս,
 Այդ արհեստը սակայն չունենք, ի՞նչ կայ վնաս.

Եկէք, մենք էլ փորձ փորձենք,
 Գուցէ իրանից անցնենք.
 Նա հերիք խաղաց իւր ուզածին պէս,
 Տեսնենք՝ երբ կ'երթայ—հեռացածին պէս...»:
 Մէկէլ տեսնես իրօք ելաւ մէկ կողմ գընաց որսորդը,
 Այնտեղ թողեց իւր ցանցերով թակարդը:
 «Զուտ անենք, ասին կապիկը իրարու,
 Բոպէ չկորցնենք, երթանք փորձելու»:

Իսկոյն ծառից վայր թափուեցան խևերը,
 Յանցի վրայ շարուեցան նոր հիւրերը՝
 Տակը մըտան, վըրան ելան,
 Կըծկըւեցան, գլորուեցան:

Պապիկների կանչ ու ճիշը աշխարհ բըռնեց խնդալուց.
 Բայց ի՞նչ փորձանք՝ թակարդի մէջ բըռնըւել են շատ վաղուց.
 Զեն լմանում, ինչպէս ազատուեն՝
 Տակից դուրս գալու հնարը չունեն:

Որսորդն էլ այդ էր կամենում.
 Զուտով պարկեր է վեր առնում,
 Գալիս՝ հիւրերին մօտենում:
 Ո՛ւր փախչէին, ի՞նչ անէին,
 Նըրա ձեռին գերի էին:
 Բըռնեց ամենքին,
 Ծախեց թանկագին:

70. Ո Չ Խ Ա Ր

Ոչխարը մի հանդարտ և անվրդով կենդանի է:
 Բնութիւնը նրան պաշտպանուելու գէնք չի տուել, այս
 պատճառով նա մի թեթև օրս է իւր բոլոր թշնամիների

համար: Ընտանի ոչխարներն իրանց վայրենի ցեղակից-
 ների ճարպիկութեան և անվեհերութեան հետքն անգամ
 չեն պահել: Ոչխարը մարդուս հետ միասին տարուել է
 աշխարհիս ամենայն մասերը, բայց սառը կամ տաք եր-
 կիրներ տանելը նրան ոչինչ օգուտ չի տուել: Այսպիսով
 թէև բաւականաչափ փոխակերպուել է ոչխարի արտաքին
 տեսքը, բայց ամենայն տեղ նա մնացել է նոյն անբաղդ
 ոչխարը:

Ոչխարի արտաքինը գեղեցկութիւնից զուրկ չէ. մարմ-
 նի և անդամների մեծութիւնը համապատասխան են, գլու-
 խը տղեղ չէ, իսկ բարակ ոտները կոկ են և սիրուն: Բայց
 ոչխարի կերպարանքը չունի արտայայտութիւն, աչքերն
 անիմաստ և անորոշ են նայում. ամենայն վտանգ նրան
 չփոթութեան, անգիտակցութեան և կաշկանդման մէջ է
 գցում, և ոչխարը կամ անմտաբար իւր տեղը կանգնած
 է մնում, կամ առանց մտածելու առաջ է վազում: Նա
 փախչում է միամտաբար, գլուխը վեր բարձրացրած,
 առանց չորս կողմը դիտելու, առանց յետ նայելու. իսկ
 սա վատ նշան է թէ կենդանիների և թէ մարդկանց հա-
 մար: Հրդեհը, հրաձգութիւնը, որոտումն ու կայծակը բո-
 լորովին չփոթում է նրան:

Ոչխարը սեպհական կամք չունի. նա կատարելապէս
 ենթարկւում է առաջնորդողին, արու ոչխարին, հօտը
 պաշտպանող շանը, երկարամազ այծին և հովուի սրըն-
 գին: Եթէ ոչխարների առաջնորդողը փարախից դուրս գայ
 և ցատկէ մի տեղով, միւս բոլոր ոչխարները, անգիտակ-
 ցաբար նրան հետևելով, կը ցատկեն. եթէ նա նեղ շաւղից
 ջուրը գլորուի, շատերը՝ նրան հետևելով, կը գլորուեն նոյն
 ջրի մէջ. նրանք այդ ժամանակ ոչինչ չեն կամենում,
 բայց հետևում են իրանց առաջնորդողին այն պատճա-
 րով, որովհետև անկախ կամք չունեն:

Ոչխարների մայիւնը համարեա միաձև է և անմիտ:
 Ձին խրխնջում է համարձակ, ուժեղ և խելացի, նոյն
 եռանդով բառաչում է և եզը, իսկ ոչխարը մայում է ան-
 վտահ, երկչոտ, համարեա երեխայաբար: Բայց չնայելով
 այս բանին, մայրը ճանաչում է իւր գառան ձայնը, իսկ
 գառը որոշում է իւր մօր մայիւնը հարիւրաւոր ձայների
 մէջ և երկուսն էլ անխափան գտնում են միմեանց: Իսկ
 թշնամու ձեռքն ընկնելով՝ ոչխարն անմոռնչ տանում է
 ամենատեսակ տանջանքներ. նա հազիւ է ընդդիմանում,
 երբ մսագործը դաշոյնը նրա կոկորդն է կոխում:—
 Ոչխարին բարկացնելն էլ դժուար է. արու ոչխարն է միայն
 մի աննշան բարկութիւն արտայայտում: Մինչև անգամ
 մայրական սէրը նրա սառնասրտութիւնը չէ վրդովում.
 բոլոր կենդանիների մէջ միայն ոչխարն է, որ թողնում
 է յափշտակել—տանել իւր մայրոգ գառը, առանց ար-
 տայայտելու ո՛չ զրկանք ու ցաւ, ո՛չ տխրութիւն ու խռո-
 վութիւն:

Բայց չնայելով այս անմեղ կենդանու բոլոր մտա-
 ւոր անընդունակութիւններին, նա է, համարեա, ամենա-
 օգտակարը բոլոր ընտանի կենդանիներից: Ոչխարը ամ-
 բողջովին մարդուս օգտին է ծառայում: Նրա երկար և փա-
 փուկ բերդից պատրաստում են թէ նուրբ և թէ հաստ մա-
 հուղներ, որ մարդու ամենալաւ հագուստն է: Նրա մոր-
 թուց տաք մուշտակներ են կարում. նրա ճարպից պատ-
 րաստած մոմերը մենք վառում ենք. դմակը իւղի տեղ
 ենք գործածում: Նրա կաշուից կօշիկների համար պա-
 տուական ապրանք է պատրաստուում. միսը համեղ կերա-
 կուր է. կաթիցը շինում են իւղ և լաւ պանիր:

71. ԳԱՅԼՆ ՈՒ ԳԱՌԸ

Ուժովի մօտ միշտ տկարն է մեղաւոր.

Այս բանիս պատմութեան մէջ օրինակներ
կան բիւրաւոր.

Բայց պատմութիւնն չէ մեր այստեղ գրածը,
Ուստի տեսնենք առակաց մէջ ասուածը:

Գառնուկի մէկը ամառուայ տաք օրին,
Մի առուակի մօտ կ'երթայ, որ ջուր խրմէ.
Բայց ինչ կ'ասես խեղճին եկած փորձանքին.
Նոյն տեղերից դիմացը մի գայլ կ'ելլէ.
«Ինչ լաւ որս գրտայ, ասում է մտքում.
Բռնեմ գառնուկը, տեղ տամ իմ փորում».

Եւ օրինաւոր ձև տալ ուղելով անօրէն գործին,
Գանչում է բարձրից. «Այդ ինչ լրբութիւն, ինչ յանդգնութիւն,
Որ գաս իմ ջուրս քո պիղծ դընչովըդ այդպէս պըղտորես.
Նայիր, ինչ արիր՝ բոլոր ցեխ, աւաղ. ինչպէս խրմեմ ես.

Հիմա շար գըլուխդ կըջախջախեմ
Եւ ոսկորներդ իրար կ'անցընեմ»:

— Աման, աղան, ծառադ եմ,

Թէ հրաման տար, միայն այսրանը կ'ասեմ,

Որ ձեր գերազանցութեանը կանգնած տեղից հարիւր քայլ
Ցած եմ կանգնած ողորմելիս. զուր տեղը միք նեղանալ.

Ո՛նց կարող եմ ես պղտորել ձեր ջուրը:

— «Միթէ ուրեմն ես սուտ եմ ասում. տեսնո՞ր կերած ապուրը.
Հապա միտքդ չէ գուցէ, հերու չէ մէկէլ տարի,
Գու կրկին այս տեղերում ինչ վնաս արիր ինձի.

Յիթէ դու մոռացել ես,

Ես չեմ մոռացած, գիտես»:

— Գըլխիդ դուրբան, ծառադ եմ,

Հազիւ մէկ տարուայ լինեմ,—

Սաւ գառնուկն արմանալով:— Նա դարձաւ՝
«Թէ դու չէիր, եղբայրդ էր»:— Եղբայր չունեմ ես, ասաւ:

«Տօ, անիրաւ, նա քո եղբայրդ չէր մի.

Թէ այդպէս է սանահէրդ էր, կամ խնամի:

Վերջապէս ինչ ես երկարացընում,

Ով էլ լինի՝ ձեզնից մէկն էր, ես չեմ իմանում.

Գուք ամենըդ էլ, այ անպիտաններ,

Ոչխարներ, շներ ու շար հովիւներ,

Անիծից արմատք, ինձ թշնամի էք.

Չեռներիցդ գայ՝ արիւնս կըխմէք:

Ես էլ ոխս քեզանից հանեմ, որ սիրտս հովցընեմ».

— Վայ ինձ, յանցանքս ինչ է, աղա, ինչ անեմ:

— Չայնդ կտրիր, փուճ կենդանի.

Հիմա նստեմ յանցանքներդ համբեմ պիտի.

Քո յանցանքիդ մէկը որն է գիտենալ կ'ուզես.

Այս է ահա, որ քէֆըս կըտայ ուտել, լափել քեզ»:

Այս ասաց ու խեղճ գառնուկը քաշեց, տարաւ,

Անտառի մէջ պատըռտեց, կերաւ:

72. 2 Ի

Ձին խելացի կենդանի է: Մարդս նրանից շատ օգուտներ է ստանում: Գուք նրան ամենայն տեղ կըտեսնէք՝ դաշտերում, երբ նա քաշում է արօրը,— ճանապարհներում, երբ նա ամենայն ջանք գործ է դնում, որ գառի վայրի տակից վերև հանէ բեռնած սայլը.— ախոռում, երբ նա ախորժակով ուտում է գարին,— արօտատեղերում, երբ նա ազատ արածում է ջոկի մէջ: Բարի, չարքաշ, գեղե-

ցիկ կենդանի է ձին: Ապա մտաբերեցէք, թէ ինչ առանձնութիւններ էք նկատել նրանում:—Նրա գլուխը երկայն է, բայց գեղեցիկ, դնչի ծայրը դուրս ընկած, ականջները մանր են և դէպի վեր են նայում. երբ մի օտարուտի ձայն է լսում, կամ երբ քայլերից կամ ձայնից ճանաչում է իւր տիրոջը, այդ ականջները խլրչում—վեր են ցըցւում: Ականջների մէջտեղը, ճակատի վրայ, նա մի մազէ փունջ ունի. իսկ նրա գեղեցիկ ու խոշոր աչքերը հրքան իմացականութիւն են արտայայտում: Ուշադրութեամբ դիտեցէք և նրա ատամները. առաջից նա ունի թիականման կտրողներ, որոնք վեց-վեց են իւրաքանչիւր ծնօտի վրայ. սրանցով է նա կծում կտրում խոտը. իսկ յետին կողմումը նա ունի վեց-վեց հաստ ատամներ վերևից և ներքևից, որոնք ձիու սեղանատամներն են և այնպէս լայն են ու խորդուբորդ, որ կ'ասես աղօրիք լինին—և իսկ որ ձին սրանցով աղում, մանրացնում է խոտը, դարմանը, գարին, որ յետոյ ստամոքսի համար դժուար չլինի նրանց մարսելը:

Ձիու պարանոցը կորանում է որպէս կարապինը. պարանոցի վրայ ունենում է երկար բաշ: Նրա կուրծքը լայն է ու դուրս ընկած, իսկ ամբողջ մարմինը կլորաւուն, երկարաձև. մէջքին նստելու տեղը տափակ է: Եւ ինչպէս վսեմ, գեղեցկատեսիլ ձիանք են լինում, որոնք արշաւում են այնպիսի թեթևութեամբ, որ շատ անգամ չես իմանում, թէ ինչպէս են փոխում իրանց բարակ ու երկար ոտները: Ձիու յետին ոտներն առաւելապէս ուժեղ են. ում որ նա նրանցով քացի է տալիս, շատ անգամ հէնց տեղն է մնում. գայլերն էլ են վախենում ձիու այդ հարուածից: Ձին ոտի վրայ սմբակ ունի. սա միւկնոյն է, ինչ որ մեր եղանակը, այնպէս որ եթէ կտրես նրա ծայրերից, ամենևին ցաւ չի դգալ: Նա իւրաքանչիւր ոտի վրայ մի

եղունգ ունի, նշանակում է՝ մատն էլ մի հատ է: Ձին ընթանալու ժամանակ իւր մատի եղունգը, այսինքն սմբակն է գետնին կպցնում: Էլ հարկաւոր չէ յիշել ձիու գեղեցիկ երկայնամազ պոչը, որով նա սաստիկ զանազանւում է միւս միասմբակներից:

73. Է Զ Ն Ո Ի Ս Ո Խ Ա Կ Ը

Քացուել էր գարուն, սար ու ձոր ծաղկել,
Անոյշ հոտն ու հովն ամեն տեղ բռնել:
Ամեն աշխարհից, հեռու տեղերից
Փախած թռչուններն իրանց բլներից
Եկան ողջունել զալուատը դարնան,
Մայր ու ձագ նստած թըփերի վրան:

Պարկեշտ սոխակն էլ իւր այրուած սրտի,
Իւր սիրուն վարդի սէրն ու իւր մտքի
Կարօտն ու աշխոյժ բերան բերելով
Խոր ձորում նստած, վըշտերը լալով,
Նայում էր ջրին, իւր վարդի թփին,
Սպասում էր որ՝ բացուի սիրելին:
Քայց վարդն անիրաւ մընացել էր փակ.
Սոխակի սիրտը դարձել էր կրակ:

Այս դառն բոպէին սատանի քամին
Որտեղից հանեց մեր կորած իշին.
Քունըն էր հատել, թէ կերը պակսել,
Գայլն էր յետ ածել, թէ տէրը դընքսել,
Ականջներն խլրչած,
Սարն ի վեր ընկած՝

Վազեց ու հասաւ, դունչը վրայ բերեց,
Անմեղ վարդի թուփն ու կոկոնն բռնեց,

Փշրեց ու ջարդեց, արաւ կտոր-կտոր

Ու ինքն վայր ի ձոր

Գլուխն առաւ գնաց:

Սոխակն այս բանը որ տեսաւ՝

Եկաւ

Վարդի վրայ կանգնեց,

Իւր սուգն սկսեց.

«Աննման իմ վարդ, ցանկալի հոգուս,

Սրտիս բերկրանքի ապաւէն ու յոյս,

Ինչի՞ դառն օրհաս հանեց քեզ աշխարհ,

Երբ ոչ որ զինըդ պէտք է չիմանար.

Երկինքն է տեղըդ, ինչի՞ ես մնում

Իշի կերակուր այս փրշի միջում.

Քանի փուշ ու էշ երկրից չեն պակաս,

Մտածում եմ որ՝ անտէր կըմնաս.

Կամ այրիւր դու ինձ, որ մի օր պրծնեմ,

Կամ թի՛ առ, թռչենք, երեսիդ մեռնեմ»:

Իմ սիրուն սոխակ, մի այդքան ցաւիր,

Կաց մեր միջումը, քո վարդը գովիր.

Էշն աղբի մէջն է առել իւր ծնունդ,

Նըրա հոտովն էլ առնում է սնունդ.

Քեզ ծառ ու ծաղիկ, քեզ վարդ, մանուշակ

Պարզեւէլ է Տէրն, իմ ազնիւ սոխակ:

74. Կ Ո Վ

Ներս մտնենք գոմը, նայենք, թէ ինչպէս են կաթը
կթում տանտիկինները: Խմենք այդ թարմ և փրփրուն

կաթիցը հէնց իսկոյն, կթելուն պէս: Բայց մենակ խմե-
լուց բան չի դուրս գալ, պէտք է մի բան էլ սովորենք:
Ա՛յ, մտիկ տանք մեր կովին, թէ ինչպիսի մարմին ունի,
ինչով է զանազանում նա ձիուց: Սա ձիուց քիչ ցածր
է, բայց հաստ. մէջքն էլ, տես, ինչպէս սուր է. բոլոր
ոսկորները դուրս են ցցուած, իսկ կողքերը փքուած են:
Կովի գլուխն այնպէս գեղեցիկ չէ. դունչը բութ է, պա-
րանոցը բարակ, իսկ կրծքի վրայ աւելամիս ունի կա-
խուած: Յետին անդամների մէջտեղը մեծ կուրծ ունի,
ուր առատ կաթն է պատրաստում:

Կովի ոտները հաստ են և կարճ, քան ձիուներ. նրանց
վրայ ոչ թէ մէկ-մէկ, այլ երկու-երկու եղունգներ—կըձ-
ղակներ կան: Պոչը թոկի պէս կախուած է և միայն ծայ-
րին ունի մի մագէ փունջ: Նշանակում է, կովն այնպէս
գեղեցիկ չէ, ինչպէս ձին. նա չէ սիրում վազել, նրա վրայ
նստելն էլ յարմար չէ: Այսուամենայնիւ եզներին զօրծ են
ածում բեռը կրելու համար, որովհետև նրանք ուժեղ են
և համբերատար:

Անձ կովը երեսը դէպի մեզ դարձրեց և նայում է
քաղցրաբար. բայց նրա աչքերը չեն արտայայտում այն
իմացականութիւնը, ինչ որ ձիուներ: Նրա պարանոցն էլ
կարճ է և չի կարող այնպէս վեր բարձրացնել իւր լայն
դունչը, ինչպէս եռանդոտ ձին: Կովը ճակատի վրայ եր-
կու մանգաղաձև պոզեր ունի, որոնք ոսկրից կակուղ են.
Նրա սկանջներն աւելի մեծ են և դէպի մի կողմն ուղ-
ղուած: Կովն էլ ձիու պէս, բերանում կտրոզներ (առաջ-
նատամներ) և սեղանատամներ ունի, բայց նրա կտրող-
ները ութը հատ են և դասաւորուած են ստորին ծնօտի
վրայ. իսկ վերին ծնօտի վրայ, ատամների փոխանակ,
հաստ կաշի կայ միայն: Սեղանատամները նման են ձիու
սեղանատամներին թէ թուով և թէ տեսակով: Զիերի

ստորին ծնօտը կարող է շարժուել միայն դէպի վեր ու դէպի ցած, իսկ կովերինը, բացի դրանից, աջ ու ձախ էլ է շարժուում և այդպէսով օգնում է նրան խոտը լաւ մանրացնելու: Իսկ ինչի են կովին որոճող կենդանի կոչում: Դուք, երևի, նկատած կըլինիք, որ երբ նա հանգիստ նստած է, մինչև անգամ քնած ժամանակը, շարունակ ծամում է—որոճում է: Ձին մարդու նման մէկ ստամոքս ունի, կովը—չորս: Խոտը, որ փոքր ինչ ծամելով կուլ է տալիս, առաջ յաջորդաբար մտնում է առաջին երկու ստամոքսի մէջ, իսկ յետոյ գունտ-գունտ յետ է գկըրտում դէպի բերանը և սկսում նորից լաւ ծամել ու մանրացնել նրան. լաւ ծամելուց յետոյ՝ կովը կերակուրն ուղարկում է փորի միւս երկու բաժանմունքը: Նշանակում է՝ կովի համար ուտելն էլ ինքն ըստ ինքեան մի մեծ գործ է:

75. Փ Ի Ղ

Փիղը ցամաքային կենդանիներից ամենամեծը և ամենաուժեղն է և հեշտ է ընտելանում: Նա 4—6 արշին բարձրութիւն և 6—8 արշին երկայնութիւն ունի. մարմնի ծանրութիւնը 160 փթից աւելի է: Փղի կաշին այնքան հաստ և կարծր է, որ հրացանի զնդակով անգամ դժուար է ծակել: Նրա գլուխը մեծ է և փոքր ինչ երկայն. աչքերը մանր և իմաստալի, ականջները լայն և կախ ընկած: Փիղը վերին ծնօտի վրայ միայն երկու առաջնատամներ ունի. սեղանատամների թիւը զանազան է՝ մէկից մինչև երեք իւրաքանչիւր ծնօտի վրայ: Ժանիքը երկու են, որոնցից իւրաքանչիւրը մինչև մէկ սաժէն երկայնութիւն է ունենում: Բայց սրանք իսկապէս ժանիք չեն, այլ արու փղի երկարացած ատամները, որոնք շատ թանգ են և վաճառւում են փղոսկր անունով: Իսկական ժանիքներ

փղերը շունին, որպէս և միւս խոտաճարակ կենդանիները, և սրանով նրանք զանազանւում են իրանց ցեղակից ամենակեր խոզից: Փղի ոտները հաստ են և իւրաքանչիւրի վրայ կայ հինգ կճղակ: Սակայն նրա մարմնի ամենահետաքրքրական մասը կնճիթն է, որ նրա քթի շարունակութիւնն է և չափազանց շարժական: Կնճիթը մի սաժէնից աւելի երկարութիւն ունի և ընդունակ է սեղմուելու, կարճանալու, երբ ինքը կամենայ: Կնճիթը նրա համար մի այնպիսի գործածական և կարևոր անդամ է, ինչպէս մեզ համար մեր ձեռքը: Նրանով փիղը կարող է վերցնել գետնիցը թէ ամենամեծ և թէ ամենափոքր բաները. փիղը իւր կերակուրը նրանով է տանում բերանը, նրանով կարող է պարանի կապը լուծել, փակած դուռը բանալ և կրկին փակել, շիշերի խցանները դուրս հանել և այլն: Բացի այդ յատկութիւններից, կնճիթը սաստիկ ուժեղ է և նրա մի հարուածովը փիղը հեշտութեամբ կարող է մարդ սպանել: Նրանով մինչև հինգ փութ ծանրութիւն բարձրացնում է գետնիցը. իսկ իւր մէջքի վրայ 50—100 փութ ծանրութիւն կարող է տանել. նա վեց ձիու ոյժ ունի: Երբ փիղը զնում է սովորական ընթացքով, ձին սրընթաց միայն կարողանում է նրա յետևից հասնել. բայց փղերը կարող են նաև արշաւել և լաւ են լողում: Փղերը բնակւում են մեծամեծ խմբերով, երբեմն մինչև 400 հատ միասին: Նրանք տաք կլիմայի կենդանիներ են: Փղերը չափազանց հրկարակեաց են և ապրում են մինչև 200 տարի: Նրանք կերակրւում են բոյսերով, ուտտի շատ անգամ մեծ վնասներ են տալիս այն դաշտերին, ուր բրինձ է լինում ցանած: Ընտանի փղերի պահելը մեծ ծախս է պահանջում. միջին թուով նրան օրական փութ ու կէս բրինձ են տալիս և այդքան էլ խոտ կամ տերև:

Ընտանեցրած փղերին մարդիկ գործ են զնում գա-

նագան բաների համար, օրինակ՝ բեռն են բարձում, նրանցով որսի են գնում. իսկ Հնդկաստանում նրանց վրայ բարձում, ման են ածում գօրքի թնդանօթները: Հին ժամանակ փղերին պատերազմների ժամանակ ևս գործ էին ածում: Փղերին սայլերում չեն լծում, այլ առհասարակ նրանց մէջքի վրայ փոքրիկ տուն են շինում և մէջը նրստած՝ ճանապարհորդում: Նրան քշելու համար գլխին նրստում է փղապանը և սուր մուրճով գլխին խփում է, որ երթայ: Փղապանի բոլոր իրաւացի պահանջները փիղը խոնարհաբար կատարում է և առանց բարկութեան կրում է արժանի պատիժը, բայց անիրաւացի և խիստ վարմունքի համար սաստիկ վրէժխնդիր է լինում: Մի ճանապարհորդ պատմում է, թէ մի անգամ փղապանը՝ փղի վրայ նստելով, կոկոսի պինդ ընկոյզները իւր հաճոյքի համար կոտորում էր և ուտում: Կենդանին համբերութեամբ տանում էր սաստիկ ցաւը. բայց միևնոյն օրը, փողոցից անցնելիս, փիղը կանգնեց կոկոսի ընկոյզի կոյտի մօտ, կնճիթով վեր առաւ նրանից մինը և այնպէս զարկեց նրանով իւր քշողի գլխին, որ նա մեռած վայր ընկաւ գետին:

76. ՓԻՂԸ ԵՒ ՔՈԹՈԹԸ

Մէկ փիղ առած ման կ'ածէին,
 Փողոցներից անցընելով.
 Յանկարծ քոթոթ մի կռուասէր
 Վրայ վազեց խիստ հաջելով:
 «Չայնդ կտրէ, դրացի եղբայր,
 Ասաց զամփոռ մեր քոթոթին.
 Չես տեսնում որ ծաղր եղար
 Բոլոր շների դու առաջին:
 Դու ո՞վ ես և փիղը ո՞վ.

Ահա քո հերդ է բռնում,
 Իսկ նա հանդարտ և անխուով,
 Հաջելուդ էլ ուշք չէ գնում»:
 — Հա—հա, հա—հա, դու չիմացար,
 Պատասխանեց մեր քոթոթը,
 Ու իմ միտքս չըհասկացար.
 Հեռուից կանչեմ—կռուեմ հետը,
 Որ մեծ բանի մէջ երևամ,
 Ուրիշներին էլ ասել տամ.
 «Տեսէ՞ր՝ քոթոթն ինչպէս քաջ է,
 Որ փղի դէմ էլ կըհաջէ»:

78. ԱՌԻԻԾ ԵՒ ՎԱԳԻ

Առիւծը, որին իւր վսեմ տեսքի, սաստիկ ոյժի և զարհուրելի ձայնի համար զազանների թագաւոր են կոչում, սովորապէս մութ դեղին գոյն ունի. նրա մարմնի երկայնութիւնն է մօտ երեք արշին, իսկ բարձրութիւնը—արշինուկէս: Նրա ձէտը երկար է, ծայրը փնջամաղ. պարանոցի վրայ ունի երկար, թաւամազ բաշ. էգ առիւծը բաշ չունի: Առիւծը բնակում է Աֆրիկայում և հարաւային Ասիայում: Ամենամեծ առիւծները Պարսկաստանում են գտնուում: Առիւծը միևնոյն ժամանակ վեհանձնէ. նա, ինչպէս ասում են, միայն քաղցած և բարկացած ժամանակն է մարդուս վրայ յարձակում. իսկ միւս կենդանիների վրայ յարձակում է ոչ միայն քաղցած, այլև կուշտ ժամանակը: Առիւծի ոյժը ցոյց տալու համար բաւական է ասել, որ նա մի թաթի հարուածով կարող է ձիու ողնաշարը կոտրել և եզանը գրկած փախցնել, ինչպէս փախցնում է գայլը գառանը: Նա առաջ է գալիս մեծապանծ և իւր որսի վրայ յարձակուելիս՝ չորս սաժէնաչափ ցատկումներ

է անուամբ: Ահա թէ ինչ է պատճառը, որ երբ անապատի մէջ, կէս գիշերին, առիւծի մոնչիւնը ամպի նման որոտում է, բոլոր կենդանիները, նաև մարդը, շտապում են թաղնուել:

Վագրը կենդանիներից ամենազարհուրելին և ամենաշարն է: Նա ունի դեղնակարմիր գոյն, սև շերտերով: Վագրը առիւծից քիչ փոքր է, բայց չափազանց ճարպիկ է և արագաշարժ. նա ահագին ցատկումներ է անում և յարձակում է ամենատեսակ կենդանիների վրայ, առանց զանազանելու և մարդու, ոչ միայն իւր քաղցած, այլև կուշտ ժամանակը: Ուժի կողմից վագրը պակաս է առիւծից, բայց յանդգնութեան կողմից նրանից գերազանց է:

79. ԼՈՒՍՆԱՅԱՋ

—Մայրիկ, ինչու մեր Բողարը

Միշտ հաջում է լուսնի վրան.

Միթէ պայծառ լուսնիակը

Մէկ վնաս է տալիս նրան:

«Ո՛չ, որդեակ իմ, ոչ թէ վնաս,

Այլ լոյս, միայն լոյս է տալիս.

Իսկ շանն, իբրև գայլի ցեղի,

Լոյս գիշերը դուր չէ գալիս»:

—Բայց լուսինը խօս չըզիտէ:

Որ իւր վրայ հաջողներ կան,

Նա լուռ ու մունջ, բակ բոլորած,

Չարունակում է իւր ճամբան:

Մարդն էլ, որդեակ, լուսնի նրման

Պէտք է լոյս տալ մութ աշխարհին,

Եւ համարէ, թէ չի լսում

Իւր վրբայ զուր խօսողներին»:

80. Վ Ա Ն Ի Կ Ա Տ Ո Ւ Ն

1. Չատերն են լսել Վանի կատուի մասին. բայց քչերն են տեսել և շատ քչերն են ուսումնասիրել նրան: Այդ կատուն շատ սիրուն է, բրդոտ, գեղեցիկ, կլոր գլխով ու փայլուն, սիրուն աչքերով. նրա բուրդը փուլում է մինչև ոտները և մարդս ախորժանքով է շոյում այդ խիտ, մետաքսանման մազերը: Իմ հօրաքոյրս ունէր մի այդպիսի կատու և այդ կատուն մի օր երկու ձագ բերաւ:

2. Մենք նրան գտանք պառկած և ձագերին իւր գրկի մէջ ամփոփած: Չատ սիրուն էին այդ ձագերը, բայց այդ օրը նրանք չէին շարժում և մայրը լիզում էր նրանց: Ես կամեցայ խաղալ նրանց հետ, հեռացրի մօրը և ձեռքս առայ միայն երկու խեղդած կատուի ձագեր... Որքան ցաւեցինք... մայրը մօտեցաւ ձագերին. լիզեց, շարժեց նրանց և երբ տեսաւ, որ չէին շարժում, մի քայլ հեռու գնաց, մեզ նայեց: Մենք շոյեցինք նրան: Նա կրկին մօտեցաւ, լիզեց իւր ձագերին և ես նկատեցի կատուի աչքերում արտասուքի կաթիլներ... Խեղճ ձագուկներ. արու կատուն էր խեղդել նրանց: Մայրը հանդարտութիւնով մեզ նայեց և դուրս գալով անհետացաւ:

Հօրաքրոջս մանուկները մի փոս փորեցին և ձագուկներին թաղեցին:

3. Այդ օրը կատուն չերևաց այլևս. ես չատ փրնտուեցի, բայց չգտայ: Միւս օրը առաւօտեան նկատեցի, որ մի մոխրագոյն, զգզուած կատու կանգնել է այնտեղ, որտեղ թաղեցին խեղդուած ձագուկներին: 2ձր, անզուժ կատու:—Ի՜նչ ձագուկների խեղդողն էր: Աչքս դարձրի և միքանի քայլ հեռու ծառի տակը կծկուած տեսայ ձագերի մօրը, որ սարսափելի աչքերով արուին էր նայում: Արուն նկատեց այդ, երկու ոստիւն գործեց և յետ փախաւ: Էզը

վազեց նրա յետևից և երկուսն էլ անհետացան: Ես յետ դարձայ, բայց լսելով կատունների մլաւոցը, բարձր նայեցի և տեսայ, որ արուն ու էգը՝ միմեանց դէմ կանգնած, մլաւում էին—խօսում էին: Նրանք առաջ մեղմօրէն էին մլաւում. երևի էգը հաշիւ էր պահանջում արուից նրա արած անգթութեան համար: Արուն արդարանալ աշխատեց: «Ո՛չ», գոռաց էգը կատաղի մլաւունով. «դու անգութես», ասում էր այդ մլաւոցը: «էլ չեմ անիլ», գոչում էր արուն յանցաւորի ձայնով և պոչը շարժելով... էգը մեղմացաւ, մլաւուններն էլ մեղմացան և երկուսն էլ ցած իջնելով բաժանուեցին:

4. Դրանից մի շաբաթ յետոյ, մի օր հօրաքոյրս գանգատուեց, որ սիրուն փիսոն ձգել էր պղնձի բերանը և կերել էր նրա միջի միսը: Ես կատուին նայեցի, որ վեհանձնութիւնով նստել էր նոր շինած թոնիրի շրթունքի վրայ և, կարծես հասկանալով այդ գանգատը, ժպտում էր: «Ես նրան պիտի ծեծեմ», ասաց հօրաքոյրս և մի փայտ վերցնելով յարձակուեց կատուի վրայ, որ տեղիցն անգամ չշարժուեց, այլ վեհութիւնով հօրաքրոջս նայելով, ընդունեց նրա առաջին հարուածը՝ ո՛չ ձայն արձակեց և ոչ դիւրքը փոխեց: Հօրաքոյրս հարուածը կրկնեց. կատուն ոտի կանգնեց, կարծես արհամարհելով նրան նայեց, հանգարտութիւնով դուրս գնաց սենեակից՝ մի մեղմ մլաւուն արձակելով, որից ես իսկոյն հասկացայ, թէ մեր փիսօն մեղաւոր չէր, այլ մսի գողը նրա թշնամի արուն է եղել:

5. Զատ տխուր էր փիսօն իւր ձագուկներից զրկուելու համար և երբէք հաց չէր ուտում: Ես խնդրեցի մեր դրացուն և նա տուաւ ինձ իւր կատուի ձագերից մէկը, որին ես դրի մեր կատուի առջև: Նա նայեց ձագուկին տխուր աչքերով, մի քանի ըոպէ մտածեց, և յետոյ, գրեթէ ակամայ, բերնով վերցրեց նրան և, տանելով իւր

բնակարանը, սկսեց թոյլ-թոյլ լիզել նրան. նա թէև հասկացել էր, որ իւր ձագուկը չէ այդ, բայց որդեգրեց նրան:

Մեր փիսոյի կաթը կտրուել էր և մենք ձագուկին ոչխարի կաթն էինք տալիս:

6. Հօրաքրոջս մօտ նստած, մի կիւրակէ օր, խօսում էինք, երբ նրա որդին իմաց տուաւ, որ արուն կրկին ձագուկին խեղդել է: Մենք դուրս վազեցինք և մտանք կատուի մօտ... Փիսոն այս անգամ լաց չէր լինում. նա կատաղի աչքերով շորս կողմը նայեց և դուրս թռաւ սենեակից: Այս անգամ անգութ արուն ուղղակի ձագուկի գլուխը բաժանել էր մարմնից: Մենք դուրս գնացինք սենեակից և այնտեղ մի սարսափելի տեսարան ներկայացաւ մեր առջև:

Մեր փիսոն բռնել էր արուի կոկորդից և խփում էր նրան պատէպատ, խռպոտ մունչիւններ արձակելով... մի կատարեալ փոքրիկ առիւծ էր դարձել... Չա՛ր արուն ոտներով աշխատում էր վիրաւորել մեր փիսոյին, բայց նա սաստիկ արագութիւնով նրան պատէպատ խփեց, մինչև որ արուն շունչը փչեց. յետոյ էգը թող տուաւ նրան, մի բաւականութիւն արտայայտող աչքով մեզ նայեց և իւր սուր ճանկերը կրկին մխեց արուի կոկորդի մէջ. ապա յետ քաշուելով՝ կանգնեց և սկսեց նայել, թէ ինչպէս արուն կրում էր իւր արժանի պատիժը...

81. ՄՈՒԿՆ ՈՒ ԿԱՏՈՒՆ

«Ընկել եմ ճանկըդ, դէ՛հ ուտում ես՝ կեր, էլ ի՛նչ ես խառնում իմ դառը ցաւեր. Գիտեմ որ իմ վերջս այսօր է հասել, Խեղճ ձագըս էլ բընում անտէր մնացել», Ասաց մի խեղճ մուկ անիրաւ կատուին, Որ ճանկել նըրան՝ դըրել էր տակին:

— «Միթէ ուտելն է մենակ իմ ուզած,
 Պատասխան տուեց կատուն բարկացած.
 Ամեն մի ձայնրդ, քաղցր ծվծրվոցդ,
 Որ ես լրսում եմ, թուլնալըդ տեսնում,
 Սիրտս այնպէս է բացուում ու ցնծում,
 Որ կարծում եմ թէ նոր կեանք եմ ստանում»:

82. Թ Ռ 2 Ո Ի Ն Ն Ե Ր

Կենդանածինները մի անգամ են ծնւում, իսկ թռչունների համար կարելի է ասել, որ ծնւում են երկու անգամ՝ առաջ—իրբև ձու, իսկ յետոյ— ձուից: Օրինակ՝ հաւը ձու է ածում. եթէ ձուերը թողնենք և վեր շառնենք, նա նրանց վրայ թուխս կընստի ամբողջ երեք շաբաթ և ձագեր կըհանի: Հաւի բնական ջերմութիւնից ձուի դեղնոցի մէջ դարգանում է սաղմը, կերակրւում է դեղնոցով և սպիտակոցով, միայն այս կերակուրը ոչ թէ բերանովն է մտնում մարմնի մէջ, այլ այն շիւղովը, որ դեղնոցից ձգւում է դէպի նրա փորը. յետոյ մեծանալով՝ նա ներսից կտորում է ձուի կեղևը և դուրս գալիս իբրև դեղնագոյն, փափկափետուր վառիկ և դուրս գալուս պէս սկսում է վազվզել և իւր համար կերակուր որոնել. Ձուի կեղևը կազմւում է այն կրային մասերից, որ կուլ է տալիս թռչունը մանրիկ քարերի, սերմնաձանտերի և այլ կերակուրների հետ: Այդ կեղևն առժամանակ պահպանում է քնքոյշ սաղմը, իւր մէջը հղած ծակոտիներով օդ է մատակարարում նրան, և նա շունչ է առնում: Փորձի համար մոմով պատիր ձուն այնպէս, որ ծակոտինները լցուեն, ծածկուեն, և սաղմը կըստակի, կ'ոչնչանայ:

Հաւը չորքոտանիների նման թորքերով է շունչ առնում. նա ես նրանց պէս ստամոքս ունի, ուր մտնում է կերակուրը, միայն թէ ատամ չունի: Նրա փոքրիկ գլուխն ունի եղջերային կաուց, որի վերին մասը խողովակի նմանութիւն ունի: Կտուցով նա հողը քրքրում է.—քշուջ է անում, կացահարում է սերմեր, որդեր, ծառերի պտուղներ... բայց չէ ծամում: Ուրեմն նա ինչպէս է մարսում ամենայն ամուր կերակուր:

Հաւի ստամոքսը սաստիկ ուժեղ է, այնպէս որ նա անվնաս կուլ է տալիս մինչև անգամ մանր քարեր: Բացի գրանից կերակուրը ստամոքսը մտնելուց առաջ փափկում է քարձիկի (կտնարքի) մէջ: Հաւի

ուռնգները կաուցի կողքերումն են, իսկ աչքերը ոչ թէ ճակատի վրայ, այլ գլխի այս ու այն կողմումը, այնպէս որ նա երկու աչքով միանգամից միևնոյն առարկան չի կարող տեսնել. նրանք փոքր են և իւրաքանչիւրի անկիւնում մի տեսակ կոպ կայ—թութափողական թաղանթ, որ ցանկացած ժամանակ առաջ է գալիս և ծածկում է աչքը: Ականջը ծածկուած է գլխի մէջ (ականջի արտաքին մասը չունի): Գլխի վրայ նա ունի կարմիր կատար (աքաղաղինը առաւել մեծ), իսկ ներքևից, կաուցի տակը, երկու կարմիր մաթերթիկ: Հաւի պարանոցը երկար է և փետրապատ, մարմինը կոնաձև, որպէս իւր ձուն—կըրծքի կողմը հաստ, իսկ պոչի կողմը բարակ:

83. Թ Ռ 2 Ո Ի Ն Ն Ե Ր Ի ԱՅԼԵԻԱՅԼ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ընտանի թռչուններին են պատկանում՝ հաւերը, սագերը, բագերը, աղաւնիները, հնդկահաւերը: Բայց կան և վայրենի հաւեր, սագեր, բագեր, աղաւնիներ: Օրինակ՝ միևնոյն հաւի տեսակներն են դըշխոյահաւը, փայտմորիկը, կաքաւը, լորամարգը, որոնք ազատ ապրում են անտառներում ու սարերում: Մարդս շատ վաղուց ընտելացրել, բաղմացրել է ընտանի թռչունները միևնոյն վայրենի թռչուններից: Սովորապէս տանը ապրելով և իրանց համար պատրաստի կերակուր ունենալով, նրանք, կարծես, մոռացել են թռչելը:

Թռչունները առհասարակ թռչում են իրանց համար կերակուր որոնելու. այս նպատակով վայրենի թռչունները երբեմն ճանապարհորդում են հազարաւոր մղոններ: Այդպիսի թռչունների կըծոսկրը ամուր է և ունի ուժեղ մկնակներ, որոնցով նրանք շարժում են իրանց թեւերը. նրանց թեւերն անգամ ամուր են ու երկար. մարմնի ոսկրներից շատերը դատարկ են՝ այսինքն ոսկրուղեղ չունին: Այս բոլորն օգնում է թռչունին հեշտութեամբ թռչելու: Առհասարակ թռչունները մեղանից արագ են շունչ առնում և առաւելապէս շատ օդ են ներշնչում. այդ է պատճառը որ նրանցից ամենափոքրերն անգամ այնպիսի ուժեղ ձայն ունին. այդ է պատճառը նոյնպէս, որ նրանք կարողանում են թռչել հողմի դէմ և շնչասպառ չեն լինում:

Կաթնասուն կենդանիներին միմեանցից զանազանում են ատամներին և թաթերին նայելով, իսկ թռչունները զանազանում են կաուցի և ոտների կազմութեամբ: Օրինակ՝ բաղին նայելով, իսկոյն երևում է, որ նա ջրային թռչուն է. նրա ամբողջ մարմինը տափակ դիրք ու-

նի, իսկ կուրծքը դուրս է ընկած. ոտները պոչին աւելի մօտ են. այդ ամենն այնպէս է յարմարեցրած, որ նա կարողանայ աւելի ազատ լողալ: Նայեցէք նրա ոտներին և դուք կըտեսնէք, որ մատները միացած են իրար հետ լողացողական թաղանթով. ջրի մէջ իւր ոտները դէպի առաջ շարժելիս, նա սեղմում է մատները, որ հեշտութեամբ կարէ ջուրը, իսկ յետ վարելիս—բաց է անում, տարածում իբրև լայն թիակներ: Նրա կտուցը, որի եզերքին փշանման եղջրատամներ են շարուած, շրջապատուած է զգայուն, շօշափողական մաշկով, այդ պատճառով որդ չէ ազատում նրանից, եթէ նոյնիսկ ջուրը պղտոր է լինում և լա չէ տեսնում: Երբ որ նա դուրս է գալիս, ջրի կաթիլները նրա վրայից սկսում են սահել, որովհետև նա իւր փետուրները իւղոտում է: Իւղը նրա պոչի մօտ եղած մէկ առանձին պարկի մէջ է գտնուում:

Սագը և կարապը նոյնպէս ջրային թռչուններ են:

Կտցարը, կռունկը, արագիւրը բնակուում են ճահիճների վրայ:

Իբրև սկզբնապատկեր ճահճային թռչունների՝ վեր առնենք *ձկնկուլը*: Ձկնկուլը, որ մի արշինից աւելի բարձրութիւն ունի, արտաքուստ այնպէս ծիծաղաշարժ է, որ կարծես սապատաւոր պառաւ լինի. հանգիստ կանգնած է նա մէկ ոտքի վրայ որևիցէ ջրի մօտ, գլուխը մի կողմը թաքցրած: Բայց ասան յանկարծ նա մեկնում է իւր ձիգ պարանոցը և իւր երկար, սուր կտուցով արագապէս բռնում է մի գորտ, ողջամբ կուլ է տալիս ու նորից կանգնում նոյն հանգստութեամբ, կարծես թէ ոչինչ չէ պատահել: Նրա ոտները շատ երկայն են և ունին մեծ-մեծ մատներ, սուր-սուր, մեծ-մեծ եղունգներով, իսկ միջին մատն աւելի լայն է և ատամնաւորուած: Ձկնկուլի մերկ ոտներն այնպէս են կազմուած, որ նա կարողանայ ման գալ ճահիճներում և դուրս քաշել նրա միջից ամեն տեսակ ճճիներ, խխունջներ, գորտեր... Երկար ոտներ ունենալուց յետոյ, հարկաւ պէտք էր և երկար պարանոց: Ճահճային թռչունները թշնամի են օձաճուտերին, որոնց անվրդով կլանում են պատահածին պէս:

Փայտփորը¹⁾, ընդհակառակն, մազլցող թռչուն է: Նա ունի կարճ ոտներ՝ դէպի դուրս հակուած պճղակներով, որոնց վրայի չորս մատներից երկուսը դէպի առաջ է ուղղուած, իսկ երկուսը դէպի յետ: Մատների վրայ կան ծուռ-ծուռ սուր եղունգներ: Այդպիսի ոտներով օգնութեամբ նա մագլցում է ծառերի բնափայտի վրայով և արագ

¹⁾ Ծառածակի, Ծառակուտկուտ:

արագ պտոյտ է գալիս նրա շուրջը: Մէկէլ ես տեսնում՝ նա կանդնում է, ամուր կպչում ոտներով, պոչն էլ ցածից դիմհար տալիս և սկսում է եռանդազին ծակել ծառի կեղեր իւր քառանկիւնաձև ամուր կտուցով: Այսպիսով փայտփորը հալածում, դուրս է անում այն վնասակար որդերը, որոնք բուն դրած են լինում փայտի մէջ: Միմեանց յետևից յաջորդող հարուածից վախենալով՝ որդերը դուրս են սողում կեղևի տակից և թռչունը, որ արագ-արագ պտոյտ էր կազմում բնափայտի շուրջը, ուտում է նրանց: Երբեմն պատահում է, որ որդերը վախենալով՝ աւելի խորն են մտնում. այն ժամանակ փայտփորը իւր երկար և սուր լեզուն ներս է տանում կեղևի տակ և նրանց դուրս հանում այնտեղից: Փայտփորներն անտառներին վնաս չեն. նրանք միայն փած և չորացած ծառերն են ծակում: Ընդհակառակն նրանք օգտակար են և մարդիկ խնայում են ու չեն սպանում այդպիսի թռչուններին, որոնք պահպանում են ծառերը վնասակար միջատներից: Զատ տեսակ փայտփորներ կան:

Գուք ամենքդ էլ շատ լաւ էք ճանաչում *ճնճղուկներին* (ծտեր), որոնք ունին կլոր գլուխ և հաստ կտուց. զիտէք որ նրանք հաւերի պէս չեն կարող քայլել զետնի վրայ, այլ ոստոստում են և ծլվլբլբով ցատկոտում: Նրանք մարդկային բնակարանների մօտ են իրանց համար բնակութեան տեղ ընտրում. խոտից բուն են շինում և նրանց մէջը փափկացնում փետուրներով և ազուամազով: Նրանք դաշտերում ուտում են շատ ցորեն, գարի և այլ հացահատիկներ, այդ պատճառով մարդիկ մտածեցին բոլորովին ջնջել նրանց, բայց տեսան որ՝ ուր չկան ծտեր, այնտեղ շատ անգամ որդերից փշանում է բոլոր հունձը:

Ճնճղուկների տեսակին են պատկանում *արտուտները, սաւրեակները, դեղձանիկները, քնարիկները, սոխակները* և ուրիշ երգող թռչուններ: Սրանց թուււ պէտք է համարել նաև *ծիծեռնակը*, որ իւր բարակ և թոյլ ոտներով հազիւ է կարողանում ման գալ, բայց, զբա փոխարէն, թռչելում շատ վարպետ է: Նայեցէք, թէ նա որպիսի երկար սրածայր թևեր և եղանաձև պոչ ունի:

Ծիծեռնակը գարնանն է մեզ մօտ գալիս տաք երկրներից և մի որևէ ծածկոցի տակ իւր համար կաւից բուն է հիւսում. այդ բնի մէջ ձու է ածում, ձագեր է հանում և նրանց կերակրում ու մեծացնում. այդ ժամանակ նա կոտորում է անհամար միջատներ, որ իւր ձագերին կերակրէ: Այս կողմից ծիծեռնակը ամենօգտակար թռչունն է մեզ համար:

Փորըրիկ թռչուններից շատ բարձր, օդի մէջ, թռչում են մեծ-
 մեծ յափշտակողները—շահէնը, բազէն և արծիւը: Դրանք ամեն
 էլ ունին սուր-սուր կտուցներ, ուժեղ թևեր, սրատես աչեր, որոնցով
 նկատում են առարկան անագին հեռաւորութիւնից, և պինդ, մանգա-
 դաձև եղունգներ (ճանկեր, ճիրաններ): Բազէները և արծիւները մրրկի
 նման նետում են իրանց որսի վրայ, ճանկերով պատառոտում են և
 ուտում նրան ոսկրների և փետուրների հետ միասին, կերածի ամուր
 մասերն էլ, որոնք չեն մարսւում ստամոքսում, բերանից դուրս են
 ործկում: Բազէն դեռ այնչափ մեծ չէ, իսկ արծիւը, հրը իւր թևերը
 տարածում է, մի սաժէն լայնութիւն և մի արշինից աւելի երկարու-
 թիւն է ունենում:

Բազէն իւր գեղեցիկ թռիչքով ամենին գերազանցում է. նա
 սլաքի նման վեր է բարձրանում և այնտեղ, իւր թևերը տարածած,
 օդային ովկիանոսում ազատ լողում է: Թռչելիս նա արագապէս յափը-
 տակում է վայրենի աղանիներ, բազեր, կաքաներ, բայց երբ նրանք
 խմբով են լինում, սովորապէս չէ յարձակում: Բազէները փոքրուց
 բռնուելով՝ ընտելանում են իրանց տիրոջը և վարժուում են որսորդու-
 թեան: Արծիւը, բացի թռչուններից, որսում է նոյնպէս գառներ, ու-
 լեր, ճագարներ, նապաստակներ, կատուներ... բայց, բարբերադա-
 բար, մարդկային բնութեան շատ հազիւ է մօտենում: Գիւղացիների
 համար յափշտակող թռչուններից ամենափաստակարը ցինն է (ուրուրը):

Գիշերային յափշտակող թռչուններից յայտնի են բոցփե-
 սուրը և բուն: Սրանք ցերեկը ծառերի խոռոչներում կամ աւերակ շի-
 նութիւնների ճեղքուածներում նստած են մնում, իսկ գիշերը դուրս
 գալով՝ որսում են թռչուններ, մկներ և ուրիշ մանր կենդանիներ:
 Բոցփետուրը թանձր մազով ծածկուած է, իսկ ականջակոթերի մա-
 զերն աւելի երկար են. նրա մեծ-մեծ փայլուն աչերը ոչ թէ գլխի
 այս ու այն կողմն են դասաւորուած, այլ առաջին կողմը, որոնք նոյն-
 պէս շքապատուած են երկար մազերով: Նրա աչքերի խոշոր բիրերը
 չեն կարող տանել ցերեկուայ լոյսը. իսկ գիշերային ամենանուազ լոյսն
 անգամ բաւական է, որ նա առարկաները որոշ տեսնէ: Նա ունի անա-
 խորժ և թափանցիկ ձայն: Տգեղ կազմուածքը և գիշերային շարունակ
 միաձև գոչիւնը վատ գաղափար են տուել խեղճ թռչունի մասին, այն-
 պէս որ նրա անունը պարսաւանքի առարկայ է դարձել: Տգէտ մար-
 դիկ մանաւանդ վախենում են նրանից և նրա գոչիւնը մի շարագուշակ
 մարգարէութեան տեղ են ընդունում. մինչդեռ բուն մի անվնաս թռ-

չուն է և միանգամայն անտեղի է նրան արհամարհել և նրանից վախե-
 նալ: Առհասարակ թռչունները մեղ աւելի օգուտ են տալիս, քան
 թէ վնաս:

84 Գ Ե Ղ Ա Ր Ք Ո Ւ Ն Ի

Գուցէ դուք ամենքդ տեսած լինիք գեղարքունին, բայց հազիւ
 թէ ձեզանից մէկը ուշադրութեամբ քննած լինի նրան: Գեղարքունին,
 մեղ ծանօթ կենդանիների նման, ունի ողնաշար, գանգ և կողեր.
 բայց նրա մարմինն այն յարմարութեամբ է կազմուած, որ կարողանայ
 ջրի մէջ ապրել: Ամբողջ մարմինը ձիգ է, իսկ պոչի կողմից աւելի
 սուր. նա պատած է թեփերով, որոնք կլորիկ բլթակների նման
 ցրուած են նրա վրայ. կաշին արտադրում է լորձիւն, որ պահպանում
 է մարմինը ջրի վնասակար ներգործութիւնից: Գեղարքունին ոտների
 կամ ձեռների փոխանակ ունի լողացողական փետուրներ, լողակներ,
 որոնք կազմուած են մանր եղջրանիւթ մազերից և միացած են թա-
 դանթով: Լսդնակները ութ հատ են, որոնցից չորսը կենտ-կենտ, իսկ
 մնացածները զոյգ-զոյգ: Մի զոյգը դետեղուած է կրծքի վրայ (գլխի
 այս և այն կողմը, շնչառութեան քիմուլատի մօտ), իսկ միւս զոյգը
 — փորի վրայ: Կրծքի լողակները ծառայում են նրան իբրև ձեռներ,
 իսկ փորինը—իբրև ոտներ. թէ մինը և թէ միւսը գեղարքունին գործ
 է դնում ջրի մէջ բարձր ու ցածը անելու համար: Անոյգ լողակների
 օգնութեամբ ձուկն ընթանում է հորիզոնական ուղղութեամբ ջրի մա-
 կերեւոյթի հետ. այս բանին աւելի օգնում է պոչի կիսալուսնակաձև լող-
 նակը (ագին). պոչը աջ ու ձախ շարժելով, ձուկը շատ արագ է լո-
 դում: Բացի պոչի լողակից՝ միւս անոյգ լողակները գտնւում են բնի
 վրայ՝ թիկունքի կողմից: Գեղարքունու գլուխը միաւորուած է բնի հետ
 առանց պարանոցի, գլխի երկու կողմը գտնւում են նրա երկու մեծ-
 մեծ, դուրս ընկած աչերը, որոնք չունին կողեր. ուունգներն առաջին
 կողմից են. նրա ականջները արտաքուստ չեն նշմարոււմ, բայց կարող
 էք հաւատացած լինել, որ նա ունի լսողութեան զգայարանք, որովհե-
 տև շատ լաւ է լսում. շրթունքները մաշկապատ են և կորնթարդ.
 բերանում, ծամելիքների վրայ, մանր ատամներ կան, որոնք ոչ թէ
 կերակուր ծամելու, այլ նրան որսայու համար են: Գեղարքունին կե-
 րակուում է ջրային բզէզներով, որդերով, ճիճուներով և այլն. նա ունի
 կարճ և կոշտ լեզու: Գեղարքունին բոլոր ձկների նման ջրումն է ապ-

բում և շունչ է առնում շնչառութեան ականջներով—քիմուխտ-
 ներով, որոնք գտնուում են գլխի երկու կողմերում, ականջափակիչ
 տակը. բարձրացրէք այդ ականջափակերը և դուք կընկատէք նրա տա-
 կը կամարաձև ոսկրներ, որոնց վրայ տարածուած են կարմիր, լու-
 ձիւնոտ արիւնաբեր երակներ, որոնք փոցխի նման ատամնաւորում
 են նրանց վրայ: Կամարաձև ոսկրները շորս-շորս են իւրաքանչիւր կող-
 մում: Ջուրը մտնում է ձկան բերանը, անցնում է այդ ոսկրային ծալ-
 քերի միջից և իւր մէջ եղած օդը նրան մատակարարելով՝ մաքրում է
 այնտեղ ժողոված անմաքուր արիւնը, իսկ ինքը դուրս է գալիս ական-
 ջափակի տակից. շնչառութեան ժամանակ ականջափակերը շարունակ
 բաց ու խուփ են անում: Ձուկն էլ, գորտի նման, սառն արիւն ունի:
 Եթէ նրա փորը ճղէք, դուք այնտեղ կըգտնէք ստամոքս, աղիքներ,
 լողացողական փամփուշտ, իսկ մարիների փորում—մեծաքանակ
 ձկնկիթ: Լողացողական փամփուշտը օգնում է ձկանը բարձր ու ցածր
 անելիս. օդով լցնելով նրան, գեղարքունին թեթեւանում է և իւր զոյգ
 լողակների օգնութեամբ բարձրանում է. իսկ օդը դուս մղելով՝ նա
 ծանրանում է և խորասուզում:

Ձկները ձկնկիթներով են բաղմանում: Մարին այդ ձկնկիթները
 մեծ թուով քարերի և բոյսերի վրայ կափուցանելուց յետոյ, այլևս չէ
 հոգում նրանց մասին: Այս ձուերի մեծ մասը կերակուր է լինում միւս
 մեծամեծ ձկներին, իսկ մնացած մասից ձկնաձագեր են գոյանում,
 որոնք իրանց մանկական հասակում նոյնպէս ազատ չեն մեծամեծ
 ձկների հետամտութիւնից: Եթէ ձկների բաղմանալն այսպիսի նշանա-
 ւոր վտանգների ենթարկուած չլինէր, նրանք անչափ կըշատանային,
 որովհետեւ մի ձուկը հազարաւոր ձկնկիթ կարող է ածել մի տարումը:

Հայաստանի ջրերը շատ գովական և քաղցրահամ ձկներ ունին,
 որոնցից միքանիսը յիշենք: Գեղամայ լիճը լի է ազգի-աղգի ձկներով՝
 իշխանը, պախտակը, գեղարքունին, կողակը Արարատեան նահանգի
 իւրաքանչիւր հային ծանօթ են. նրանցից իշխանը, որ իւր մէջքին կարմ-
 րագոյն բծեր ունի, ամենագովականն է. նրա միսը նոյնպէս կարմրա-
 գոյն է և անչափ համեղ, որի համար և արժանապէս կրում է իշխան
 անունը: Հայաստանի մի ուրիշ լիճ հուշակուած է մի տեսակ մանր,
 կաթնահամ ձկներով, որոնք տարեխ են կոչուում և որոնց աղ զրած
 ծախում են թէ վասպուրականի և թէ այլ նահանգներում:

85. ԿԱՐԱԳԸ, ՁՈՒԿԸ ԵՒ ԽԵՉԱՓԱՐԸ

Երբ ընկերաց մէջ միութիւն չըկայ,
 Ոչ երբէք նըրանց գործն առաջ կ'երթայ.
 Գործ էլ մի կոչիր դու այն աշխատանք,
 Այլ անտանելի վիշտ ու չարչարանք:

Մի օր Կարապը, Ձուկն ու Խեչափար,—
 Ձեմ գիտում ինչպէս որ գտան իրար,—
 Մի բեռնաբարձ սայլ տանիլ կ'ուզէին.
 Երեքը մէկէն լծուեցան սայլին.
 Երեքն էլ արիւն-քըրտինք են մտնում,
 Սակայն իւր տեղից սայլը չէ շարժում:
 «Ջարմանք, ասում են նըրանք մէկ մէկու.

Չըգիտենք ինչո՞ւ

Ձենք կարողանում շարժել այս սայլը.

Ո՛չ ճամբան է վատ, ո՛չ ծանր բեռը»:

Հասլա չէս ասիլ՝

Կարապն սկսեց դէպի վեր քաշիլ

Խեչափարը յետույետ,

Ձուկն իւր կողմից դէպի գետ:

Ծուռը ո՞վ էր, կամ թէ ո՞ւմն էր իրաւունք,

Այն թողունք.

Բայց բանն այս է որ

Հէնց մինչև այսօր

Սայլն այնտեղ է բեռնովը.—

Այսպէս կ'ասէ Գրիլովը:

86. ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԼԵՉՈՒՆ

Ձուեր հաջում է, քածը կաղկանծում է. գայլը ոռնում է.
 Էջը զոռում է. ձին խրխնջում է. ոչխարը մայում է. կովը բա-

ուաչում է. փիղը գոչում է. խոզը խոնչում է. արջը մրթմըրթում է. առիւծը մոնչում է. եղնիկը խորդում է. աղուէսը ղողանչում է. վագրը խոնչում է. կատուն մլաւում է. գորտը կռնչում է. ագռաւը կռաւում է. արծիւը կառաչում է. արաղաղը երգում է. սիրամարգը ճչում է. հաւը կարկաչում է. սագը որնչում է. օձը սուլում է. աղանին մնչում է. տատրակը գուրգուրում է. թուխակը խօսում է. ճիւղուկը ճոչուողում է. բուն աղաղակում է. սոխակը դայլայլում է. ճանճը բզզում է. միայն մանրն է, որ իր միտքը յայտնում է խօսքերով:

87. Հ Օ Տ

Ոչխարների հօտ, ձիաների ջուկ, եղների անդեայ, խոզերի երամակ, այծերի հորան, գայլերի ու շների վոհմակ, թռչունների պար կամ երամ, ագռաւների ջուկը, կուռնկների տարմ, ձկների վտառ, աստղերի հոյլ, ծաղիկների բոյլ, խոտերի դէզ, յարդի և կրակի շեղջ:

88. Մ Ե Ղ Ո Ի

Ներս մտէք մեղուատուն, ուշադրութեամբ նայեցէք այդ մանր դեռուներին, որոնք այնպիսի քաղցր մեղր են պատրաստում ձեզ համար և դուք նրանց մէջ կըգտնէք շատ օրինակելի գործողութիւններ ու յատկութիւններ: Մեղրագործ մեղուներն իրանց օթեանները շինում են կամ դուրսը, գոգաւոր ծառերի ու ժայռերի ճեղքերում, կամ մարդու ձեռքով յատկապէս դրանց համար պատրաստած փեթակներում: Իւրաքանչիւր փեթակում լինում են մինչև քսան հազար աշխատաւոր մանր մեղուներ, 1600 որձամեղուներ, որոնք աւելի խոշոր են, և մի հատ մայր մեղու կամ թագուհի:

Հետեւե՛ք աշխատաւոր կամ մշակ մեղուներին, ուշադիր լինելով նրանց հրաշալի գործողութեանը: Ահա նրանցից մինը դուրս է սողում փեթակից, իւր թևերն ուղղելով ու բղբալով թռչում գնում է ծաղկապատ դաշտը և ցած գալով մերթ այս, մերթ այն ծաղկի վրայ, իւր փոքրիկ կնճիթը ներս է մտցնում ծաղկի բաժակի մէջ ու շարժում է իւր խաւոտ ոտները: Նրա վերին ծնօտը երկար է և ծայրը լայն իրբև թիակ. դրանով մեղուն մտմը ճմլում է, երբ որ կամենում է իւր

փեթակը սարքել. իսկ ստորին ծնօտը երկար է և սուր, որ և ստորին սրածև շրթուների հետ մի փոքրիկ կնճիթ է ձևացնում: Այս կնճիթով մեղուն դուրս է ծծում ծաղիկների մէջ եղած քաղցր հիւթը, որ նրա ստամոքսի առաջին մասում ժողովուելով մեղր է դաւնում: Նրա յետին ոտները ևս շատ յարմարութեամբ են կազմուած. ոլոզի վրայ կայ մի փոքրիկ խորութիւն, որ պնակ է կոչում. իսկ թաթը կազմուած է հինգ մասնիկներից, որոնցից առաջինը շատ մեծ է, խաւոտ և վրձնանման: Ծաղկի փոշին փոշիանօթից քսւում է նրա ամբողջ մարմնին. իւր թաթերի վրձիւներով նա այդ ծաղկափոշին թափ է տալիս և ժողովում է ոլոզի պնակում: Բաւականաչափ պաշար ժողովելով՝ բանուորը վերադառնում է տուն: Այստեղ մի ուրիշ մեղու նրա ոտներից պոկում է այդ քլթակները, կուլ է տալիս նրանց և նրա ստամոքսում նրանցից մտ է պատրաստում: Մտմը բարակ թերթիկներով դուրս է ծորում նրա կրծքից, որոնց մեղուն իւր թաթիկներով պոկում և բերանում ծամելով՝ բճիճներ է շինում: Բնի յետին մասում մշակ մեղուն ունի խայթոց, որով ծակում է իւր հակառակորդի կաշին և թափում է նրա մէջ թունաւոր հիւթ:

Ահա թէ սրբան կենսական յարմարութիւններ ունի այս փոքրիկ կենդանին, որ բացի հիւթից և փոշուց, բոյսերից ժողովում է նաև խէժ: Այս բոլորը հարկաւոր է նրան նախ իւր տնակը—փեթակը կարգի դնելու, և երկրորդ՝ թէ իրան և թէ ձագերին կերակրելու: Փեթակների մէջ ճիշտ ընկերական գործունեութիւն է թագաւորում. իւրաքանչիւրը գիտէ իւր տեղը և իւր գործը և չէ խանգարում միւսին: Աշխատաւորներն ամենից առաջ մտմից շինում են մեղրահացեր—եռանկիւնի և բաղմանկիւնի բճիճներ: Նրանք դուրս են ծորում մտմը, ծամում են նրան և շինում են մինը միւսի յետևից կանոնաւոր վեցանկիւնի չէչեր (բճիճներ առանց մեղրի): Չէչերը կամ բճիճները երեք տեսակ են լինում՝ մանր ծակոտիներով—աշխատաւոր մեղուների համար, առաւել մեծերը—որձամեղուների համար, իսկ ամենամեծը և կըլորը—թագուհու համար, որ միւս մեղուներից դանազանում է իւր մեծ և երկայն փորով: Ուր որ հարկաւոր է, բճիճներն ամրացնում են փեթակի առաստաղի վրայ առանձին կապերով, որ շինում են ակնամտից—խէժից:

Աշխատաւոր մեղուների երկրորդ հոգսն այն է, որ բճիճների դատարկ ծակոտիները մեղրով լցնեն և պահպանեն թագուհուն ու հոգան նրա ձագերի մասին: Մայրը՝ յղանալով որձամեղուներից, սկսում

ուտելն է: Վերջապէս որդն այնքան է ուտում, այնքան հաստանում, որ կաշին նեղ է գալիս նրան, ուստի դադարում է ուտելուց, վայր է ընկնում անշարժ, նիհարանում է և կարծես պատրաստում սատկելու: Բայց պահողներն իմանում են սրա պատճառը. նրանք ասում են, որ շերամն առաջին քունը մտաւ. երևի նա նորից պէտք է զարթնի: Արդարև, այդ միջոցին նրա վերևի կաշին, որ արդէն չորացել էր, ճեղքւում է և որդը միքանի անգամ շուռումուռ գալով՝ հանում, դէն է ձգում իւր հին շորը, որ նրա համար շատ նեղ էր և փոխարէնը հագնում է մի նոր շոր, որ հնի տակին արդէն պատրաստուած էր առաջինից աւելի սիրուն և լայն:

Չերամը, հագնելով այդ նոր հանդերձը, կրկին սկսում է անդադար ուտել գիշեր ու ցերեկ, մինչև որ ստուարանալով՝ կաշին կրկին նեղ է գալիս նրան: Կրկին փոխում է նա իւր կաշին, փոխում է երբորդ ու շորերդ անգամ և իւրաքանչիւր անգամին նոր հանդերձ է հագնում, որ հնից աւելի պայծառ և աւելի լայն է լինում:

Վեց կամ եօթը շաբաթից յետոյ փոքրիկ շերամը, որ գնդասեղի գլխի մեծութիւն ունեցող ձուից դուրս եկաւ, մի մատի չափ թրթուր է դառնում, որ թթան տերևներից ապագայ աշխատանքի համար իւր մէջ մեծ նիւթ է ժողովել: Այս նիւթից նա պատրաստում է մի նուրբ թել և նրա մի ծայրը ճախի վրայ պնդացնելով՝ սկսում է զարմանալի շարժողութիւններ անել. մանուսան և պտոյտ-պտոյտ գալով՝ արձակում է իւր ստորին շրթունքից նուրբ թելեր, որոնց փաթաթում է իւր շուրջն այնպէս, ինչպէս մենք փաթաթում ենք թելի կծիկը, միայն այն զանազանութեամբ, որ մենք կծիկը դրսիցն ենք փաթաթում, իսկ թրթուրը ներսիցը, այսինքն նա առաջ կծկում է նրա արտաքին մասը, ապա ներքինը, այնպէս որ կենդանին ինքն իւր համար, կարծես, մի բան է շինում, կամաց-կամաց ներսից հաստացնելով նրա պատերը:

Եօթը կամ ութ օր աշխատում է նա առանց իւր թելը կտրելու և այդ թելիցը դեղին կամ սպիտակ գոյնով, վառելի փոքրիկ ձուի չափ, մի սիրուն կծիկ է ոլորում, որ ասում է խոզակ կամ բոժոժ: Խոզակի արտաքին մասը բաղկացած է բազմաթիւ պնդացած և միմեանցից կպած թելերից, սակայն նրա տակի թելերը շատ նուրբ են և այնքան երկայն, որ մանուկը պիտի մի քառորդ ժամ վագէ, որ թելի երկայնութեան չափ տարածութիւն անցկենայ: Խոզակի մէջ շերամը իւր համար մի փոքրիկ սենեակ է շինում և, շատ աշխատելուց յետոյ, պառկում է այնտեղ դադրած և անզօրացած:

Վեց շաբաթ ուտում էր նա անդադար, չորս անգամ փոխելով իւր հանդերձը, ութ օր կծկում ու ոլորում էր իւր նուրբ թելը, իսկ այժմ ժամանակ է հանգստանալու: Վերջին անգամ նա փոխում է իւր բանուորի հագուստը: Նա այլևս 16 օրի հարկաւորութիւն չունի. որովհետև ուրիշ տեղ վազելու չէ և միջոց էլ չունի. հարկաւոր չեն նոյնպէս ատամները, որոնք այնքան տերևներ կւծեցին: Եւ ահա այդ բոլորը ատամները, որոնք այնքան տերևներ կւծեցին: Եւ ահա այդ բոլորը, խառտ կաշուի հետ պնդանում և խոզակի պինդ մաշկն են կազմում, իսկ մէջ գտնուող որդը մնում է անշարժ և կարծես մեռած է: Բայց որի մէջ գտնուող որդը մնում է անշարժ է անշարժ և կարծես մեռած է գոյանում. 14 խոզակի պինդ մաշկի տակին բոլորովին մի նոր բան է գոյանում. 14 խոզակի պինդ մաշկի միջի պինդ մաշկը պատուում է և նրանից դուրս է գալիս թիթեռ: Նրա գլխի վրայ երևում են երկու մեծ աչքեր և չորս թևեր, որոնցով նա օդի մէջ թռչում է, իսկ վեց ոտները հարկաւոր են ծաղիկների վրայ նստելու համար:

Ամեն բանից երևում է, որ այս փոքրիկ միջատը նշանակուած է արեգակի ճառագայթների տակ, օդի մէջ, թռչելու համար: Բայց նա ինչպէս կարողացաւ դուրս գալ իւր բանտիցը, որի մէջ ինքն իրան բանտարկել էր: Նրա անզօր ոտները չէին կարող խոզակի հաղաբաւոր թելերը քանդել, առաջուայ ատամները չունէր, որ կարողանար կւծել, որ նուրբ լեզուակը, որ այժմ ունի, պէտք կը լինի միայն նրա համար, որ նա խառտ ծաղիկաբաժակի միջի հիւթը ծծէ: Էլ տարակոյս չկայ, որ նա խառտ բանտի մէջ կ'ոչնչանար, եթէ Արարիչը նրան մի ուրիշ հնարք չէր տուել. թրթուրն իւր սեպհական հիւթիցը բոժոժ է պատրաստում, բայց նա ունի նաև մի ուրիշ հիւթ, որի միքանի կաթիլը բաւական է, որ կարողանայ բոժոժի թելերը կտրատել և մի նոր դուռը բանալ ու դուրս թռչել:

Մարդս հնարք է գտել օգուտ քաղելու շերամի աշխատանքից, ուստի միայն միքանի թիթեռներն է թողնում, որ դուրս գան իրանց խառտ բանտիցը, որովհետև բոժոժից դուրս գալիս՝ նրանք կտրատում են նրա թելերը, փչացնում են մետաքսը: Այդ միքանիսներն էլ դուրս են թողնում այն պատճառով, որ կրկին ձու ածեն ապագայ սերունդի համար: Միւս խոզակների միջի որդերին՝ դեռ չդուրս եկած, խեղդում են տաք հնոցի կամ տաք ջրի մէջ ածելով. այնուհետև խոզակի նուրբ թելը յետ են տալիս, ներկում են զանազան գոյներով և գործում են գեղեցիկ մետաքսեղէններ, թաշկինակներ, ժապաւէններ...

վրայ դասաւորուած մտալի տերևներից, արմատները թելերի նման կախուած կըգտնէք նրանց տակը: Կլորիկ կարտսփիլը, որ տեսնուած էք կարտսփիլարոյսի տակը, նոյնպէս ստորերկրեայ ցօղունների վրայ է աճում և արմատը չէ. դա նոյնպէս ստորերկրեայ կոկոն է, որի բոլոր մասերը միախառնուած են:

Բ

Ծառերի, որպէս և թփերի ցօղունը լինում է հաստ, պինդ, ամուր միջուկով, և կոչուած է բուն: Խոտարոյսերի ցօղունը փափուկ է, դիւրաբեկ, երբեմն էլ մէջը դատարկ (ծղօտ, եղէզն): Ցօղունը հաստանում է այն տեղերում, ուր որ նրան կպած են տերևները. այս հաստացած տեղերը կոչուած են կապեր, իսկ մի կապից մինչև միւս կապը—կապամէջ: Կան բոյսեր, որոնք միայն ստորերկրեայ ցօղուն ունին և այդ ցօղուններից ուղղակի աճում են տերևներ ու ծաղիկներ: (Օրինակ՝ մանուշակ, գառնալեզու, ելակ, անտառաշուշան, հողմածաղիկ ևայլն—այս բոյսերի թէ՛ ծաղիկները և թէ՛ տերևները դուք կըտեսնէք ուղղակի հողի տակից բարձրացրած, առանց յայտնի ցօղունի): Քայց այս ստորերկրեայ ցօղունի կապամէջերն այնքան մանր են, որ նկատելը շատ դժուար է:

Գ

Տերևները լինում են անկոթ (աներախակալ)—նստած տերևներ, կամ կոթով. երբեմն նրանք ընդգրկում են ցօղունը: Տերևների վրայ նշմարուած են երակներ, որոնք թելի նման կամ մէկ ուղղութեամբ են ձգուած, կամ մի գլխաւոր երակից այս ու այն կողմն են ճիւղաւորուած. երբեմն մինչև անգամ ցանցանման միմեանց հետ են խառնուած: Դուք պէտք է նկատէք նաև, թէ ձևի կողմից սրպիսի են տերևները՝ կլոր, երկարաւուն, ատամնաւոր, թէ՛ դուրս կտրտուած եզերքով,—պարզ թէ՛ բաղադրեալ, այն է՝ բաղկացած միքանի դոյգ կամ անդոյգ տերևներից, օրինակ՝ սիսեռը, գաղարը, հացի ծառը...:

Դ

Ցօղունը տալիս է կոկոններ, որոնք կամ ցօղունի վրայ եղած ծաղիկներիցն են բուսնում, կամ նոյնիսկ գաղաթից: Քացէք մի այդպիսի կոկոն և դուք նրանում կըտեսնէք նոր ցօղունի սկսուածքը տերևների հետ: Դա տերևաբեր կոկոն է: Քայց կայ կոկոն, որ միայն

ծաղիկ է արտադրում: Ծաղիկը բոյսի ամենանշանաւոր մասն է: Դիտեցէք գէթ խաշխաշի ծաղիկը: Նրա տակը դուք կըտեսնէք երկու կանաչ տերևիկներ. դրանք կազմում են ծաղկի բաժակը. նրանց հետևում են մեծամեծ վարդագոյն թերթիկներ, որոնց ստորին մասը սուզ է մանրշակագոյն է. սա ծաղկի պսակն է իւր շորս թերթիկներով: Պսակը ծաղկի մէջ պահպանում է բազմաթիւ բարակ ծիւծիւ, որոնք կոչուած են առէչքներ. իւրաքանչիւր առէչքում դուք կընշմարէք բարակ թելանման ծիւ, իսկ նրա ծայրին դեղին փոշիանօթ (ծաղկափոշիով լիքը): Առէչքների մէջտեղը դրուած է ծաղկի հաստ կնիքը, որ ունենում է իւր վրայ տարածուած կնճիթ, տանիքի պէս:

Ե

Ի՞նչ բանի է ծառայում ծաղիկը. մի՞թէ նա միայն մեզ դուրաճացնելու համար է սահմանուած: Ո՛չ, ծաղկի բաժակն ու պսակը գեղեցկութեան համար չեն ստեղծուած, այլ նրա համար, որ ծածկեն ու պահպանեն ծաղկի նշանաւոր մասերը—առէչքներն ու կնիքը: Կնիքի մէջ է պատսպարուած բոյսի սաղմը, բայց որպէսզի նրանից, որպէս ճուղից, սերմ կամ պտուղ գոյանայ, անհրաժեշտ է առէչքների ծաղկափոշին: Երբ առէչքները հասնում են, նրանց փոշիանօթները թափուած ու ձերմակ ծաղկափոշին տարածուած է օդի մէջ: Քաւական է, որ այդ փոշեհատիկներից գէթ միքանիսն ընկնեն կնիքի կնճիթի մէջ. որ հէնց փոշեհատիկը ցած է իջնում մածուցիկ կնճիթի վրայ թէ չէ, իսկոյն նրանից դուրս է աճում մի բարակիկ թել, որ սիւնակի միջով ձգուած է դէպի ներս և հասնելով մասուրի մէջ գետեղուած սաղմին, կենդանացնում է նրան: Ո՛ր ծաղկի կնիքի կնճիթին առէչքի փոշուց չնստի, նա պտուղ չի կարող արտադրել: Քեղմնաւորութեւց լեւծաղկի պսակը, առէչքները և մինչև իսկ կնիքի սիւնն ու կնճիտոյ՝ ծաղկի պսակը, առէչքները և մինչև իսկ կնիքը (մաթը այլևս հարկաւոր չեն, ուստի և չորանում են, իսկ կնիքը (մասուրը) օրէցօր մեծանում ու հաստանում է և տալիս է այնպիսի սերմն, որ հողի մէջ ընկնելով՝ նոր բոյս է արտադրում: Թէ ինչպէս են գետեղուած սերմերը մասուրների մէջ, դուք շատ լաւ կարող էք տեսնել խաշխաշի, լոբու պատիճների և միւս բոլոր պտուղների մէջ:

Զ

Պտուղ: Բոյսը ծաղիկ է տալիս, որ պտուղ արտադրէ: Պտուղը լինում է սերմնահատ, կորիզ կամ բնակ բազմաթիւ սերմերով (խաշխաշ,

թուլթ...), սիսեռը տալիս է սիսեռահատեր—միաբնակ, երկարաուն պտուղներ, ուր սերմերը զետեղուած են բնակի մէկ կողմը. ընդհակառակն՝ պատիճների մէջ մենք գտնում ենք երկարնակ պտուղներ, որոնք միմեանցից բաժանուած են առանձին միջնապատով, իսկ իրանք զետեղուած են միջնապատի այս ու այն կողմը: Ընկուզինու վրայ լինում են ընկոյզներ—սերմ, ամփոփուած ամուր փեճեկի մէջ: Կեռասի, ծիրանի, սալորի, դեղձի պտուղներն ունենում են կորիզներ: Ելակի, մորու, թթենու նոյնիսկ որջը, որի վրայ գտնուած է ծաղկի կնիքը, փափկում, պտուղ է դառնում. բայց իսկապէս պտուղը սա չէ, այլ այն մանրիկ սերմերն են, որոնք լողում են դրա մէջ: Խնձորենու և տանձենու մասուրներն էլ ծաղկի որջի հետ խառնուելով՝ խնձոր ու տանձ են դառնում, որոնց մէջ, առանձին խորշերում, զետեղուած են նրանց սերմերը:

Սերմերը տարածուած են ամենուրեք: Նրանց կտցահարում—ուտում են թռչունները և յետոյ հեռու թռչելով, առաւելապէս իրանց տարագնացութեան ժամանակ, արտաթորում են նրանց՝ շատ անգամ բոլորովին անմարս: Բացի սրանից՝ նրանց հեշտութեամբ քշում տանում է քամին. այս բանին օժանդակում են այն թելուկները, որոնք լինում են շատ բոյսերի վրայ: Միքանիսների սերմերը զգեստաւորուած են բամբականման աղուամաղով. սրանք են թռչկան սերմերը, որոնց քամին տարածում է ամեն կողմեր: Այսպէս ահա բոյսի ամենազլխաւոր մասը պտուղն է (սերմը): Պտուղ արտադրելու համար անհրաժեշտ են կնիքն ու առէջները. հետևաբար՝ բաժակը և պսակի թերթիկները կարող են և շլինել: Այն ծաղիկները, որոնք գեղեցիկ պսակ չունին, աչքի չեն զարնում. բայց դրանք գտնում են ամենաօգտակար բոյսերի վրայ: Յորենի և գարու հասկերի ծաղկածածկոցի (բաժակի) փոխանակ ծառայում են երկարաձև կանաչ թեփուկներ: Յետ բաց արէք այդ թեփուկները և դուք կըգտնէք երեք փոքրիկ ծաղիկներ, որոնք նոյնպէս ծածկուած կըլինին աւելի նուրբ թեփուկներով. նրանց տակից դուրս կ'երևան երեք երկար առէջքներ՝ բարակ ծիւերով ու խոշոր փոշխանօթներով, նաև մազոտ, երկճեղրուած կնիքը:

է

Միատնակ և երկատնակ բոյսեր: Բոյսերը, որոնց առէջքները և պտղամանները (թէև առանձին ծաղիկների մէջ) մէկ ծառի վրայ են, կոչուած են միատնակ բոյսեր, բայց կան և այնպիսիները,

որոնց առէջքաւոր, կամ ինչպէս նրանց անուանում են՝ արական ծաղիկները մի ծառի վրայ են, իսկ պտղամանաւոր կամ իզական ծաղիկները միւս ծառի վրայ: Այդպէս է, օրինակ, ուռենին: Գուք երևի, շատ անգամ կըլինիք տեսած ուռենու խառտ ճիւղերը իզական ծաղիկներով, երբ պտուղները (սերմերը) արդէն հասունացած են լինում: Այդտեղ դուք կըտեսնէք անհամար պայթուած պտղամաններ և իւրաքանչիւր պտղամանի միջից, կարծես, դուրս են նայում սերմերը, որոնք զարդարուած են բլրոտ գանգրամագով: Այսպիսի գառնուկաւոր ճղներ չեն ունենում արական ծաղիկներ ունեցող ուռենիները: Այս տեսակ ծառերը կոչուած են երկատնակ:

Ուրեմն ծաղկափոշին առէջքներից ինչպէս է ընկնում պտղամանների մէջ, երբ նրանք ոչ թէ միևնոյն ծաղկի, այլ միևնոյն ծառի վրայ չեն: Իզական ծաղիկներին այս փոշին հասցնում են՝ քամին և միջատները, առաւելապէս մեղուները. երբ նրանք ցած են իջնում առէջքաւոր ծաղիկների վրայ, որ դուրս ծծեն նրանց միջի մեղրա-հիւթը, փոշին առատութեամբ կաչում է նրանց ոտների և այդ փոշին իրանց հետ առած՝ նրանք թռչում են դէպի այն բոյսերը, որոնք ունին միայն պտղամանաւոր ծաղիկներ: Առանց թիթեռների, բզէզների և մեղուների գուցէ չաճէին շատ խոտեր ու ծառեր:

92. ԿԱՂՆԻՆ ԵՒ ԵՂԷԳՆ

Մի օր կաղնին
Եղէգնիկին

Խօսքեր նետեց այս կերպով.

«Թէ որ դու դըժգոհելով

Բնութեան դէմ տրտնջաս ու գանգատիս,

Ճշմարիտ որ հախ*) ունիս.

Ճնճողուկ ասածըդ սրբան փոքր ու թեթև թըռչուն է,
Եւ սակայն քեզի համար ահագին բեռ՝ ծանրութիւն է.

Թեթև ու բարակ հովիկ թէ փչէ,

Որ ջըրի երեսն էլ հազիւ շարժէ,

*) Իրաւունք:

Քեզ կրտատանի գետին կըծըռուիս
եւ խըղճուկ-խըղճուկ կընկնիս, կըպառկիս :

Իսկ ես,

Կրտեսնես,

Կովկաս սարի պէս

Փառաւորապէս

Արևի ճառագայթներն եմ արգելում

եւ հովերի կատաղութիւնը ծաղրում.

Ես կանգնած եմ շիփ-շիտակ.

Անխռով, ան-այլայլակ :

Այն քամին, որ քեզ համար սոսկալի փոթորիկ է,

Ինձ անուշ գեփիւռիկ է :

Դոնէ գայիր, սողորմելի, ինձի մօտիկ տեղ բուսնէիր,

Իմ ճիւղերիս թանձր շուքի տակ մտնէիր ու պահուէիր :

Ես քեզ կըպահպանէի մրրիկների, հովերի դէմ :

Բայց ձեր կոյր բաղդը այդ է եղել, ես ինչ անեմ.

Ձեր ճակատի գիրն է, որ բաց տեղ, քամու բերանը բուսնիք

եւ անգաղար այս ու այն կողմ գինովի պէս տատանուիք :

Եղէգնիկը պատասխանեց կաղնիին.

«Պարոն, քո սրտիդ բարութեանը խօսք չունիմ.

Բայց ես կըխնդրեմ, որ հոգ չանես ամենիկին.

Դու ինձ այնքան խեղճ մի կարծիլ.

Հողմ, փոթորիկ ինձ շատ վնաս չեն անիլ.

Ես թէպէտև կըծըռուեմ, բայց չեմ կոտորիլ.

Հողմի ոյժը վըրաս սաստիկ չի ազդիլ.

Եւ, գուցէ, կարէ քեզ վընաս բերել :

Իրաւ է որ մինչև հիմա

Դիմացել ես փոթորկի

Մրրկի,

Մինչև հիմա ուղիղ կանգնած՝

Ձեռ ծռուած

Քամիների հարուածներից—

Փշուածքից,

Բայց էր ըշտապենք.

Վերջը կըտեսնենք :

Հազիւ թէ եղէգն այս խօսքերն ասաւ,

Միւս կողմից յանկարծ քամին վեր կացաւ,

Սաստիկ անձրևով, խոշոր կարկուտով

Լըցրեց անտառը գոռում-գոշումով :

Կաղնին ըհ չարաւ.

Իսկ եղէգը մինչև գետին պառկեցաւ :

Քամին, կ'ասես, քանի զընաց, սաստկացաւ,

Մէկ կատաղեցաւ, մէկ էլ գոռաց, մըռընչեց

Ու արմատից իւրեց, ձգեց

Այն կաղնին

Ահագին,

Որ ամպերին հասել էր իւր գլխովը

եւ անդունդին կըլթընած էր ոտքովը :

ՀԱՏՈՒԱԾ ՉՈՐՐՈՐԴ

93. ՀԱՅԻ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

Դ... գիւղի վերի թաղումը մի տուն կար՝ բոլորովին հեռու միւս տներէց: Այդ տան չորս կողմովը բաւականին բարձր ցանկապատ էր քաշած, որ պարսպի ամբուլթիւն ունէր և, ինչպէս ասում են հեքեաթներումը, ծիտն իրան թեւովը, օձն իրան պորտովը չէր կարող դրա վրայով ներս թափանցել: Ժամանակով մեծ տուն էր այդ տունը: Մի-անգամից ութ-ինն օրօրոց էր օրօրում այդ տանը, չորս-հինգ թորոն հաց էր թխում Աստուծու օրը: Երկու գութան էր դուրս գալիս այդ տանիցը, վաթսուն գլուխ կով ու գոմէշ էր կթում. սուրունով ոչխարներ, ըռլուկներով խոզեր, իլխիններով ձիաներ էին պահում: Այդքան ապրանքի կառավարութեան համար ոչ մի վարձկան ծառայ չունէին: Տասն եղբայր էին որդոց ու թոռանց տէր, որոնց թիւը հասնում էր եօթանասունի: Բայց երբէք չէր պատահում, որ դրանք ամենքը երբեքից միասին մի սուփրի վրայ գտնուէին, միասին երանց նահապետի չորս կողմը ժողովուէին: Քանիմի հոգի տարուայ մեծ մասը սարերումն էին անց կացնում, որովհետև ոչխարներ էին պահում, միքանիսը որպէս տաւարած՝ գոմերումն էին մնում, որ մի օրուան չափ հեռու էր գիւղիցը, մնացածներն էլ

հեռաւոր դաշտերում վարուցանքով էին պարապում: Թէ-պէտ սրանք այսպէս միշտ տանից հեռու էին մնում, այնուամենայնիւ իրարու կարօտ էին քաշում և իրարու հետ սիրով մնում:

Ահագին մեծութիւն ունէր այդ տան շինութիւնը, և եթէ այդպէս շէն շինէր, մտնողի վրայ սարսափ կըբերէր, ինչպէս որ հեքեաթներում ամայի տունը սարսափ է բերում մտնողի վրայ, մանաւանդ նախապաշարուած գիւղացու վրայ: Հարիւր երեսուն տարեկան էր՝ որ մեռաւ, այս տան վերջին նահապետը և ինքն ականատես էր իր բոլոր ժառանգների և հարստութեան կարճ միջոցում ոչնչանալուն, բայց Աստուծուն փառք տալը իւր բերանից չպակասացրեց մինչև մահը: Յակովբ էր նրա անունը և միշտ միտս էր ձգում չրէից Յակովբ նահապետին: Չատ անգամ եմ համբուրել նրա ձեռքը և նա ինձ օրհնել է: Նրա օրհնութիւնը մեծ տպաւորութիւն էր գործում իմ անկական սրտի վրայ: Սուրբ էր համարում դրանց օջամանկական սրտի վրայ: Սուրբ էր համարում դրանց օջադը և սովորութիւն կար գիւղի մէջ, որ նորապսակ հարսու փեսաներին, եկեղեցուց դուրս բերելուց յետոյ, կըբերէին դրանց օջադը համբուրելու: Չորում էին նորապսակները և ծերունագարդ Յակովբի օրհնութիւնն ստանալով՝ գնում էին, իրանց մուրազին հասնում:

Ընդգծած բառերի տեղ հայերէն բառեր դրէք:

94. ՍԻՐԱՍՈՒՆ ԾԱՂԻԿ

Ես իմ սիրած չքնաղ ծաղկին նայեցի
Եւ իմ աչքին բացուեց գիւթիչ մի աշխարհ.
Տեսայ հովտում սպիտակ տնակն հայրենի,
Ըռլըջը փռուած մարգագետին ծաղկավառ:

Եւ ես նստած այդ տնակի դրուան մօտ
Գլուում էի կրթօրիս սեղմած մանուկին.
Իսկ դու իբրև զաւակատէր մայր զբթօտ,
Փըպտում էիր, ո՞վ իմ քաղցրիկ ամուսին:

Բայց ահա նա թոչնեց՝ խղճուկ իմ ծաղիկ,
Ո՛հ, էլ զուր եմ դարձեալ նայում ես նըրան...
Էլ չեմ գտնիլ ես այդպիսի քնքուշիկ
Մի այլ ծաղիկ. նա մենակ էր ամենման:

95. Մ Ե Ծ Ն Ա Ն Ը

Այն անդամը, որ ամենից աւելի նախապատիւ է հա-
մարում գերդաստանի մէջ և ամենքի վրայ իշխում է, սո-
վորաբար հայր է կոչւում: Այդ անունի վրայ է բոլոր տան
բեռը, հոգսը, սնուցանելու և հագցնելու ծանրութիւնը:

Մի այդպիսի անուն էլ կայ տան մէջ, որ քանի այս
հայրը կենդանի է, նա երկրորդական դեր է խաղում, իսկ
սրա մահից յետոյ՝ անմիջապէս միահեծան տէր է դառ-
նում, իւր վրայ է առնում ամբողջ գերդաստանի սանձը
և վայելում է ընդհանուրի յարգանքը:

Այս անձը մայրն է. սա այն անձն է, որ կարծես իւր
ամուսնու մեծ կորուստից յետոյ՝ մի մխիթարական վար-
ձատրութիւն է գտնում:

Այս կինն է, որ կրում է իւր վրայ՝ նանձ, ազի, մեծ-
նանի յարգելի մականունները, և զրա մէջ էլ կենդրոնա-
ցնում է իւր անպայման իշխանութիւնը, մանաւանդ եթէ
դեռ ևս կայտառ և առոյգ է նա: Այդ օրուանից՝ առանց
նրա տնօրէնութեան և խորհրդի ոչինչ բան չի կատա-
րուիլ: Ո՛չ միայն իգական սեռը, ո՞չ միայն տան փոքրիկ-
ները, նրա կատարելահասակ որդիքն էլ առանց նանի

կամ մեծ նանի ոչինչ գործ չեն բռնիլ: Թողնենք մի յար-
կի տակ ժողովուած անբաժան եղբայրները, որոնք ամեն
երեկոյ մանրամասնօրէն հաշիւ կըտան իրանց մօրը բոլոր
կատարած գործողութիւնների համար, — բաժանուած և
անհամաձայն որդիքն էլ առանձնապէս իրանց մօրը կը
հաղորդեն իրանց անելիքը և կըլսեն նրա տուած բարի
խորհուրդները:

— «Գնամ, նանիս հարցնեմ, օրհնէ այս իմ նոր գոր-
ծը, որ Աստուած էլ յաջողի»:

Իւր որդոց բաժան ժամանակը նանը ապրում է նրան-
ցից մէկի մօտ, որ աւելի կարօտութիւն ունի իւր հսկո-
ղութիւններին, որի երեխայքը մանր են, կամ կինն աւելի
պատանի ու անփորձ է. բայց և այնպէս նա լիակատար
իրաւունք է պահում և իւր բոլոր որդոց տները իւր սեպ-
հականութիւնն է համարում: Ժամանակ-ժամանակ մտնել,
կարգադրել, բարեկամներին հիւրասիրել, կերակրները եփել
ու առանց իւր հարսին հարցնելու բաժիններ ուղարկել
իւր միւս որդոցը կամ ամուսնացած աղջիկներին ու մօ-
տիկ չքաւոր հարեաններին, այս ամենը նա կատարում է
ամենայն իրաւամբ: Այդ ինքնիշխան կինը շատ լաւ գիտէ,
որ իւր համեստ հարսին հաճելի չէ իւր արարքը, բայց
ո՞ւմ ինչ, հարսն ինչպէս կըյանգգնի, քանի սկեսուրը գըլ-
խին պտըտում է, տանտիկնութեան իրաւունքների մէջ
մտնել: Այսօր նա մեծ նանն է, քանի որդի ունի, այնքան
էլ տուն ու օջախ ունի, այնքան էլ շերեփ կայ ձեռքին:
Այսքան ահա մեծ է ամուսնու մահից յետոյ նրա այ-

րի կնոջ յարգը:

Եթէ ներկայումս փոքր առ փոքր ընկնում են այս
նահապետական սովորութիւնները, հարսներն աներեսա-
նում են, որդիքը մօր վրայ գոռում, նրան մարդատեղ չեն
գցում, հին ժամանակներումն այդպէս չէր. հին ժամանա-

12 խաչապաշտի գլուխը մենք ենք: Մեր մեռոնը ամեն ազգի մեռոնիցն էլ զօրաւոր է. էջմիածինը մեր սուրբ աթոռն է. Լուսաւորչի լուսաթաթախ սուրբ Աջը այնտեղ բազմացրած՝ մեզ համար բարեխօսութիւն է անում, որ Աստուծու աչքը մեզ վրայ քաղցը լինի: Արեւակոլոլ սուրբ Գեղարդը, Կենաց փայտը այնտեղ են. մեր ազգին ամեն նեղութիւնից ազատել են և մինչև վերջը պէտք է ազատեն: Աշխարհիս բոլոր սրբերի մասունքներին էլ այնտեղ կայ: Զինաւոր սուրբ Գէորգն էլ այստեղ, ծառայ եմ նրա սուրբ զօրութեանը, մեզ թէ ու թիկունք է, մեր բանին ու գործին յաջողութիւն է տալիս, մեր այգիները կարկուտից, թրթուրից, ժանգից ազատում է. մենք էլ, օրհնեալ լինիք, սրանց փոխարէն պէտք է մեր ջերմեռանութիւնը ցոյց տանք, սրաներս բաց անենք, ոչինչ չխընայինք: Քրիստոս Տէրն մեր ինքը այսօր մկրտում է. Յովհաննէս Մկրտիչը այսօր նրան կնքահայր դարձաւ. մենք էլ այն օրինակն ենք պահում: Պէտք է որ այս խաչը, որ Քրիստոսի փոխանակ ջուրն ենք գցել, մէկդ հանէք, սուրբ եկեղեցուն օգուտ տաք, ինչ որ ձեր սրտիցը կըբղխի: Օրհնեալ լինիք, մի խնայէք, ո՛վ որ ձեզանից շատ կըտայ, թո՛ղ նա հանի. միւսներդ էլ թէ ուզում էք, տուէք, թո՛ղ եկեղեցին շահուի: Դէ՛հ տեսնեմ, ո՞րդիք, ո՛վ է գալիս խաչին կնքահայր դառնում: Խաչի զօրութիւնը ձեր տուն ու տեղի, ձեր ազգի ու ընտանիքի, ձեր անդ ու անդաստանի վրայ լինի»:

Տէրտէրի քարոզն ամեն մարդու սիրտն էլ գութ գցեց. բայց մեր ջերմեռանդ Սօսը ամենքիցն առաջ ընկաւ, ծառի վրայից ձայն տուեց. «Ես երեք ուրբի կըտամ, կը հանեմ. իմ կարողութիւնս այսքան է ներում. ո՛վ աւելի կըտայ՝ հրամայեցէք»:

— Դէ՛հ, ցած արի, օրհնեալ լինի քո ծնունդը, ձայն

տուեց մեծ տէրտէրը. անցեալ տարի դռնաբացէքը դու արիք, հիմա էլ խաչին ես կնքահայր դառնում:

Սօսը ցած իջաւ, հրացանն ու զէնքերը եղբօրը տուեց ու ինքը գնաց տէրտէրի կողքին կանգնեց:

— Օրհնեալ լինի Սօսը, բարձր ձայնով ասաց տէրհայրը, Աստուած սրա հաւատն օրհնի, շատ ապրի, Քրիստոս սրա սրտի խորհուրդը կատարի: Անցեալ տարի ժատոս սրա սրտի խորհուրդը կատարի: Անցեալ տարի ժամի դուռը բաց արեց, հիմա խաչն է ջրիցը հանում, Յովհաննէս Մկրտչին փոխանորդ դառնում, երեք ուրբի էլ փող է տալիս սուրբ եկեղեցու օգտին:

Ամեն տեղից կանչեցին. «Զօրանայ ինքը, խաչն իրան պահի, շատ լաւ է անում»:

Խաչը տէրտէրը ջրիցը հանեց, թաշկինակը ձգեց Սօսի կրծքին, տուեց գիրկն ու շարական ասելով յետ դարձան դէպի եկեղեցի: Մինչև եկեղեցի մտնելը երիտասարդներն իրանց հրացանները ճանապարհին տրաքտրաքացնում էին:

Խաչը տարան եկեղեցի, Սօսին կանգնեցրին սեղանի առաջը՝ խաչը գրկին. ջերմեռանդ ժողովուրդն եկաւ՝ համբուրեցին ու գնացին իրանց տները:

Ժամերգութիւնից յետոյ տէրտէրները, տիրացուները, երէցփոխը և միքանի պատուաւոր մարդիկ գնացին Սօսեց տունը՝ հաց ուտելու:

99. ՀԱՅԻ ԲԱՐԻԿԵՆԳԱՆԸ

Սրանից երեսուն կամ քառասուն տարի առաջ, բուն բարիկենդանի վերջին շաբաթը, Աշտարակի փողոցներովն անց կենալ չէր լինիլ: Ամեն տեղ ուրախութիւն, ամեն անց կենալ չէր լինիլ. ամեն բարձր կտուրի սեղան փռելը տեղ սէր ու խնճոյք. ամեն բարձր կտուրի սեղան փռելը —բաց անելը հասարակաց էր. էլ պատանի ու հասակաւոր չկար, էլ երիտասարդ ու միբուքաւոր չէիք ջոկիլ, բո-

լորը միասին երիտասարդացել, կայտառացել էին: Պապիս պէս պատուելի իշխանները կալերումը լախտի էին խաղում ու հաստ կտաւէ գօտկից ոլորած լախտն այնպէս էին փռուցնում, իրար մէջքի կպցնում, որ մէջքի կաշին վեր էր կենում:

Այսպիսի իրարանցում, այսպիսի գոռում-գոչում, թէ ուրիշ ժամանակ լինէր, ամենքը կրկարծէին, թէ գիւղը կոխեցին, աւար տուին, մօտակայ գիւղերիցն անգամ, գուցէ, օգնութիւն կըգային. բայց հիմա ամբողջ Արագածոտն գաւառն է այդպէս, ինչ պէտք է արած:

«Դէ հերիք ջարդուեցինք ծեծուելով, լաւ ալիւր աղցան եղանք, միքիչ էլ վէզ խաղանք. ո՞վ տարուի՝ մէկի տեղակ՝ երկու կաւ գինի բերի»:

Սկսում էին այնուհետև մեր մազով-միրուքով իշխանները վէզը ձեռների մէջ պտըտցնել և ճծի մէջ շարած ընկոյզներին աչքել:

«Ա՛յ գիտի. երանի էր այն օրը, երբ մենք երիտասարդ էինք. միտս է գալիս՝ ես էի ամենքից լաւ խաղացողը», պարծենում էր ամեն մէկը. «քանի տարի կըլինի՝ վէզի սախկէն ձեռս չեմ առել, ի հարկէ որ երիտասարդները մեզ կըտանեն ու մեր կարասի ծեփը կըպոկուի: Պահ, պահ, ձեզ մատաղ՝ ինչ գինի ունիմ. քաղցրութիւնից կծպծում է, կծպծում. պռօշներդ իրար կրկպչեն. չէ, եղբայր, ես պիտի տարուեմ. թէ որ այսօր մեր ներքի այգու գինու համը շտեմնեմ, ձեզ էլ շխմացնեմ, ես կը մեռնեմ. էլ ո՞ր օրի համար եմ պահել»:

—Տօ, դէ հերիք է, հերիք, միրուքներիցդ ամաչեցէք, այն մանուկներից գոնէ քաշուեցէք. գնանք մենք էլ մի փոքր կոկորդներս թաց անենք. Փարբու խանը հիմա կըգայ: Ա՛յ տղայ, մարգարէի որդի էիր. անա՛ Փարբու խանի ազուէսը (համբաւաբերը) գալիս է»:

Մէկ էլ այն տեսար, գլուխը երկար պոչաւոր թաղիքի գտակ անց կացրած, ոչխարի դգգուած մորթին, բուրդը դէպի դուրս, մէջքին կապած, երեսն ալիւր քսած, մի անագին կրակախառնի ձեռքին սիւն տալով՝ մէկը եկաւ, խոր գլուխ տուեց մեր իշխաններին:

«Հը՛, ինչ մարդ ես, ո՞վ ես, ո՞ր աշխարհի քամին է քեզ պտըտել՝ մեր գիւղը գցել», հարցնում է մի ծերունի:

—Խնդիրս առէք՝ պատմեմ Աշտարակի հասարակութեանը, որ մեր Փարբու տէրը, քաջերի քաջ եղգեար խանը, իւր նախարարներով ու իշխաններով, իւր մեծամեծներով ու ստորադրեալներով՝ հինգ հարիւր մարդու հետ գալիս է ձեր սեղանը շէն անելու, մեր բարեկամութիւնը հաստատ պահելու: Նրա հրամանն է, որ ողջ գիւղը իշխաններով դուրս գայ նրա առաջ:

«Մեր գլխի, մեր աչքի վրայ տեղ ունի ձեր խանը, մենք վաղուց նրա համար օթեան ենք պատրաստել տանուտէրի վերնայարկի կտրին. սեղանը լիառատ, գաթայնալուան հողի պէս. հազար մարդով էլ որ գայ, մեզանից ոչինչ չի պակսիլ: Տղէք, Փարբու աղուէսին մի պարգև բերէք», հրամայում էր իշխաններից մինը:

Այս խօսքերն ասելուն պէս՝ մօտիկ տանից մի շարան ալանի (չորացրած դեղձ) էին բերում և ձգում մեր պատգամաբերի վիզը, մէջքին էլ միքանի լախտ կպցնելով՝ ճանապարհ դնում:

«Էլ ինչ էք ուշանում, գնանք էլի՛, հիմա կըգայ մեր եղգեարը»:

Գնում էին այնուհետև մեր իշխանները և իրանց համար վաղուց փռուած սփռոցի շորս կողմը շարուում, դա փ ու զ ու ռ ն էն էլ դրանց պոչիցը կպած էր. ուր գնում էին, հետները տանում էին:

«Եալլա՛», գոռում են փողոցներումը: «Եալլա՛», լսում

է ամեն կտորներէից: Ամենայն տեղից զիմում են Փարբու խանին, որ գիւղի մի կողմից երևացել էր արդէն:

Այ, հայ, հայ, հայ, հայ, այս ինչ շատուր են. ամբողջ գիւղը հետը բերում է տնաչէն Եղգեարը: Միայն մեր տանուտէրը, իշխաններն ու տէրտէրը յառաջ չեն գնալ. ինքը խանը պէտք է գայ և նրանց սեղանի վրայ գտնի:

Ուռած-ուռած բազմած է մեր Փարբեցի Եղգեարը իշի վրայ՝ երեսը դէպի յետ, մի երկար ճիպոտ էլ միւս ձեւին, իբրև ծխաքարչ գնչին դէմ արած: Նա գլխին դրած ունի մի գզգզուած պարսից խանի երկար գզակ, վրան հին փալասներ փաթաթած. երեսին քսած է աթարով վառուող տան առաստաղի մուր. պարանոցին ձգած է գանազան ոսկրների կտորներից կազմած մի շարան: Հագած ունի նա մի պատառոտուն, ծլանքները հազար տեղից քաշ ընկած արխալուղ. նրա կուրծքը բաց է և նոյն մրով սևացրած, կողքիցն էլ մի երկար փայտի թուր կախած: Երկու երիտասարդ, նոյնպէս այլանդակ հագնուած, քաշում են իշի սանձը. երկուսն էլ յետևիցը միմի մեծ, ծայրերը սրած, գաւազանով բզում են իշին. դափ ու զուռնէն ամելով՝ գնում է այդ հանդէսը դէպի տանուտէրի կտուրը, իսկ խուռն ամբոխը շարունակ «եալլւ» է կանչում:

Եւ ահա խանը, իշի վրայ նստած, մտնում է տանուտէրի բակը: Ազազակը սաստկանում է: Կառավարչի հրամանով խանի մարդիկը մի ըոպէում բարձրացնում են ուսերի վրայ խանին և տանում կտուրը: Այդ միջոցին կտրին նստողները առատ ալիւր են թափում բարձրացողների գլխին: Ծիծաղը, խնդումը, ուրախութիւնն ընդհանրանում է:

«Գլուխ, գլուխ տուէք, Աշտարակի իշխաններ, մեր ողորմած խանին», կարգադրում է ընդհանուր կառավարիչը:

Վեր են կենում ամենքը սեղանի վրայիցը և, իրանց տեղը կանգնած, խոնարհութեամբ գլուխ իջեցնում: Վայ նրան, ով գլուխը մի փոքր ուշ կրկուացնի. աչքով է անում խանը իւր կառավարչին և բարակ ճիպոտը կպչում է այդ յանդուգն մարդուն:

— Հրապարակ քաշեցէք տանուտէրին և ոտները փալախայի մէջ դրէք, հրամայում է խանը:

Տասը-քսան այլանդակ հագնուած երիտասարդներ մօտենում են տանուտէրին, պառկեցնում և ոտները փալախայի մէջ ոլորում:

— Հարցրո՛ւ դրան, հրամայում է խանը իւր նազիրին, դա քանի գլխանի էր, որ մեր հրամանը չկատարեց, մեզ բանի տեղ չդրեց, մեր առաջը չեկաւ:

«Թողութիւն կ'անես, խանն ապրած կենայ, խնդրում է տանուտէրը պառկած տեղիցը. ես քո մեծութեան համար պատրաստութիւն էի տեսնում այստեղ իմ իշխաններով. տեսնում ես՝ հրամանոցդ համար սուփրէն բաց արած է, վարդի նեկտարը գաւաթի մէջ լիքը պատրաստ դրած, որսահաւը ձողու ծայրին կախ արած՝ որ հրամայես թէ չէ, խորովենք՝ անուշ անես. քո ընծադ էլ, լաւ նայիր, ոտները կապած գառը այստեղ պատրաստ, երբ որ ուզես՝ փլաւի գլխին առաջդ կըբերենք»:

— Կեցցես, կեցցես, տանուտէր. տղէք, բաց թողէք դրան:

Առնում է իսկոյն մեր տանուտէրը գաւաթով լիքը քացախը և խոնարհութեամբ մատուցանում խանին:

Չատ լաւ էլ գիտէ բարձրապատիւ խանը, որ նեկտար կոչուածը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ թունդ քացախ, բայց ոչինչ դէմք ցոյց չտալով՝ առնում է ձեռքը և մօտեցնում բերանին: — «Օ՛խ, ինչ լաւ է շինած, սիրտս հովացաւ, շատ ծարաւ էի»:

—Այ տղայ, հորսը մօտ բերէք, հրամայում է տանուտէրը:

Վերցնում են ջահէլները ձողու ծայրին կախած՝ սպանած ագռաւը և առաջ բերում:

«Ծանայ, հրամայում է խանը, վեր կալ այս կաքաւը, երբ որ մեր երկիրը կ'երթանք, փլաւի գլխին տապակած առաջս կրբերես»:

«Այստեղ բերէք գառը», տնօրինում է տանուտէրը:

Մօտ են բերում ոտները կապած՝ տեփուրի մէջ զրած մի սև կատու, համեցէք անում խանին:

—Այ անպիտաններ, ձեր գառը կատու դառաւ. շուտ, շուտ կապոտեցէք Աշտարակի բոլոր իշխաններին. բանտի մէջ պիտի փթացնեմ, մինչև որ խելքները գլուխները գայ, նորից կատուն ոչխար շինեն, հրամայում է խանը: Բայց նրա այս հրամանը էլ չի կատարուում, որովհետև իսկոյն միւս կողմից առաջ է բերւում մի մեծ պարարտ որձ ոչխար և գիւղի կողմից ընծայում են խանին: Այնուհետև մասնաւոր անձանց կողմից էլ զանազան ընծաներ ստանալուց և ամեն ընծայ բերողին իւր առաջը չօքացնելուց և զանազան խեղկատակութիւններ անելուց յետոյ՝ խանը կամենում է հեռանալ:

«Ձատ շնորհակալ եմ Աշտարակ գիւղի մեծ ու փոքրից. իրանց պատին իմ աչքի, իմ գլխի վրայ, այժմ մնացէք բարով», ասում է խանը և կամենում է հեռանալ իւր հանդիսականներով: Բայց ինչպէս կարելի է: Մինչև հիմա արածները կատակ էին, հիմա սկսւում է ուղիղ հիւրասիրութիւնը: Խանի հետ եկողները բոլորը պիտի վայելեն Աշտարակեցոց սեղանիցը և պիտի խմեն՝ երկու գիւղին միաբանութիւն և յարատևութիւն ցանկանալով և ապա միևնոյն կերպով «եալլա» կանչելով ճանապարհ ընկնեն դէպի մի ուրիշ մերձակայ գիւղ:

Բուն բարիկենդանի կիւրակէ երեկոյին Աշտարակցիք վերջ դրին երկու շաբաթուան գժութիւններին. ամենքը միմեանց բարի գիշեր ասելով, ուրախ Ջատիկ ցանկանալով, իւրաքանչիւրը մտաւ իրանց յարկի տակը՝ իրանց ընտանիքի հետ Մեծ-պասին դիմաւորելու:

Գիւղումը լուծիւնը տիրեց. կերուխումը վերջացաւ. բոլորովին մի հասարակ երեկոյի նմանութիւն առաւ օրը. կարծես թէ այս գիւղի մէջ երկու շաբաթ շարունակ ոչինչ արտաքոյ կարգի բան չէր պատահել: Այս արտաքուստ էր. մտիւր ամեն մարդի տունը և բոլորովին ուրիշ տեսարան կը տեսնես:

Տան նախանդամը կամ ծերունին, չուրջը առած իւր բոլոր գերդաստանը, շարուել են քուրսու տակը՝ բերան-փակէք անելու:

Այստեղ ահա նահապետական սուրբ աւանդութիւնը պարզ փայլում է. տան նահապետը իւր լիազօր իրաւունքի մէջն է. ամենքը նրա աչքին են նայում, նրանից ակնածում: Իսկ մեր պապը՝ քաղցրութիւնն ու սէրը երեսին՝ ոչ թէ այս անցեալ երկու շաբաթուան նման աղաղակներով ու հարայ-հրոցներով է դիմաւորում պասին, քաւ լիցի, այլ նա համեստ և զուարճալի բարոյական առակներով, յիսուն օրուայ հիւր եկող մեծ պասի վրայ խօսելով, բարիկենդանի ուրախութիւնները գժութիւն համարելով, գովում է պասը:

Մեր ծերունին սրտանց ուրախ է. նա ոչ մի օր իւր չորս կողմն այսպէս հաւաքուած չի տեսել իւր ընտանիքը և մերձաւորները. այսօր նա միայն իւր փոքրիկ գերդաստանի հետ չի սեղան նստել, այլ նա բազմել է այն սե-

դանի գլխին, որի չորս կողմը համարեա իւր բոլոր մեր-
ձաւոր ազգականներն են շարուած:

Բաժանուած փոքր եղբայրներ, հօրեղբօր որդիք,
ամուսնացած աղջիկներ իրանց ամուսինների և զաւակնե-
րի հետ, բոլորը, բոլորը հաւաքուում են իրանց ազգապետ
ծերունու մօտ՝ նրա օրհնութիւնն առնելու, նրա հետ միա-
սին բերան-փակէք անելու:

Ծերունու տանը ոչինչ նոր պատրաստութիւն չի տես-
նուելու, ամեն եկող գերդաստան իւր հետ բերում է բա-
րիկենդանից մնացած ուտելիքները և մի կաւ գինի ու
խառնում նրանց տան եղածի հետ: Այս երեկոյ վառարան
չպիտի վառուի, պապոնց վառարանից միայն ծուխ պիտի
բարձրանայ, այն էլ բերան-փակէքի ձուածեղն անելու
համար:

«Աղջկերք, տղայք, հէնց որ կ'երթաք պապոնց, ամեն-
քըզ էլ պապի ձեռը պաշեցէք ու ասացէք. «Ձնորհաւոր
բարիկենդան»:

Ի՞նչ ուրախութեամբ սերնդի նահապետը գրկում է
իւր սիրելիներին և աչքերը դէպի երկինք բարձրացնելով՝
օրհնում է վերին նախախնամութիւնը և աղօթում, որ
արժանացնի իրան նրանց մի բուռն հողին:

—Պապի ջան, մի առակ ասես:

—Դէ թող թուշիցդ պաշեմ:

Երեխան թուշը դէմ արեց: Պապը մկան ու կատուի
առակը պատմեց:

—Պապի ջան, ինձ համար էլ ասա:

—Դեռ կ'աց, այս մէկը Գրիգորիս համար եմ ասում:

—Պապի ջան, բա՛ ինձ համար:

—Դեռ այս լսիր, աղուէսի ու հաւերի առակն էլ քեզ
համար եմ պատրաստել:

—Պապի ջան, բա՛ ինձ համար, ազատ բարձրանում

է մի երեք-չորս տարեկան մանուկ, մեծ աղջկայ տղան,
պապի ծնկանը նստում ու մօրուսի թելերի հետ խաղում:

Յանկարծ պապը բերանը մօտեցնում է նրան և ատամ-
ներով բռնում սիրուն տղայի փափրիկ կուռը:—Ամենքը
ծիծաղում և ուրախանում են:

«Իմ կուռն էլ, իմ կուռն էլ, պապի ջան, իմ կուռն
էլ կծիր»:

—Ձէ, քո կուռը պահիր, ոչխարներ պիտի շինեմ
կուռնդ վրայ:

էլի երեխաների կշկշոցը տունը բռնում է:
Մեծերն էլ կամաց-կամաց մասնակից են լինում այս
անմեղ զուարճութիւններին:

—էլ քունչ ու պուճախ մի ընկնէք, ինչ ունէք, շու-
նէք, բերէք, մէջտեղը լցրէք ու դուք էլ նստոտեցէք. այս
երեկոյ մի հալալ հաց ուտենք, բերան-փակէք անենք՝ էլ
նով կենդան, ո՞վ մեռած մինչև միւս տարի, հրամայեց
պապը ու ամենքը միասին շարուեցան:

—Այ պառաւ, դու այնպէս նստիր, որ կէս երեսդ
մեր կողմը լինի, կէսը՝ հարսների. դու երկու ախոռանի
ես,—կատակ անելով ասում էր պապը իւր կնոջը:

Տղամարդկանց քամակին շարուում են հարս ու աղջիկ
և, երեսները միւս կողմը դարձրած, քամակները դէպի
տղամարդիկը, ընթրում են:

—Այ կնիկ, այս քան բանը որ մեր առաջն ես լցրել,
այդ ջահէլ-ջհուլին ինչ է մնացել,—հոգում էր պապը:

—Տօ, ճար կտրածի մարդ, այստեղ այնքան է թա-
փած, որ մի շաբաթ էլ բարիկենդան լինէր՝ չէր հատնիլ.
մի տես՝ քանի տնուոր ենք. ամեն տանից էլ եկել է. մի
ասող լինի՝ այսքանը բերում էիք՝ թէ ինչ:

Սեղանի վրայ ևս կարճ-կարճ ծիծաղաշարժ ասա-
ցուածներ են լինում:

— Դուք էլ հօ փոքրիկ հարսներ չէք, յանդիմանում է պապը տղամարդկանցը. մենակ հօ ես չպէտք է խօսեմ. ինչ էք բերաններդ հուպ տուել. երեւի մի-մի բան էլ դուք կ'իմանաք, ասացէք էլի:

Ուրախութիւնն ընդհանրանում է. արձակուրդ է. պապը հրաման տուեց. ամենքն ինչ սրախօսութիւն գիտեն՝ գործ են դնում:

Հարսներն էլ փառ-փառ ծիծաղում են:

— Դէհ, ով խաղ գիտէ, չպահի:

Ամեն մարդ իւր շնորքը բանացնում է:

— Դէ, այ կնիկ, վեց կաց, վառարանը վառիր, բերան-փակէքի ձուածեղն արա՛, հացը վեր քաղենք, երեխայքը մի փոքր ուրախութիւն անեն:

Տանտիկիներ մէջտեղ բերեց մի հաստ ձուածեղ: Ամեն մարդ մի-մի պատառ վերցրեց, բերանը դրեց. ծծի երեխաների պոռչներին էլ որդեսէր մայրերը քսեցին և պապը մի երկար օրհնութիւն ու քարոզ սկսեց.

«Տարուան մէջը շատ ուրախ օրեր են գալիս, գնում», ասաց պապը, մի թաս գինի ձեռքին բռնած, «Ձատիկ, Ջրօրհնէք, հինգ նաւակատիք, ես ինչ գիտեմ, որ մինն ասեմ, մենք այդ օրերին էլ ուրախանում ենք. բայց, ձմեռւայ տնային գործերի թեթե ժամանակամիջոցին, մեր պապերը սահմանել են բարիկենդանը, որ ամեն աշխատանք թողենք, ուրախութեան հետ լինենք: Ինչ գժութիւններ արինք, ինչ կերանք, ինչ խմեցինք, վերջացաւ, պրծաւ. յիսուն օր մեծ պաս է գալիս, ինչքան որ պարապ օրեր ենք անցկացրել, այս եօթը շաբաթուան մէջ պէտք է փոխարէնը հանենք: Վաղը-միւս օրը աշխատանքի օրերը դուրս կրգան, պէտք է ամեն մարդ իւր Աստուծու անունը տայ, գլուխը քաշ իւր աշխատանքին կենայ, որ Աստուած էլ նրա ճակատի քրտինքն օրհնի, նրա վար

ու ցանքին, նրա անդ ու անդաստանին, նրա այգիներին լիութիւն, առատութիւն տայ: Այս երեկոյ ձուով բերաններս փակեցինք, մինչև Ձատիկ շաբաթ երեկոյ, ո՛վ ապրի, թող տեսնի, կարմիր ձուով բերան-բացէք անենք: Աստուած այսպիսի ուրախ սրտով, ցամաք աչքով Ձատկին արժանացնի ամեն հայ-քրիստոնէի, նրանց բախտիցն էլ ձեզ, իմ որդիք, ձեր գաւակներով, ձեր ընտանիքով: Մ'օտ եկէք, գաւակներս, ամենքիդ էլ համբուրեմ: Բարով դուք էլ իմ տարսը դառնաք, շատ-շատ տարիներ այսպէս ուրախ սեղան բաց անէք, փեսաների, թոռների, ծուռների տէր դառնաք, ձեր գաւակների կարմիրը կապէք: Այ հարսներ, այ աղջիկներ, շատ ապրիք, հնազանդ լինիք, դուք էլ պառաւիք ու ձեր տատի պէս որդով, թոռնով հացի նստէք. բարով սև օրեր շտեսնէք. ձեր սև օրերն այսօրուան պէս լինեն: Ինձ ու իմ պառաւիւն էլ ձեր ձեռովը հողը դնէք, որդիք, ձեր մի բուռը հողին արժանանա՛նք: Երկնային Թագաւորիցն էլ ինզրել եմ անարժան բերանովս, որ մեզ իւր արքայութեանն արժանացնի. ամէն»:

Անխտիր ամենքը վեր կացան, պապի ու տատի ձեռքը համբուրեցին. սրանք էլ նրանց երեսները պաշեցին և սեղանը հաւաքուեց:

101. ՄԵԾ ԳԱՍԻ ԵՐԿՈՒՉԱՅԹԻՆ

Մեծ-պատի երկուշաբթի առաւօտը, լուսաբացին, ամեն պառաւ տանտիկին տեղիցը շուտ վեր կրկենայ, տան միւս անդամներին կըզարթացնի, տղամարդկանցը ժամ կ'ուղարկի, կնիկարմատներին էլ կըհրամայէ պղընձ-կարգը ցած բերել, պասահան կ'անի, ուտիսի հօտը միջից կըկտորի ու իստակ-իստակ լուացած՝ տեղները կըշարի: — Աղջիկներ, մի սոխ ու եօթը փետուր բերէք, կըհը-

դուրս եկաւ, գնաց խնամոց բոլոր բարեկամների պատը
չնորհաւորելու:

102. Ս. ՏԱՃԱՐԻ ԴՌԱՆԸ

Սուրբ տաճարի դրան անաշ
Շիւանդ, մաշուած, սովատանջ
Սպասում էր ողորմութեան
Մի տառապեալ մուրացկան:

Վըշտահայեաց ու լալազին
Նա լոկ հաց էր աղերսում.
Բայց խաբելով ով-որ խեղճին՝
Մի քար դրրեց նրա ձեռքում:

Այսպէս և ես, տանջուած վըշտից,
Խնդրում էի քեզից լոյս,
Բայց դու, աւանդ, խաբելով ինձ,
Խորտակեցիր իմ սուրբ յոյս:

103. ԶԻՔ-ԶՈՐԵՔԶԱԲԹԻ

Զորեքշարթի գիշերը՝ լոյս աւազ-հինգշարթի, դեռ
Ադամայ մութը չէր կոխել, Սօսի մայրը ճրագը վառեց,
Սօսին անուշ քնիցը վեր կացրեց. «Վեր կաց, սուսց, ան
կացինդ, անխօս գնա մեր պահունի խնձորենու, մեղրա-
կենի տկլոր ծիրանենու և մեծ մալաչի տանձենու արմա-
տին երեք անգամ կացնով տուր: Այսօր աւազ-հինգշար-
թի է. ասա՛ պտուղ ես տալիս, տուր, թէ չէ կտրում եմ:
Ահա տասը տարի է երեքն էլ, չգիտեմ աչք է գիպել, թէ
ինչիցն է, մի հատ պտուղ չեն տալիս. ողորմած հոգի

հայրդ ձեզ պէս աշխատաւոր էր այ. անխօս ամեն տարի
այսօր վեր կրկենար, կ'երթար, ծառ չէր թողիլ, կըտար
կացնով: Քանի լուսահոգին կենդանի էր, ամեն բարու-
թիւններս էլ կար, ինքը մեռաւ, եղած-չեղածն էլ հետը
տարաւ: Սօսը անխօս վեր կացաւ, առաւ իւր ծայրը
պողպատած (գօղած) կացինը, կապեց երախակալը, փղոս-
կրեայ դաշոյնը և մտքումը մի երկու անգամ Աստուծու
անունը տուեց ու ծէգաբացին, ոչ խէր արած, ոչ շառ,
եափունջին վրան գցեց ու գնաց հասաւ այգին: Ամենա-
փոքրիկ տնկից սկսած մինչև ամենամեծ ընկուզենին՝ ամե-
նին երեք-երեք անգամ զարկեց և ասեց. «Պտուղ ես տա-
լիս, տուր, թէ չէ կտրում եմ»: Յետոյ միտքն ընկաւ, որ
այսօր եթէ վայրենի դաղձը (անանուխ) ճմբով հանես և
շուռ տուած—արմատները դէպի վեր տնկես, կըփոխուի,
ռեհան կըդառնայ: Այս պատճառով էլ գնաց միքանի ճում-
բը կտրեց դաղձալի տեղերիցը, բերեց միքանի տեղում
շուռ տուած տնկեց, որ ռեհան դառնայ: Երբ որ տեսաւ,
թէ փոքր է մնացել, որ առաւօտեան ժամը տան, այն է՝
ծէգծէգոտում է, յետ դարձաւ տուն:

104. ՎԱՅՐ ԸՆԿՆՈՂ ԱՍՏՂԵՐ

«Հայրիկ, ասաց դուստրը հօրը,
Կապոյտ երկնքի վըրայ
Ո՛րքան աստղեր փայլում են վառ,
Ասես համար, թիւ չըկայ:

Ասում են որ ամենայն մարդ
Աստղիկ ունի երկնքում.
Ճշմարիտ է, ասա՛, հայրիկ,
Իմը նրտեղ է փայլում»:

—Այո՛, դատրիկ, այդ աստղերը
Ունին հաշիւ ու համար,
Եւ մեզանից իւրաքանչիւրն
Մի աստղ ունի իւր համար»:

Հայրիկ, տես, տես, աստղ թըռաւ,
Հետքից պայծառ գիծ թողեց.
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ այլ չերևեց»:

—Ո՛վ իմ դատրիկ, հանգիստ կացիր,
Դա մեծատան մի աստղ էր,
Որ իւր օրում, իւր կեանքումը
Խիղճ ասածը չըզիտէր.
Աղքատները նըրա դռնից
Գիշեր-ցերեկ հալածուած,
Մի մարդ չըկար նըրան ծանօթ,
Որ չըլինէր վըշտացած:

«Հայրիկ, տես, տես, աստղ թըռաւ,
Հետքից պայծառ գիծ թողեց,
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ այլ չերևեց»:

—«Ո՛վ իմ դաւակ, մի վրդովուիր,
Դա աղջըկայ մի աստղ էր,
Որ խրատը իւր հօր ու մօր
Իւր կեանքումը յարգած չէր.
Նա փախել էր իրանց տնից...
Մուր էր քըսել տան վըրայ...
Իւր ծընողը լացացըրել,
Ինչը վատնել անխընայ»:

«Հայրիկ, դարձեալ թըռաւ մի աստղ,
Վայր ընկաւ նա երկնքից.
Հայրիկ, սրի աստղն էր արդեօք,
Որ զըկուեցաւ իւր տեղից»:

—«Ո՛հ, դատրիկս, հանգիստ կացիր,
Կեղծաւորի դա աստղ էր,
Որ իւր օրում ուղիղ մի խօսք
Մարդու երբէք ասած չէր:
Փարիսական իւր ձևերով
Աշխարհը խաբեց, զարմացրեց,
Այդ պատճառով Աստուած նըրա
Աստղի լոյսը խաւարցրեց»:

«Հայրիկ, տես, տես, մի աստղ թըռաւ,
Եւ գիծ անգամ չըթողեց,
Աստղիկն ընկաւ երկնքիցը,
Միւս անգամ այլ չերևեց»:

—«Ո՛հ, սիրական, խաղաղ մնա,
Բռնակալի դա աստղ էր,
Որ աշխարհը իրան գերի
Ծնած օրից կարծել էր:
Հատ հալածանք, շատ նեղութիւն
Պատճառեց նա իւր կեանքում.
Հատ տուն քանդեց, շատ մարդ զըկեց,
Գութ չունեցաւ իւր սրտում»:

«Ապա այն ի՛նչ աստղ է, հայրիկ,
Որ այնպէս պարզ վառուում է,
Նըրա մարուր պայծառ լոյսը
Չորս կողմը բակ բռնել է»:

106. ԱՐՏԱԽԱԶԴ

Հոյսը չողաց. ծագեց արև
Թուխ-թուխ ամպերի միջից.
Մի ձիաւոր անցաւ շուտով
Արարատայ կամուրջից:

Գինայ գետի ափերի մօտ
Սև նժոյգը վազում էր,
Նա վազում էր որպէս սև ծուխ,
Մըտքից արագ թռչում էր:

Նրրա վրրայ մի պատանի
Նստած էր քաջի նման
Կապարճը լի էր նետերով,
Ուսին՝ աղեղ, լայն վահան:

Որսորդական իւր շները
Թափառում են սար ու ձոր,
Հոտ քաշելով փրնտրում են
էրէ, թրուչուն նորանոր:

Թըփի միջից յանկարծակի
Վազեց կինճը սոսկալի,
Սոսկալի էր ժանիքները,
Աչքերը վառ, կրակով լի:

Տեսաւ նրրան Արտաւազը,
Վրրայ հասաւ ձիւնթաց,
Նետեց նետը, վայրի կինճը
Ահեղ ձայնով որոտաց:

Օգը մըթնեց, փոշին պատեց,
Բարձրացաւ մի թունդ մրրիկ,
Եւ անդունդը խոր յատակից
Գոռաց ձայնով յոյժ սաստիկ:

Նրրա առջև բաց է լինում
Հայնաբերան մի վիհ—փոս,
Ուր որսորդը իւր ձիու հետ
Ներս է գլորում դիւրահոս:

Կորաւ արին՝ Արտաւազը,
Կորաւ խորին անդընդում.
Հօր անէծքը նրրան պատժեց,
Որին նա շատ չէր սիրում:

Իսկ քաջերը Մեծ Մասիսի
Դարբնեցին չէկ երկաթը,
Յափշտակած՝ Արարատի
Տարան նրրան գագաթը:

Այնտեղ դրին խոր այրի մէջ,
Ձեռքն ու ոտքը շրղթայած,
Որ Արտաւազ մինչ յաւիտեան
Մընայ այնտեղ բանտարկուած:

Չըհեռացան Արտաւազից
Իւր շներն հաւատարիմ,
Ձոյգ շները որսորդական
Մնացին նրրան մըտերիմ:

Նրրանք այնտեղ ամբողջ տարին
Կըրծոտում են հաստ շրղթան,
Կըրծոտում են, որ որսորդին
Ազատութեան հնար տան:

Եւ մաշում է ծանրը շրղթան,
Նա մաշում է օրէցօր,
Փոքր է մնում, որ կորցընի
Չօրութիւնը իւր հըգօր:

Հայոց երկրի դարբինները
Ութի-ուրբաթ գիշերին,

Երեք անգամ ծանր մուրճը
 Զարկում են իրանց սալին:
 Նոյն բուպէին հաստանում են
 Արտաւազդի շրջալքը,
 Որ չազատուի, չըկարենայ
 Զընջել բոլոր աշխարքը:

107. Դ Ր Ը Ն Դ Է Զ

Հայաստանի հին սովորութիւններից մինն է զըրնդէ-
 զը, որ առաջ հայ գիւղերում կատարում էր մեծ հանդէ-
 սով, իսկ այժմ տարէցտարի կորցնում է իւր նշանակու-
 թիւնը: Դըրնդէզի հանդէսը կատարում են Մեծ-պասի
 վերջին շաբաթը՝ Տեառնընդառաջի տօնին: Այդ օրը ժամը
 դուրսն են ասում: Եկեղեցու բակումը մի ահագին զըրն-
 դէզ է շինած, որ համարեա մի խոտի դէզի չափ է, բոլոր
 նորափեսայքը շարուած են նրա շորս կողմը, ձեռներին
 մի-մի մոմ բռնած: Երբ «Քրիստոս փառաց թագաւորն»
 երգում են, տէրտէրն առաջինը մօտենում է զըրնդէզին
 և վառում. մօտենում են նրա հետ և բոլոր փեսաներն ու
 խոտը վառում: Հուրը բորբոքում է և ժամաւորների
 ջերմեռանդութիւնը կրկնապատկում:

Ժամերգութիւնից յետոյ՝ նորափեսայք նոյն մոմերը
 ձեռներին, առանց հանգցնելու, իրանց խաչեղբօր ու
 փեսեղբօր հետ գալիս՝ բարձրանում են իրանց կտուրները
 և երեք ծունր կրկնելուց ու իրանց մտքումը որևիցէ մի
 ուխտադրութիւն անելուց յետոյ, վառում են իրանց զըրն-
 դէզները:

Նորահարսներին առաջուց շարսաւաւորած կանգ-
 նեցնում են կտրին. զըրնդէզը կպցնելուն պէս՝ ամեն նո-
 րափեսայ բռնում է իւր սիրելի նորահարսի կուռը և երեք

անգամ վառուած կրակի գլխովը պտոյտ է գալիս: Այդ
 քառասընքա կոխ շլինելու համար է:

Մանր երեխայքն էլ, որոնք կտրները լցուած, ատամ-
 ները սրած՝ փոխինձ ուտելու էին սպասում, անվախ
 թռչկոտում են բոցավառ կրակի գլխովը:

Այդ երեկոյ գիւղը մի հիանալի տեսարան է ներկայա-
 ցնում մօտիկ հանդիսականներին. երկինքը շառագունում
 է. լոյսը մինչև հորիզոնն է խփում և խառնուելով երե-
 կոյեան վերջալուսի հետ՝ կարմիր ծիրանի գոյն է տալիս
 առաջը ձգուող պատկերին: Միևնոյն բանը հեռուից դի-
 տողին բոլորովին այլ կերպ է երևում. բոլոր գիւղը, կար-
 ծես, հրդեհի մէջ է. տանիքներից բարձրացող ծուխերը
 խառնում են միմեանց հետ և բոցի հրեղէն լեզուներն
 օձի պէս դուրս են ձգում նրանց միջից: Ի հարկէ այս
 երկիւղը մի քանի ըրպէ է տևում: Չոր խոտը մի ըրպէի
 մէջ բոցի կերակուր է դառնում, և ամեն բան վերջանում է:

108. Ա խ Ա Ռ

Չմեռուան պղտոր օրերն անցնում են. մեծ պատը
 բերում է իւր հետ Արարատեան դաշտի համար ջերմ և
 պայծառ արեգակ. ձիւները հալում, առուններ են կազ-
 մում. գետերը բարձրանում են. գետինը կակղում, կա-
 նաչում է. հազար տեսակ բուսեղէնների ու բանջարեղէն-
 ների հետ դուրս են գալիս գիւղացոց աշխատանքի քաղ-
 ցըր և կարևոր օրերը. երկրագործը իւր գութանն է
 սարքում և մաճը բռնած՝ դաշտը հերկում. այգեգործը
 իւր բահն ու հատոցն է սրում և այգին մշակում,
 թաղած տեղից Ղազարոսի յարութիւնը տալիս մեռած
 խաղողի բարունակներին և հատոցն առնում, աւելորդ

մատները կտրատում: Գիւղացի կանանց գործն էլ է շատանում. առաւօտադէմ շուտ հաւաք-տեղակ են անում տունը և մշակաւորների համար ճաշ-կերակուր պատրաստում, մատաղահաս հարսների ու աղջիկների հետ ուղարկում հանդը կամ այգին. հարսներին էլ պատուիրում են, որ հացը վերցնելուց յետոյ՝ աղցան քաղեն իրիկուայ բանուորների համար: Պառաւ կանայք ու անգործ ծերունիք էլ ուրախացել են, ժամերը երկարացել են, օրը երեք անգամ փայտը սիւն տալով ժամ են գնում, «տէրողորմեան» քաշելով դուրս գալիս, և տէրտէրի, իշխանների հետ քաղցը զրոյցներ անելով՝ տուն դառնում, արեկող տեղերում նրստում, Աստուծու բարիքը— արեւի տաքութիւնը վայելում:

Բայց անհ մօտենում է վերջին շաբաթը և գիւղի քահանան հրաւիրում է ժողովրդին, որ ամեն տարուայ պէս, այս տարի էլ ախառի հոգսը քաշեն:

«Օրհնեալ ժողովուրդ, քարոզում էր տէրտէրը վեցերորդ կիւրակէին. գիտէք որ մեր պապենական սովորութիւնն է՝ Չատիկ կիւրակէ առաւօտեան հայ քրիստոնեան պէտք է ծէգելահան ախառի մսով բերանը բաց անէ. շաբաթ երեկոյեան նաւակատիք է լինում, մսեղէն չենք ուտում. այն քրիստոնեան, որ ախառով չի մասնաւորուի, ամբողջ տարին իրաւունք չունի մսի համ տեսնելու: Ախառի եզը որ կայ՝ հայ-քրիստոնէի նշանն է. մենք էլ հօփառք Աստուծու, հայ-քրիստոնեայ ենք: Դէ որ այդպէս է, ժամից յետոյ դռանը հաւաքուեցէք, երէցփոխին էլ ընկեր երկու մարդ ջոկեցէք, որ նրանք ախառի համար փող հաւաքեն՝ Չատիկ կիրակի մորթելու համար. Աստուած ձեր քսակի բերանը բաց պահի, որդիք. լիաբուռը տուէք, մի խնայէք, էլի ձեր վրայ պիտի բաժանուի. աղքատ-տնանկ պիտի ուտեն, եթէ որ մի բան էլ փողիցը կամ կաշուցը մնայ, այն էլ եկեղեցու, տէրտէրի բաժին կ'եր-

թայ, էլի վարձքը ձերը կըլինի: Օրհնեալ էք և օրհնեալ եղերուք. ամէն»:

Խէչանենց Խէչանը թէպէտ ոչինչ բանի չէր խառնուում, բայց իւր մէջ ուխտ էր արել, որ ամեն տարի ախառի փող հաւաքողներից մինն էլ ինքը լինի: Այս տարի էլ իւր պաշտօնը շատ արիութեամբ կատարեց:

109. ՍՈՒՐԲ ԶԱՏԻԿ

Ահա, մանկտիք,
Եկաւ Չատիկ,
Բերաւ ամենիս
Ուրախ աւետիք:

Երկինքը պարզուել, էլ սև-սև ամպեր
Ձեն ծածկում նրբա դէմքը կապուտակ,
էլ չեն սարսեցնում մարդկային սրտեր
Ձըմբան արհաւիրք, հողմունք բքաբեր:

Սարեր, հովիտներ, դաշտեր ու ձորեր
Ծածկուել են կանաչ թաւշեայ գորգերով,
Փայլուն արեգն էլ Չատիկի գալուստը
Ողջունում է իւր կենսատու լուսով:

Նայում ես չորսդիդ— սհ, ինչ ցնծալի
Տեսարաններ են բացւում քո առջև.
Թռչնոց ճրվրլոց, գառանց բառաշիւն
Ամենքն էլ Չատիկին տալիս են բարև:

Այո, այսօր է հրաշալի Չատիկ,
Ուրախ են ամենք՝ թէ ծեր, թէ մանկիկ.
Բայց միայն դժբաղդ որբիկն է անտէր,
Լըռիկ թափում է աղի արցունքներ:
Չարուստ մանուկներ կոկիկ, զարդարուն,
Ցաւի, տանջանքի չըլսած անուն,

Որպէս թռչուններ երգում են, պարում,
Բերկրալի սրտով Զատիկն ուղջունում:

Բայց որբի համար հրտեղ է Զատիկ,
Զարդարուն զգեստ, անուշ ուտելիք:

Նա զուրկ ծնողից, զուրկ բարեկամից,
Չունի ապաստան, դողում է ցրտից:

Գջրլտած, կեղտոտ, հնամաշ լաթեր—
Ահա անբաղբի զատկական շորեր:

Մի կրտոր չոր հաց և մի բաժակ ջուր—
Ահա քաղցրահամ նըրա կերակուր...

Խաղեր, զուարճանք, երգեր մանկական,
Կարմիր ձուաններ, նշանք գատկական,

Ո՛հ, չկան, չկան, որ գէթ մի շրնչին
Բերկրութիւն տային խեղճ որբի սրտին:

Գողգոջուն ձեռքը երկիւղով պարզած,
Նա թափառում է լայն փողոցներում,

Եւ դառն արցունքով աչքերը լցուած,
Անցուդարձողից չոր հաց է խնդրում:

«Մի կտոր չոր հաց»... լաւ խորհներ, մանկտիք...

Տեսէք, ինչին է որբը կարօտում,
Եւ մի մոռանաք, որ թշուառը միշտ

«Չոր հացովըն» է Զատիկին հանդիպում...

110. ՆԱԻՍՍԱՐԴԻ ՏՕՆԵՐԻՑ ՄԷԿՐ

Նաւասարդը ո՛չ կը պատմուի, ո՛չ կը գրուի. հապա
պէտք է տեսնել, շօշափել քնքշութիւնը, ճաշակել քաղց-
րութիւնը: Երանի այն հային, որ նաւասարդի օրը իւր
օջաղումը կը գտնուի, երանի նրան, որ նաւասարդի ան-
հուն քաղցրութիւնը, սրտաշարժ տեսարանը վայելելու
բաղդաւոր և երջանիկ ըոպէ է ունեցել իւր կեանքում:

Եթէ իսկ Հայ է, այդպիսի հագուազիւտ աննման օրը վայել-
ելուց յետոյ որ մեռնի էլ, սրտումը դարդ (վիշտ) չի ու-
նենալ: Արդեօք այս քաղցը օրուայ յիշատակը չէր, որ
Արտաշէս թագաւորի սիրտը փղձկացրեց, աչքերը արտա-
սուքով լցրեց, քթածակերով անի ու մուխ հանելով լա-
ցացրեց,— և նա՛ մեծ աւրբան, մտաբերելով սքանչելի օրը,
բարձրաձայն կանչեց հառաչելով, անի քաշելով. «Ո՛ տայր
ինձ գծուխ ծխանի և զառաւօտն նաւասարդի, զվագելն
եղանց և զվագելն եղջերուաց. մեր փոզս հարէաք և
թմբկի հարկանէաք»...

Ընթերցող, եթէ հայրենագրօս, գիւղազրօս մարդ ես,
գնանք հետս Հայի գիւղ, բայց այնպիսի գիւղ, որի բնա-
կիչները իսկ Գեանջու թոռներ են: Դէհ, շտապէ՛ք, որ
ուրբաթ երեկոյեան գիւղում լինենք:— Տես, շաբաթապա-
սին, ուրբաթ օր է, բայց գիւղում տասը—քսան տաւար մոր-
թած, այնպիսի պարարտ մսեր, որ ճարպից տրաքում են:
Ամեն մարդ էլ կրեց միս, արտալա և տարաւ իւր տուն.
Վայր զրեց խոնչան, սինին, մսեր դարսեց. տան մեծը,
որ շնորքով կոտորել գիտէ, սկսեց դարսել՝ խորովածա-
ցուն առանձին, եփելուն առանձին: Արդէն մթնել է. բե-
րել տուեց շարխի ու կնաւոր պղինձը, մէջը մի
շարք միս դարսեց, վրայից ձաւար-կորկոտ շաղ տուեց,
հետն էլ աղ, էլի գէլ միս կամ արտալի ծուծ. կրկին
ձաւար ու աղ ցանեց: Դռանը թոնիրը վառում է. ցախը
մի կողմից են դարսում, որ շեղջ կանգնի, իսկ երեխայը՝
սողայ, աղջիկ զարթուն, թոնրի չորս կողմը բռնած՝ ծի-
ծաղում, խնդում են, օր անա՛ ամին—հայրը պղինձը կը-
ղնէ մէջը, որ եփուի: Բերին պղինձը՝ երկու հոգի ունկ-
ներից բռնած:

Նանը գօտիկը յետ արեց, պղնձի ունկից կապեց,
մի ուրիշն էլ միւս ունկից: Կիսավառ ածխակոթերը հա-

նեցին, բակն ամեցին, կարմիր շեղջը յետ-յետ արին, պղինձը կամաց կախեցին, դրին մէջը: Առաջ մի չափ ջուր ամեցին, յետոյ երկու, երեք՝ մինչև լցուեց. կրակքաշով շեղջը պղնձի շորս կողմը պատեցին,—պղինձը թաղեցին կրակի մէջը: Թոնրի բերանին խուփ դրին, որ բան չընկնի, իրանք միամիտ տուն զնացին՝ վաղուան պատրաստութիւնը տեսնելու:

—Երբ որ այդ տեսար, մէկ դուրս արի, մի բարձր տեղ, թմբի վրայ կանգնիր և գիւղին նայիր: Ե՛, ինչ ես տեսնում, ինչ է զգում սիրտդ, ինչ է բլբլում լեզուդ ակամայ:

Ա՛մբողջ գիւղը առաջդ խլխլում, դժվրժում է, մայր, մանուկ ոտքի վրայ. որը ճշում է, որը ծկրթում, որն աղաղակում—թէ թոնիրն անց կացաւ, պղինձը բերէք, որը իւր բանը պրծել է, երգում է անհոգ և սրինգ ամուս: Ամեն տեղ հարայ, ամեն տեղ հրոց, ամենայն երգկից ծուխ է բարձրանում, կայծեր վեր ցայտում. այդ գիտես ինչու.

—օջաղի վրայ բուղլամա են եփում: Բուղլաման մի կերակուր է, որ շինում են զեր մսից, սալորից, սոխից —պղնձի բերանին խուփ են դնում և կողքերը խմորով կախում, որ ամենևին գոլորշի դուրս չգայ: Հիմա համը տես, ինչ զարմանալի բան է, որ չես ուզում թէ կշտանաս: Այդքան կրակները տեսնելով, կարծում ես թէ գիւղացիք գիւղը հրդեհում են. բայց որ տեսածդ դիտում ես, ասում ես. «Չիմի թէ գիւղացիք բոլորը հարսանքահար են, որ այսքան սարք ու կարգ են անում»: Այո՛, չես սխալուիլ, եթէ մի բան էլ աւելի ասես. գիւղացիք հարսանքահար են, փեսան իրանք են, իսկ հարսը, համեստ հարսը—նաւասարդի հրաշափառ առաւօտն է: Այդ գիշերը ամենքն էլ տանն են, հանդումը ոչ ոք չի մնացել. օտար մարդկանց ուժով քաշ են տուել տները, որ նա էլ նաւասարդը շնորհաւորէ, ողջունէ Հայի նոր ու ազիզ տարին:

Աքաղաղները առաջի բերան կանչեցին. նանը մօտեցաւ մրգեղէնի արկղին, տոպրակների բերանների կապերը յետ արեց, շիջուխից, ընկուզից, սերկիլից, տանձի, խնձորի, դեղձի շորից, փշատից, յունապից, չորացրած թթնից, չամչից, ես ինչ գիտեմ՝ հազար տեսակ մրգեղէնից բաժին է դնում ամեն միմին: Մինչև նրանց միւրգ բաժանելը կըպրծնի, պղնձի մօտ կըմնայ, որ ալը տայ, մինչև հարսները պաշարները ամանների, ափսէների մէջ կըշինոտեն, մինչև տղամարդիկ՝ որը կարասից գինի կը հանի, որը քոցուց օղի կըբերի,—աղամայ մութը աշխարհի շառը իւր հետ վեր առած՝ կըքաշուի, սուրբ ծէգը վրայ կըհասնի և բոլորին թարժած անելով՝ ոտքի կը կանգնեցնի: Հիմա աչքդ բարին տեսնի:

Մեծ դարպասի տունը զուգած զարգարած է ինչպէս նորահարս, պատերից նախշուն կապերտ ու գորգ թառ տուած, սիւններից բաղդադիք, տեսակ-տեսակ թաշկինակներ, թելից գործովի բլիթներ կախ տուած, ամանները իրանց տեղը շարած, թախթին թաղիքները փռած՝ դրանց վրայ էլ նահալին մեկնած. մութաքաները շարած, սփռոցը սփռած երկար ու մէկ հաց, պանիր, հաւկիթ, ձուկ, միս, եփած հաւեր դարսած, գինու կաւեր՝ մէկը սփռոցի մի ծայրին դրուած՝ միւսը միւս:

Տան ծերունին բազմած է սփռոցի վրայ ուստրով, գուստրով, մեծով, փոքրով, եղբայրներով, զաւակներով: Դեռ բերանները մանանայ չեն դրել, նանը թոնրի կշտին է, կերակուր չի հանել. իսկ թոնրից մեծ պղինձը հանելը հեշտ բան չէ. երկու ուժեղ տղայք ամեն միւր հացահանի կեռը ձգում են պղնձի ունկը և կամաց-կամաց թոնրի միջից բարձրացնում: Նանը կողքների կանգնած՝ սիրտ է տալիս. «Քաշի կեայ, քաշի կեայ» Ահա այդ պատ-ճառով այդ կերակրի անունը կպցրել են քաշ-կեայ—իբր

քաշիւր գայ: Դեռ քաշկեան դռանն է, նրա անուշ հոտը ընկել է տուն և անուտիւ արբեցրել: Չատ տեղ սովորոյթը ունին՝ հարիսայ են եփում. բայց հարիսան ինչ կարող է քաշկեայի պատուական համն ու հոտն ունենալ:

— Լաւ, սուս, նանը եկաւ տուն, ամեն մէկը իւր պասը քաշկեայով պէտք է բանայ: Բաժինները ածելուց յետոյ՝ առաջ պապն ու տատը մի-մի գդալ վերցնում են, բերաններին տանում, տեսած, տեսած՝ բարձրաձայն կանչում:— Այ խօխէք, այ բալէք, քաշկեայի գորութիւնը ձեզ պահապան ըլի, ծիծաղ երեսով, ուրախ օրերով, մէկ էլ քեաշկեային ռաստ գանք»:

Տատն էլ խոնչայի մէջ բերում է, իւրաքանչիւրի բաժինը տալիս, գլխին, ճակատին կամ թշին համբուրում և ասում. «Քնդցը պառաւիս, բալայ ջան. խօխայ ջան, իմ տարսը հասնես, ծլես, ծաղկես, շիւեր անես»: Նրանք էլ նանի ստինքն են համբուրում և մրգի բաժինն առնելով՝ ասում է. «Այ տղէք, այ բալէք, շնորհաւոր նաւասարդ ըլի, հաստատ մնայ մեր ազգի համար. սա մեր պապերի ազիզ օրն ա ըլել. մեզ վրայ պարտք են դրել՝ քանի շունչ ունինք, կատարենք, էս սովորութիւնը մեր մտէն չզցենք. մեր հայութիւնն էլ նաւասարդի վրայ ա. բալէն կծիմ. դուք էլ անմոռ պահեցէք՝ թէկուզ խեղճ, թէկուզ հարուստ ըլիք, դէ, ձեզ մատաղ ըլիմ. մեր պապերի, սուրբ հայրապետների օրհնանքը ձեզ վրայ կենայ. ամէն»:

— Չնորհաւոր նաւասարդ ըլի, ազիզ, յաջողակ տարի ըլի, ձայն տուին, կրկնեցին միասին տղայ ու աղջիկ. և հարսներից սկսած՝ եկան, համբուրեցին պապի ու տատի ձեռքերը: Հարսները մի-մի գոյգ գուլպայ հագցրին նրատածներին: Այսքանը տանստանէ էր:

Եկաւ տարէքբերէքի ժամը. կնքաւորի, խաչեղբօր տունը ընծաներ պէտք է գնան, — մի խոնչայի մէջ դնում և ուղարկում են կախանով խաղող, նուռը, սերկեիլ, շիջուխ, մի կաւ գինի և մի շիջ օղի: Նրանք էլ տանողին գուլպայ, պաճիճ, բաղդաղի են ընծայում, ջէբերը մրգերով լցնում:

Ծէգը բացուել է. շէմքից դուրս արի, դռներին նայիր. բարեկամները բարեկամաց տուն, փեսայք աներանց տուն, շնորհաւորէք են գնում: Մի տեղ փող, մի տեղ ծնծղայ, մի բարձր տեղ զլզլան գուռնան սհարի եղանակը վեր քաշած. մի տեղ մանուկներն են աղբերացեղ բռով նում, միւս տեղ ողջում-աղբերներ դառնում, երրորդ տեղ ողջումաքիւրներ իրար մօտ հաւաքւում, իրար «բաղցը պառաւես» ասում, իրար համբուրում, խնդում, ծիծաղում:

Տես, գիւղի երէցը ինչ կրակի մէջն է մնացել, ինչպէս է ուրախ ճշում, ժողովրդին խրատում, որ շուտ բաց թողնեն: Նրանք չեն լսում, ամեն մէկը խեղճին դէպի իւր տուն է քաշում, որ նստեն քահանայով, հասարակութիւնով ուրախութիւն անեն, նաւասարդը ¹⁾ քաղցրացնեն: Գիւղի ծայրին երիտասարդները զանազան խաղեր են խաղում, մենամարտում: Կալերում ջիրիզ են խաղում. կտրիճները, լաւ ձի նստողները, դուրս են եկել, որ իրանց կտրիճութիւնը չափեն, վարժուեն: Էհ, էլ որն ասեմ. նաւասարդը Հայի ուրախութիւնն է, նրա սիրտն ու հոգին վառող կենդանացնող օրն է, մոխրի տակ մղմեղած կրակից կայծեր հանող շունչն է, աղքատ հայի վշտակոծ սրտի փարատող և բուժող պալասանն է:

¹⁾ նաւասարդի այս տօնը սովորաբար ժողովուրդը կատարում է նոյեմբեր ամսին Յիսնակի կամ Մախրաթողի շաբաթապատի շաբաթ օրը:

111. ՈՒՆՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ

Վարդավառի շաբաթ օրն էր: Գարեգինն ու Սօսը կէսօրուան շոգի ժամանակ, երեսների քրտինքը սրբելով, ձորամիջի ջրումը լողացած, տնքալով, քրտնաթաթախ դուրս էին գալիս ձորիցը: Հեռուից նկատեցին, որ ուխտաւորների մի մեծ բազմութիւն Երևանի կողմից ուրախ ու գուարթ, ձի հեծած, արշաւում են դէպի Ս. Կարապետի վանքը, դատարկելով իրանց հրացանները և օդը թընդացնելով:

Երբ մօտ եկան սրանց, Գարեգինը ոչ մէկին չթողեց անցկենալու. քաշեց իրան ծանօթ բարեկամ Հրաչեայի ձիու սանձն ու դիմեց դէպի իրանց տուն: Դռան առաջը ճանապարհորդներն իջան ձիաններից և բակումը նստոտեցին մի կապերտի վրայ, հով տեղում:

— Միքիչ սառը ջուր չունիք, ասաց Հրաչեան:

Իսկոյն ներքնատանից հանեցին մի այնպիսի սառը ջուր, որ կարծես Ջրօրհնէքին լինէր լցրած:

Հէնց խմեց Հրաչեան՝ «Յիսայ, ասաց, ակզ օրհնուի. քո պատճառ դարձողի հոգին դրախտական լինի. ես այսքան ման եմ եկել, լաւ ջրեր շատ եմ տեսել, բայց այս օրհնուած Աշտարակի ջրի պէս մարսական ու քաղցր ջուր ոչ մի տեղ չկայ: Վարդավառ շաբաթ օրն այսպիսի ջուր, Երևանայ երկիրը քանդես՝ չես գտնիլ. Աբարան շատ աղբիւրներ կան, Ալագեազ շատ քաղցր ջրեր կան, բայց ոչ մէկը սրա պէս մարսական չէ. Ամբերթը գոված ջուր է, բայց սրա խումը չունի»:

— Մեռնեմ սուրբ Ականատեսի զօրութեանը, նա մեր գիւղի համար այս լաւութիւնն է արել, ասաց Գարեգինը. Կարբու ներքևից գետիցը գաւազանն առել է, աղօթք անելով ճանապարհ է ընկել և առաջ գնալով դէպի ցած,

ուր գաւազանը գետնին է դիպել, լայն առու է գոյացել, ջուրը հետն է եկել, ինչպէս որ ստուերը մարդու յետևիցը. որտեղ ապառաժ քար է եղել, գաւազանով խփել՝ երկու կտոր է արել, կամ միջիցը ծակել, ջուրն անցկացրել, մինչև բերել հանել է գիւղատեղը: Նոր յետոյ կամաց-կամաց մարդիկ են եկել, տեսել են ջուր կայ, գիւղ են շինել, որ ահա այս անմահ Աշտարակն է: Ինքն էլ վերագարձել, գնացել է Սաղմոսավանք՝ ճգնութիւն անելու. մեռնեմ նրա լոյս գերեզմանին. մենք նրան շատ ենք պարտական. նրա սուրբ գերեզմանը հիմա էլ Սաղմոսավանքի եկեղեցու մէջն է և մեզ համար աղօթք է անում:

Գարեգինը հիւրերին նստացրեց և գնաց կախանատնից լաւ ընտիր խաղող դուրս բերեց, լուաց սառը ջրով ու դրեց նրանց առաջը. «Հրամեցէք, ասաց, ներեցէք, որ չեմ կարողանում լաւ հիւրասիրել ձեզ. տանը ոչ ոք չէկայ. ամենքը այգին են գնացել»:

Խաղողը ուտելուց և մի փոքր հանգստանալուց յետոյ՝ Հրաչեան ձայն տուեց, «Դէհ, տղէք ջան, վեր կացէք, մթնում է արդէն. շնորհակալութիւն, սիրելի Գարեգին, Աստուած օջաղդ հաստատ պահի»:

Ամենքն էլ՝ «ամէն» ասացին, ձի հեծան և դիմեցին դէպի Հանավանք:

Հետեւեալ առաւօտը, արեգակը նոր էր ծագել, գեռ այնքան զօրութիւն չունէր, որ մարդու աչքերը ծակծկէր, Աշտարակայ ուխտաւորներն էլ ճանապարհ ընկան: Ամուսնուած խումբ-խումբ իրանց հացները կապել էին շալակրիները խումբ-խումբ իրանց հացները կապել էին խնձորներին ու առաջ էին գնում. պաս պահողներն էլ խնձորներ էին լցրել գրպանները և մուրացկաններին բաժանեցին, որ պատարագին հասնեն, սրբութիւն լով՝ վազում էին, որ պատարագին հասնեն, սրբութիւն անեն: Բազմութիւնը այնքան մեծ էր, որ քիչ էր մնացել՝ կանանց մի տուտը Հանավանք հասնի, մինչդեռ միւս

իրանց լոյսը Ղոյթուլի (Գարալագեագում) կանաչագարդ այգիների վրայ, երբ Ալագեագ գետը գիւղի մօտ, ջրաղացի առաջ, հանդարտ օդի մէջ տարածում էր իւր խոխոջման ձայնը, գիւղի միւս ծայրում լսում էին մանր երեխանց ծիծաղ, երգ և այլ անորոշ ձայներ, որ մերթ հանդարտում էին և մերթ կրկին սփռում: Ես թողելով իմ մառախլապատ սենեակը՝ գնացի դէպի մանուկները: Այդպիսի դէպքում մի անծանօթ մարդու ներկայութիւնը կարող էր խանդարել մանուկների գուարճութիւնը, ուստի ես ընտրեցի մի այնպիսի տեղ, որ անյայտ մնայի խմբից, բայց կարողանայի ուշադրութեան առնել նրանց արարմունքը և խօսակցութիւնը:

Երեսունի չափ մանուկներ, 8-ից մինչև 15 տարեկան, ժողովուել էին մի տան պատի տակ, իրանցից սրան կամ նրան հրում էին, միմեանց վրայ ծիծաղում և մինչև անգամ շատ կոպիտ կերպով հայհոյանքներ էին թափում: Հայհոյելը գիւղացի մանուկների ամենավատ սովորութիւններից մինն է:

—Տօ՛, տղայք, եկէք, բառախաղ ասենք, ձայն տուեց նրանցից մինը:

«Եկէք, եկէք», ձայն տուին միւսները:

Մէկն առաջարկեց: «Ասա՛ ցախաւելը գցեմ մարագ»:

Միւսը պատասխանեց. «Ուտես կովի կարագ»:

Ցաջողակ և շուտ պատասխանի վրայ մանուկներն ուրախացան և, իբրև նշան գոհունակութեան, ամեն կողմից կրկնեցին պատասխան տուողին. «Հայ-ջան, հայ-ջան»:

—Ասա՛ կոնք, առաջարկեց ուրիշը:

—Աչքիդ վերևը յօնք, կրկնեց պատասխանը:

—Ասա՛ կանաչի:

—Գրողը քեզ կանչի:

«Հայ-ջան», ձայնեցին շատերը, ծափ տուին և ծի-

ծաղեցին: Բառախաղը երեխաների համար կենդանի գաղմուկը դարձաւ. ամենքն սկսեցին կարգով առաջարկութիւններ անել և լուծել առաջարկածը:

—Ասա՛ մէկ:

—Երեսդ է շէկ, գլուխդ քաշեմ լեկ (կաշի, մորթ):

—Ասա՛ երկու:

—Կերածդ է ձու:

—Ասա՛ երեք:

—Կողքդ քերենք:

—Ասա՛ չորս:

—Հայ կեր, գնա՛ յորս:

—Ասա՛ հինգ:

—Աչքդ մտնի լինգ:

—Ասա՛ վեց:

—Մեծ նանը քեզ խտտեց, գլխիդ ջուխտ բամփեց,

ծվվոցդ վեր արեց:

—Ասա՛ եօթը:

—Առնես հօրդ բօթը, բերանդ թիու կօթը:

—Հայ, ասա՛ ութ:

—Ուտես մի կողով թութ:

Բոպէական լուութիւնից յետոյ՝ կրկին շարունակեցին:

—Հայ, ասա՛ տասը:

—Գու ինքդ ես թարսը, ուտես թանէսպասը, վատ

մարդ է քո հարսը, վկայ է սուրբ մասը, արագ-արագ

կրկնեց պատասխանը:

—Հայ, ասա՛ հաց:

—Բերանդ բաց, վազիլը ջաղաց:

—Հայ, ասա՛ բրինձ:

Այս առաջարկութեանը ոչ ոք իսկոյն պատասխան

չգտաւ և, ընդհանուր կարճ լուութիւնից յետոյ, առաջար-

կողը, ինչպէս պահանջում է կարգը, նորից կրկնեց. «հայ, ասա՛ բրինձ»:

— Մատաղ լինիս ինձ, պատասխանեց մինը: Ամենքը ուրախ-ուրախ ծիծաղեցան:

— Հայ, ասա՛ պանիր:

— Ոտներդ հանիր, ճախարակ մանիր, ձեր տանը բանիր:

— Հայ, ասա՛ երթանք ձեր տունը:

— Ուտենք մածունը, քանդենք ժամտունը, կրակ տանք սիւնը:

— Հայ, ասա՛ հաց էր:

— Գռները բաց էր, աչքերս թաց էր, մարդու զուր-ցած էր, մանուկ կըլացէր:

— Հայ, ասա՛ ձիւն կայ:

— Տներումը սիւն կայ, ճնճողիկին բուն կայ, աչքե-րին քուն կայ:

Այսպէս երկար ժամանակ մանուկները զուարճանում էին սուր առաջարկութիւններ անելով և պատասխաններ տալով: Բայց բառախաղը, որ սկզբումը սաստիկ զրաւել էր նրանց, փոքր առ փոքր թուլացաւ և մի ըոպէաչափ բոլորը լռեցին, կարծես ձանձրանալուց: Ընկերներից մի-նի առաջարկութեամբ խաղի տեսակը փոխուեց: Սկսուե-ցան շուտասելուկներ:

— Տղէք, ո՞վ կարող է ձեզանից շուտ-շուտ ասել. «Ձուկ գցեմ, ձուկ կուլտամ, մուկ գցեմ, ձուկ կուլտամ»: Զա-տերն սկսեցին կրկնել: Մանուկների կրկնոցը երկինք էր հասնում մանաւանդ, երբ շուտ ասելու ժամանակ, ձուկ կուլ տալու փոխանակ մուկ էր կուլ տալիս ասողը:

— Ո՞վ կարող է ասել՝ «Գետի այն կողմը մի աղուէս, ս չիք ուտեմ, նա փթիր, նա փթիր ուտի, ես չիք»:

Սկսեցին արագ-արագ կրկնել վերջին խօսքերը: Ով

որ ընտելացած չէր, շուտ-շուտ սխալում էր՝ իւր ուտե-լին աղուէսին էր տալիս, իսկ աղուէսի ուտելին ինքն էր անուշ անում և ընկերներին ծիծաղու կոտորում:

Մինն առաջարկեց հետեւալ պարբերութիւնը. «Ուն ելաւ ուռի ծառը, ուլ տեղովը ուռ ոլորեց»:

Միւսն առաջարկեց կրկնել. «Տէր-Կարապետանց տան-ձի ծառին, երկու ծանր տանձ կայ ծայրին»:

— Երրորդն ասաց. «Սեխովը թռչեմ, սեխ ուտեմ, ցեխովը թռչեմ, սեխ ուտեմ»...

116. Հ Ա Ն Ե Լ Ո Ւ Կ Ն Ե Ր

— Տղերք, եկէք հանելուկներ ասենք, ձայն տուեց մանուկներից մինը:

— Ասենք, ասենք, ասենք, պատասխանեցին շատերը: Ես ուրախ էի, որ գիւղական մրջիւնանման այդ ան-զրագէտ բանաստեղծները կամենում էին արտայայտել իրանց հանճարը, խելքը, սրամտութիւնը: Գիւղական երե-խաները հանելուկների անսպառ աղբիւր են. նրանք երե-կոյեան ժամանակ հանելուկներ ասելու համար հաւաքում են մէկ տեղ և երկու խմբի բաժանուելով՝ մէկմէկու առա-ջարկութիւններ են անում:

Այսպէս և այժմ իմ գննած մանուկները երկու բա-ժին եղան և հանդարտութեամբ մի բաժինը նստեց մի-սի դէմ:

Մի բաժնի առաջարկած հանելուկները լուծում էին միւս բաժնի անդամները և փոխադարձաբար իրանք առա-ջարկում: Կարգը և խաղաղութիւնը պահպանելու համար փոխադարձ երդումով պայմանաւորուեցին, որ ոչ ոք ան-կարգութիւն չանէ:

— Ականջ դրէք, ինչ եմ ասելու, ձայն տուեց բաժնի անդամներին մինը:

— Ասա, տեսնենք, պատասխանեցին միւս բաժնից:

— Էն ինչն է որ՝ կարմիր թագին ընկել է սև թագու ետեր:

— Էդ ո՞վ չէ իմանում, որ կրակն է. կարմիր թագին կրակի բոցն է, սև թագին էլ ծուխն է:

— Էն ինչն է որ՝ խալին փռեմ, լագեանը (կոնք) զնեմ, նշերը ցրուեմ:

— Խալին երկինքն է, լագեանը լուսնիակն է, նշերն էլ աստղերն են:

— Էն ինչն է որ՝ մէկ տուն ունիմ, սիւն չունի:

— Էդ էլ գիտենք:

— Հա՛, գիտես, դէ ասա՛, տեսնենք:

— Էդ ո՞վ չէ իմանում, որ ամպն է. Աստուած այնպէս է շինել, որ առանց սիւն կանգնում է:

— Էն ինչն է որ՝ երկայն աղիք, ծայրը ծաղիկ:

Մանուկները մտածման մէջ ընկան: Բաւականաչափ լռելուց յետոյ՝ նրանք ձայն տուին: «Զիմացանք, յաղթուեցանք, ասացէք, տեսնենք»:

— Զէ, մինչև մի քաղաք չտաք, չենք ասիլ:

— Տալիս ենք, հը՛, Երևանը ձեզ:

— Ուտեմ-խմեմ Երևան, հագնեմ-մաշեմ Երևան, նժոյգ ձին հեծնեմ, քաղաքի մէջ ման-ման անեմ, թշնամիներիս աչքը հանեմ, ընկերներիս հետ ես մի մեղրահոր ընկնեմ, դուք մի ցեխահոր: Իմ ասածը մոմն է, ծայրի ծաղիկն էլ վառած տեղն է: Դէ հիմի դուք ասացէք:

Յաղթողները լռեցին: Յաղթուողներն սկսեցին:

— Էն ինչն է որ՝ նեղլիկ, կլորուկ, մէջը լի կարմիր յուլունք:

— Այդ նուռն է:

— Էն ինչն է որ՝ քեզ տուի կպաւ:

— Անուռն է, որ մկրտելիս կրտան, մարդուց կրկաչլի,

— Էն ինչն է որ՝ երկու եղբայր մի սարի լանջին, որքան աշխատում են, միմեանց չեն տեսնում:

— Դրանք աչքերն են, որ միմեանց չեն տեսնում:

— Էն ինչն է որ՝ երկու տուն է, մի սիւն:

— Երկու տունը քթածակերն են, մի սիւնը նրանց

միջի պատն է:

— Էն ինչն է որ՝ մութը տուն, Դաւիթը քուն, երկաթէ սիւն:

— Մութը տունը հրացանն է, Դաւիթը գնդակն ու վառօդը, երկաթէ սիւնն էլ ճիպոտն է:

— Էն ինչն է որ՝ մի ծառ ունիմ, երկու թուփ ունի, մէկը սև, միւսը սպիտակ:

— Գիշեր-ցերեկն է:

— Էն ինչն է որ՝ մէկ բան ունիմ ճիճան է (զըզզըզ-ուած), ճիճանի տակը մէյդան է, մէյդանի տակը բաժակ է, բաժակի տակը գուռնայ է, գուռնայի տակը մարագ է, մարագի մէջը ուրագ է:

— Զիմացանք, բալամ, ասա՛, տեսնենք, պատասխանեց հակառակ կողմը:

— Ի՞նչ էք տալիս, որ ասեմ:

— Մի գիւղ կրտանք:

— Զէ, մենք քաղաք ենք տուել, քաղաք էլ կ'առնենք:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, Գիւմրին քեզ տուինք:

— Ուտեմ-խմեմ, Գիւմրին, հագնեմ-մաշեմ Գիւմրին,

աչ գնամ, գործս աջողի, ձախ գնամ, բանս շինուի. նժոյգ ձի նստեմ, Գիւմրու մէջ մտնեմ, թշնամուս աչքը հանեմ. ես նի ըլեմ, թախտին նստեմ, դուք վեր գաք, տափին նստէք, մեզ դուլ ու ծառայ ըլէք: Դէ հիմի լսեցէք ու հասկացէք. — ճիճանը գլուխն է, մէյդանը ճակատն է, բա-

ժակը աչքերն են, զուռնէն քիթն է, մարագը բերանն է, ուրազն էլ ատամներն են:

117. ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԽԱՂ—«ՀԱՎԱՆԳԱԿԱՆ»

—Տղերք, եկէք «Հաւ-գանգալայ» խաղանք, ասաց մանուկներին մինը:

«Եկէք-խաղանք», պատասխանեցին միւսները և ժողովուեցան առաջին խօսողի շուրջը:

—Ես մայր կրդառնամ, ասաց առաջինը և ձեռն առաւ ոլորած ու լախտ շինած գօտիկը: Նա կարգով կանգնացրեց բոլոր խաղացողներին՝ թէ մեծ, թէ փոքր, ինքն էլ կանգնեց նրանց դիմացը և առաջարկեց զանազան խնդիրներ՝ հանելուկի ձևով: Ամեն մի խնդիր առաջարկելիս՝ մայրը լախտի վրայ կամ ձեռքով ցոյց էր տալիս նրա յատկանիշները: «Հաւ-գանգալայ» խաղի մէջ առաջարկած խնդիրները բոլորը կենդանիների մասին է լինում համարեան. մայրը ցոյց է տալիս մտադրած կենդանու մասերը և ամեն անգամ խաղակիցները նրա խաղին պատասխանում են՝ «հաւ-գանգալայ-գանգալայ» բացականչութեամբ:

Այս անգամն էլ մայրն սկսեց.

—Հաւ-գանգալայ-գանգալայ.

Մեր տանն ունինք մի թրուշուն,

Թեքեր ունի խիստ նախշուն,

Նըրա գլխին մի պսակ,

Եւ մի միրուք ծնօտի տակ:

Խաղակիցները՝—«Հաւ-գանգալայ-գանգալայ»:

Մայրը՝

Լուսադէմին նա կանգնած՝

Թըրփըրտում է ու երգում,

Ողջ աշխարհը իւր ձայնով

Քընատեղից զարթեցնում:

Խաղակիցները՝—«Հաւ-գանգալայ-գանգալայ»:

Այնուհետև մանուկները մտածմունքի մէջ ընկան. ամեն մէկը կամենում էր, որ ինքը լուծէր խնդիրը: Մայրը շարունակ անցնում էր կանգնած շարքի առջևից և լախտով խփում նրանց ձեռքին ու հարցնում: Վերջապէս մանուկներից մէկը բացականչեց. «Աքաղաղն է, աքաղաղը»:

Մայրը գլխով արեց և լախտը տուեց զուշակողի ձեռքը:

—Զուր տուր, քշիր, ասաց նրան մայրը:

Մանուկը վեր առաւ լախտը, սկսեց հալածել միւսներին, և որին հասնում էր, լախտում էր անխնայ:

Մայրը՝—Կորեկ, կորեկ, կորեկ:

Մանուկը սկսում է հալածել:

Մայրը՝—Հաճար, հաճար, հաճար. գարի, գարի, գարի:

Մանուկը հալածում է ու հալածում:

Յանկարծ մայրը կանչեց յետևից.—Տորեն, ցորեն, ցորեն:

Այդ միջոցին բոլոր մանուկները յետ դարձան և ընկան հալածողի ետևից. նա էլ ամենայն ոյժով սկսաւ փախչիլ դէպի հօբանը—մօր կանգնած տեղը: Մանուկներից մինը, հօբանին չհասած, խփեց նրա մէջքին: Խաղացողը խաղը տանուլ տուեց. եթէ կարողանար հօբանը հասնել՝ չընձուած, ինքը պէտք է մայր դառնար. իսկ այժմ մայր դառաւ նա, ով նրան հասաւ և լախտը ձեռքիցն առաւ:

Խաղը նորից սկսուեց:

Նոր մայրն սկսեց հետևեալը.

—Հաւ-գանգալայ-գանգալայ.

Մի կենդանի չորս ոտով,

ինքը ծածկուած խիտ մազով.

Առանց մարդու չէ գնում

Ո՛չ դաշտ, ո՛չ սար և ո՛չ գոմ.

Նրբա միսը ուտում է

Թէ մարդ, թէ շուն, թէ գազան.

Նրբա մորթուց կարում են

Տաք մուշտակներ ձմեռուան.

Իրրանք շատ են մեր երկրում.

Մեզնից երբէք չեն փախչում.

Նրբանց յաճախ կրտսենէք,

Կանաչ խոտ են արածում:

Ասէք, տեսնեմ, ձեզանից

Ո՛րն է ասածս իմանում:

Վ Ե Ր Զ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ Գ ՏԱՐԻ

Ն Ի Բ Ե Բ Ի Յ Ա Ն Ա Է

ՀԱՏՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

Երէս

1. Տանից դէպի ուսումնարան	1
2. Թռչնիկներ* Հիւզոյ—Րաֆֆի	2
3. Արմինէ, Փանոսեանից	3
4. Մանկանը* Զահարիզեան	4
5. Մայր և որդի, Բարխուդարեանից	5
6. Չարըդ տանեմ* Յակոբեան	—
7. Փրիդերիկոս Թազաւորի սպասաւորը, Թ. Ղ.	6
8. Որբիկ* Ծատուրեան	7
9. Մի հոգի երկու մարմնի մէջ, Նազարեանց	—
10. Կեանք և ծաղիկ* Թ. Ադամեան	9
11. Պապը, Ֆրանսերէնից	—
12. Հասոյի երգը* Րաֆֆի	10
13. Բարեխիղճ խափշիկը Թ. Ղուկ.	—
14. Աւետարան* Յովհաննիսեան	11
15. Ազահութեան պտուղը, Թ. Ղուկասեան	12
16. Գիւղական և մշակ* Կրիլովից	—
17. Հօր խրատը, Տօլստոյից	14
18. Կապիկ և ակնոց* Կրիլովից	—
19. Քամին և արևը, Թ. Ղուկասեան	15
20. * * Բերնսօնից* Յակոբեան	16
21. Վահանձնութիւն, Մայր. Խօսք	17
22. Ճպուռն ու մըջիւնը* Կրիլովից	18

23. Նրբամիտ ջուլհակը, Սրուանձտեան	19
24. Նամուս ու ղէյրաթ* Յակոբեան	21
25. Արևամանուկ, Աղայեան	22
26. Արմիկի երգը, «	32
27. Բիւրապատիկ, Սրուանձտեան	33
28. Մարգը և հրէշը, Բարխուդարեան	38

ՀԱՏՈՒՆԾ ԵՐԿՐՈՐԳ

29. Գարնան սկիզբը, Պոօշեան	48
30. Գարնանամուս* Նալբանդեան	49
31. Սար գնալը, Արովեանց	—
32. Գարուն* Պէշիկթաշեան	50
33. Դաշտումը	51
34. Վարդի ոստ* Հալալեան	52
35. Անտառը և նրա օգուտները	53
36. Երբոր ճնշում է քո սիրտը* Թարգմ. Բարխուդարեանց	54
37. Երաշտ, Պոօշեանց	55
38. Գարնան անձրև* Ծատուրեան	58
39. Ամպ, Թարգմ. Բաֆֆի	59
40. Ամպեր, Մելիք-Չահնաղար	62
41. Ամառային երեկոյ, Մուրացան	63
42. Ծառիկ* Սրինգ	64
43. Ամառն Երևանում, Արովեան	65
44. Բոստանչի* Աղայեանց	69
45. Կալոցի ժամանակ, Գեղամեան	70
46. Կալի երգ* Արարատեանց	71
47. Կարկուտ, Մելիք-Չահնաղար	72
48. Աղօթք* Յովհաննիսեան	74
49. Աշունք, Պոօշեանց	75
50. Աշնան վերջը* Մնար	76
51. Այգեկութ, Պոօշեանց	77
52. Ամեռ, Արովեանց	79
53. Սառնամանիք* Աղայեանց	80
54. Իմ հարկանները, Հրատ	82
55. Աղքատ կին* Նալբանդեան	84

ՀԱՏՈՒՆԾ ԵՐՐՈՐԳ

56. Մարդու մարմնի անդամները	87
57. Ոստիկ* Գ.-Քաթիպա	88
58. Արամ (արտաքին զգայարանք	—
59. Մանուշակ* Մանուէլեան	90
60. Գարեգինը (գլուխ)	91
61, Մանուկին* Կրասիլնիկեան	93
62. Արշաւիրը (ներքին գործարանները).	94
63. Հետաքրքիր* Կրիլովից	97
64. Հրաշալի տնակ	98
65. Ծառերն ու կացինը* Արովեանց	99
66. Կապիկի եղբայրը	—
67. Կապիկներ* Կրիլովից	102
68. Ոչխար	103
69. Գայլն ու գառը* Կրիլովից	106
70. Զի	107
71. Էշն ու սոխակը* Արովեանց	109
72. Կով	110
73. Փիղ	112
74. Փիղը և քոթոթը* Կրիլովից	114
75. Առիւծն ու վագրը	115
76. Լուսնահաշ* Աղայեանց	116
77. Վանի կատուն, Փափագեան	117
78. Մուկն ու կատուն* Արովեան	119
79. Թռչուններ	120
80. Թռչունների այլ և այլ տեսակները	121
81. Գեղաբունի	125
82. Կարապը, ձուկը և խեչափարը* Կրիլովից	127
83. Կենդանիների լեզուն	—
84. Հօտ	128
85. Մեղու	128
86. Զերամ	131
87. Խեցեմորթը և արծիւը	134
88. Բոյսերի մասերը և նրանց բեղմնաւորութիւնը	135
89. Կաղնի և եղէգն* Կրիլովից	139

ՀԱՏՈՒՄԻ ԶՈՐՐՈՐԴ

90. Հայի գերդաստանը, Աղայեանց	142
91. Սիրասուն ծաղիկ* Արծիւեան	143
92. Մեծ նանը, Պոօշեանց	144
93. Գիւղի ժամը* Յովհաննիսեան	46
94. Դրիջակը, Պոօշեանց	147
95. Զրօրհնէք	149
96. Հայի բարեկենդանը, Պոօշեանց	151
97. Բերան-փակէք, Պոօշեանց	157
98. Մեծ պասի երկուրարթին, Պոօշեանց	161
99. Ս. տաճարի դռանը, Արծիւեան	164
100. Զիք-չորեքշաբթի, Պոօշեանց	—
101. Վայը ընկնող աստղեր* Նալբանդեան	16
102. Ութի ուրբաթ, Պոօշեանց	16
103. Արտաւազը* Բաֆֆի	170
104. Դրընդէզ, Պոօշեանց	172
105. Ախառ, Պոօշեանց	173
106. Սուրբ Զատիկ* Ծատուրեան	175
107. Նաւասարդի տօներից	176
108. Ուխտագնացութիւն, Պոօշեանց	182
109. Մանուկ Յիսուս* Յովհաննիսեան	184
110. Գիւղացու երջանկութիւնը, Արովեանց	185
111. Նախապաշարմունք, Գեղամեան	189
112. Բառախաղ և շուտասելուկ, Յովհաննիսեան	191
113. Հանելուկներ, Յովհաննիսեան	195
114. Մանկական խաղ, Մելիք	198

